

**TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

UIT DE INHOUD:

- DR. L.C. SUTTORP, FLITSEN UIT THORBECKE'S
JEUGDJAREN
- G. GROENHUIS, HET JAGERTJE OP DE KROOI
- A.J.L. VAN HOOFF, GOEDE RAAD IS GOEDKOOP
- P. KLJNSMA, NIEUWE PUBLICATIES BETR. DE GESCH.
VAN RUSLAND
- AANTEKENINGEN
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKINGEN
- MEDEDELINGEN VAN DE C.E.G.E.S. - 14, WAARIN HET
EXPERIMENTEEL C.S.E.G.S. 1976 TWEEDE TIJDOVK
- ADVERTENTIES

KLEIO

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

K. VAN DIJK, *voorzitter*, De Hoghe Weijdt 13, Heilo, tel. 072 - 33570.

MEVR. DRS. E.J. KARREMAN, *1e vice-voorzitter*, Van Limburg Stirumstraat 13, Utrecht, tel. 030 - 514052.

J.P.M. HENKES, *2e vice-voorzitter, Mavocommissie*, Kerkendijk 96 b, Someren-Heide, tel. 04937-3230.

DRS. J. BOUWSMA, *1e secretaris*, Brokmui 40, Dokkum, tel. 05190-3598.

MEVR. M.I.RÖDER, *2e secretaresse*, Van Tuyl van Serooskerkenstraat 113, Voorburg, tel. 070 - 861890.

J.L. FRIELING, *penningmeester*, Pr. Beatrixlaan 31, Oegstgeest, tel. 071-152794.

postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de V.G.N. Vreeswijkstraat 329, Den Haag.

DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie Kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-15047.

A.J. PLAS, *P.A.-commissie*, Vooronder 44, Groningen, tel. 050-488326.

DRS. J. BAALBERGEN, *Didaktiekcommissie*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207.

P.G. RUYSS, *Mavocommissie*, Zandkamp 140, Hoogland, tel. 03493-2128.

DR. F.G.G. GOVERS, *Pedakcommissie*, Elzenstr. 12, Uden (N.Br.), 04132-64117.

DRS. H. ULRICH, Karel Doormanlaan 15, Oegstgeest, tel. 071 - 150214.

M.J. VAN VELZEN, *Onderwijscommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 045 - 455941.

A.L. VERHOOG, Drakestein 8, Leiderdorp, tel. 071 - 91003.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., mevr. N. Top-Andringa, Obrechtstraat 44, 's Gravenhage, tel. 070-465973.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

contributies vanaf 1 januari 1976.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 50,—

b. docenten **CONTRIBUTIES**

f 35,—

Buiten contributies vanaf 1 januari 1976.

bezitt *Gewone leden:* a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 30,—

Aspira b. docenten mavo

f 30,—

Echtp *Buitengewone leden:* a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid

f 55,—

bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

KLEI *Aspirantleden:*

Echtparen:

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

DRS. G.J. SLOOTWEG, *voorzitter*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-15047.

DRS. P. VAN HEES, *secretaris*, tel. privé: 030-882365, correspondentie: p/a Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht.

C.M.H. BOSCH, Bloemendaal.

DR. P.C. EMMER, Haarlem

DRS. C.P.W.F. HERZBERG, Lisse

Dr. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 45,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen, opgeven aan: **Administratie V.G.N. mevr. N. Top-Andringa, Obrechtstraat 44, 's-Gravenhage, tel. 070-465973.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

Bijlage Kleio, 17 (1976) nr. 8.

MEDEDELING VAN HET BESTUUR DER V.G.N.

Discussienota over de eindexamenproblematiek uitgebracht door de door het V.G.N.-bestuur ingestelde ad hoc commissie "eindexamenproblematiek."

AAN ALLE GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND.

De discussie over de eindexamenproblematiek en de komende Algemene extra ledenvergadering.

Motto "De V.G.N. is niet terwille van haarzelf opgericht, maar om de belangen van het geschiedenis-onderwijs te behartigen". (rede V.G.N. voorzitter op 24/11/1973, Klei 15, blz. 216).

INLEIDING

De wat oudere V.G.N. leden herinneren zich ongetwijfeld de heftige beroering, die in 1967 binnen de vereniging ontstond, toen de invoering van een centraal schriftelijk eindexamen voor geschiedenis en staatsinrichting (c.s.e.g.s.) doormiddel van een Kon. Besluit aanstaande leek. Pas na een audiëntie op 13 april 1970 van een V.G.N.-delegatie bij staatssecretaris Grosheide keerde de rust in het V.G.N.-wereldje terug. De staatssecretaris had immers erkend, dat de invoering van een c.s.e.g.s. slechts na uitvoerige experimenten mogelijk was, bovendien was beloofd, dat de V.G.N. bij de organisatie en de evaluatie van deze experimenten zeer nauw betrokken zou worden.

Op 8 juni 1971 werd een Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.) geïnstalleerd. De commissie kreeg tot taak te onderzoeken of een c.s.e.g.s. mogelijk is en daarover in 1977 met een eindrapport te komen. (is inmiddels 1978 geworden). De C.E.G.E.S. opereert sindsdien, volgens haar zeggen, als een onafhankelijke commissie, d.w.z. onafhankelijk zowel naar de kant van de overheid als t.o.v. de V.G.N. In mei jl. is met het houden van een c.s.e.g.s. op vrijwillige basis het eerste deel van de 2-de fase van haar werk ten uitvoer gebracht.

De rust en stilte, die binnen de V.G.N. over de eindexamenproblemen heersten is vanaf 1974 verbroken door de activiteiten van een groep leden uit Utrecht en omgeving, die zich later Werkgroep Eindexamen Geschiedenis (WEG.) is gaan noemen. Deze groep opereert vanuit de opstelling, dat een c.s.e.g.s. ongewenst is, gezien de bijzondere aard en inhoud van het vak geschiedenis en dat de onafhankelijkheid van de C.E.G.E.S. nog niet hoeft te betekenen, dat binnen de V.G.N. de discussie over eindexamenproblemen in het algemeen en het werk van de C.E.G.E.S. in het bijzonder moet blijven rusten tot het moment waarop de C.E.G.E.S. met haar eindrapport komt.

Een motie van de W.E.G. werd op de jaarvergadering van 3 april jl. verworpen, maar toch resulteerde de discussie over deze motie in de afspraak, dat de eindexamenproblematiek op een Algemene extra ledenvergadering in alle openheid en rust besproken zou gaan worden.

Intussen was ook de didactiekcommissie ongeveer klaar met een blijkbaar kritisch rapport over de C.E.G.E.S.-experimenten en waarvan zo spoedig mogelijk publicatie werd toegezegd.

Een viertal leden, t.w. J. Brouwer, T. Siegman, L. Stout en C.C.A. v.d. Wilde werd door het H.B. verzocht een ad-hoc-commissie "Eindexamenproblematiek" te willen vormen met als taak de voorbereiding van de komende discussie in zowel de afdelingen als op de Algemene extra ledenvergadering. Deze commissie biedt u hierbij de resultaten van haar werk aan. Als sommigen deze resultaten wat weinig uitgebalanceerd vinden, wijst ze er op, dat het H.B. haar wel erg weinig tijd gunde, omdat het H.B. een tijdschema had opgesteld volgens welke de discussies binnen de afdelingen eind sept/begin okt. zullen plaatsvinden. Zij kon daardoor slechts op 24 aug. en 1 sept. jl. vergaderen.

Als resultaat van haar werk biedt zij u ter voorbereiding en begeleiding van de discussie aan:

1. Een overzicht van standpunten van resp. C.E.G.E.S., Didactiekcommissie en W.E.G.
2. Een aantal stellingen, t.w. 5 stellingen-paren en 2 "losse" stellingen.

De discussie is zo gestructureerd, dat na de afd. vergaderingen de commissie de resultaten daarvan krijgt, deze verwerkt in een in Kleio te verschijnen samenvatting en vervolgens het H.B. van advies zal dienen over de in dec./jan te houden Algemene extra ledenvergadering.

De commissie roept nadrukkelijk alle geschiedenisleraren op de afd. vergaderingen bij te wonen. De leden van de V.G.N. ontvangen een uitnodiging van het afd. bestuur, waarin plaats en datum van hun afd. vergadering staan vermeld. De commissie verzoekt alle leden in ruime kring bekendheid aan deze vergaderingen te geven bij andere geschiedenisleraren, dus ook bij hen die geen lid van de V.G.N. zijn.

STANDPUNTEN

Met onderstaand overzicht heeft de commissie de bedoeling aan de geïnteresseerde, maar niet zo goed op de hoogte zijnde geschiedenisleraar een snel en handig overzicht te bieden van die opvattingen en meningen over een c.s.e.g.s. en het werk van de C.E.G.E.S., die tot nu toe gepubliceerd zijn. Natuurlijk is dit overzicht uiterst summier en verdient verdere bestudering van de problemen grote aanbeveling. De commissie raadt daarvoor in het bijzonder de volgende publicaties aan:

A. *C.E.G.E.S.* Alle mededelingen van de C.E.G.E.S., tot nu toe totaal 13, alle ook in *Kleio* verschenen. O.i., is in het bijzonder van belang de in mededeling 11 (*Kleio* 17, blz. 79/89) verschenen "Nota met betrekking tot positiebepaling van en koersaanwijzingen voor de C.E.G.E.S."

B. *Didactiekcommissie*. Haar in Mededeling van de C.E.G.E.S. 13 verschenen rapport: "Eindexamenproblematiek bij geschiedenis. Een terreinverkenning van de Didactiekcommissie" (*Kleio* 17, blz. 590/600).

C. *W.E.G.* Het artikel van H. Bak e.a.: "Het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis en staatsinrichting: oplossing zonder probleemstelling, problemen rondom een "oplossing" (*Kleio* 17, blz. 1/17).

Voorts zij nog opgemerkt, dat de commissie de afd.besturen adviseert van deze groepen een vertegenwoordiger uit te nodigen op haar vergadering aanwezig te zijn, ter toelichting van haar standpunt.

PROBLEEMSTELLING	C.E.G.E.S.	DIDACTIEK KOMMISSIE	W.E.G.
1. Mening tov. een c.s.e.g.s.?	experimenteert nog	in principe wel voor	ongewenst ivm aard van het vak.
2. Moet er vooraf overeenstemming over de doelst. bereikt zijn?	is niet haalbaar	ja, want je toetst of de doelst. bereikt zijn	voor c.s.e.g.s. noodzakelijk, maar niet haalbaar.
3. Hoe niveauverschil mavo/havo/vwo te bepalen?	niet door een ander onderwerp. wel door gedeeltelijk andere vraagst. en door kwantitatief verschil.	nader onderzoeken: streven naar kwalitatieve verschillen.	kwalitatieve verschillen; regionaal ervaring van leraren uitwisselen.
4. Uit welke periode moeten de examenonderwerpen worden gekozen?	uit de laatste halve eeuw	uit "de" geschiedenis	examenprogramma als-nog niet wijzigen.
5. Dient er in een c.s.e.g.s. aandacht besteed te worden aan enkele of aan zo veel mog. aspecten van gesch.?	geëxperimenteerd met hoofdzakelijk politieke geschiedenis	zo veel mogelijk aspecten ivm processen en structuren	zo veel mogelijk aspecten; experimenten benadrukken te veel politieke aspecten.
6. Syllabus?	geëxperimenteerd met zowel uitvoerige als summier stofomschrijving; keuze nog niet gemaakt.	summier informatie over leerstof, uitvoerige informatie over de didactiek	wat van C.E.G.E.S. naar buiten komt, benadrukt de onmogelijkheid van een werkelijk bevredigende stofomschrijving.
7. Welke vraagstelling heeft de voorkeur?	experimenteert met open en gesloten vragen, contact met C.I.T.O. verbroken	pleit voor naar vorm en inhoud gevarieerde vraagstelling, mits objectief te toetsen en te beoordelen.	zoeken naar en onderzoeken van andere afsluitingsmog. zoals werkstukken, verslagen en mondeling.

8. Leidt een c.s.e.g.s. tot vrijheidsberoving?	slechts in zeer beperkte mate.	ja, maar is afhankelijk van de opstelling van de leraar zelf	een c.s.e.g.s. legt een te sterke druk op docent en ll. en leidt daarom òf tot vrijheidsberoving òf tot een tijdsprobleem en wellicht zelfs tot beide.
9. Leidt een csegs tot tijdsprobleem	gelooft het niet geeft geen tijdschema; moet de leraar zelf maar uitzoeken.	met C.E.G.E.S. eens	
10. Wat vindt men van centralisatie ivm een csegs?	centralisatie accepteren	niet verwerpelijk, mits onder bepaalde voorwaarden.	verwerpelijk
11. Relatie schoolonderzoek-csegs.?	50-50	met C.E.G.E.S. eens	is tegen csegs, maar voor controle van buitenaf; pleit voor evaluatie schoolonderzoek

STELLINGEN.

De hierna volgende stellingen zijn door de commissie bedoeld als uitgangspunten voor de discussie. Ze verzoekt u enerzijds niet nog weer allerlei andere problemen in de discussie te betrekken en er voor te zorgen, dat alle stellingen redelijk aan bod gekomen zijn, anderzijds verzoekt ze de stellingen van commentaar te voorzien en niet te volstaan met "eens" of "oneens".

Ia. Een c.s.e.g.s. sluit uit, dat controversionele benaderingen van historische problemen in de stofomschrijving en in de vraagstelling bij het eindexamen een rol van enige betekenis spelen. Het wezen van ons vak wordt daardoor aangetast.

Ib. Een c.s.e.g.s. zal uitnodigen tot een kritische benadering van de examenonderwerpen en zal controversionele punten in stofomschrijving en toetsing niet uit de weg behoeven te gaan.

Ila. Een c.s.e.g.s. zal onvermijdelijk leiden tot een verschraling van het geschiedenisonderwijs en daarmee tot een onaanvaardbare daling van het niveau.

Ilb. Een c.s.e.g.s. is de enige echte mogelijkheid een onaanvaardbare daling van het niveau van het geschiedenisonderwijs tegen te gaan.

IIla. De invoering van een c.s.e.g.s. tast de vrijheid van een docent op onverantwoorde wijze aan en kan er tevens toe leiden dat hij in tijdnood geraakt.

IIlb. De invoering van een c.s.e.g.s. brengt de vrijheid van de docent niet wezenlijk in gevaar en laat voldoende ruimte voor de behandeling van het volledige eindexamenprogramma.

IVa. Externe toetsing door een c.s.e.g.s. is een oneigenlijk middel om het aanzien van het vak geschiedenis en staatsinrichting te bevorderen.

IVb. Als geschiedenis en staatsinrichting geen externe toetsing d.m.v. een c.s.e.g.s. zal kennen, zal het vak in aanzien dalen en niet langer serieus genomen worden door collega's, leerlingen, ouders en met name de overheid.

Va. Een c.s.e.g.s. behoort zowel onderwerpen te bevatten uit de hele geschiedenis als uit de staatsinrichting i.p.v. alleen uit de laatste halve eeuw.

Vb. Het kiezen van onderwerpen voor een c.s.e.g.s. uit de hele geschiedenis en staatsinrichting begrenst op onaanvaardbare wijze de vrije keuze van onderwerpen door docent en leerling.

VI. Bij een c.s.e.g.s. dient de vraagstelling zo te zijn, dat de leerlingen het antwoord / de antwoorden alleen maar hoeven te kiezen.

VII. De C.E.G.E.S. zou moeten onderzoeken hoe een aantal jaren geschiedenisonderwijs het best is af te sluiten i.p.v. alleen maar te onderzoeken of een c.s.e.g.s. mogelijk is. Haar terrein van onderzoek is ten onrechte op voorhand beperkt.

De commissie hoopt op deze wijze het eerste deel van haar opdracht op een redelijke manier te hebben vervuld, aldus bijgedragen te hebben aan een vruchtbare en hoogstaande discussie onder de geschiedenisleraren en in elk geval bewezen te hebben, dat ze wil fungeren in de geest van het motto aan het begin van deze bijdrage.

De ad-hoc-commissie "Eindexamenproblematiek".

dr. L.C. Suttorp

FLITSEN UIT THORBECKE'S JEUGDJAREN (1798 – 1820)

Op de kop af zeventig jaar geleden schreef dr. H.T. Colenbrander een uitvoerig Gidsartikel over "De jeugd van Thorbecke" (later opgenomen in de bundel *Historie en Leven*, II, 111 vlg.). De kern van het stuk wordt gevormd door de beschrijving van het decennium 1820 – 1830 uit Thorbecke's leven. Wat aan het jaar 1820 voorafging fungeert slechts als een korte aanloop tot de behandeling van het dieper gravende vervolg. Het kon ook moeilijk anders, daar de bronnen van die beginjaren nog niet ontsloten waren. Vandaar dat de auteur aan het slot van zijn studie zich erover beklagde, dat "intiemere documenten" betreffende Thorbecke vrijwel onbekend waren. En ietwat gedeprimeerd voegde hij daaraan de vraag toe: "Waarom worden zij ons onthouden?"

Uit de min of meer uitvoerige biografieën van D. Hans (1932), I.J. Brugmans (1932) en K.H. Boersema (1949) komt men tengevolge van genoemde omstandigheid over de jaren 1798 – 1820 niet zo heel veel meer te weten.

Met de uitgave van het eerste deel van het Thorbecke-archief (in 1955, door mevr.dr. J. Brandt-van der Veen) werd het mogelijk kennis te nemen van allerlei bijzonderheden uit de jeugd van Johan Rudolf Thorbecke. Sindsdien zijn er nog enkele delen over de daarop volgende jaren verschenen en nog zeer onlangs de correspondentie van 1830 tot 1833. Zo wacht het interessante authentieke materiaal op de biograaf die over voldoende bekwaamheid, tijd en energie beschikt om daaruit een waarheidsgetrouw levensbeeld op te bouwen. Zal op die manier de overvloedige stof misschien vele jaren vrijwel renteloos moeten blijven liggen? Dat zou jammer zijn, al zou de bronnenpublicatie daarmee het lot van soortgelijke uitgaven delen.

De lectuur van het eerste deel bracht me tot een aantal notities, die ik zonder enige pretentie in de volgende bladzijden doorgeef. Misschien kan daardoor bij deze of gene verder en dieper gaande belangstelling worden gewekt.

Dank zij de incidentele afwezigheid van vader Thorbecke kwam er al vroeg enige briefwisseling op gang tussen hem en zijn zoon. Johan Rudolf was nog maar een jaar of zeven toen hij al min of meer het briefschrijvertje van het gezin leek te zijn. Hij was trouwens de oudste en de enige die daarvoor in aanmerking kwam; zijn broertje Herman, met wie hij in zijn jeugd opgroeide, was drie jaar jonger. Johan Rudolf was de tweede zoon uit het huwelijk van Frederik Willem Thorbecke met zijn nicht Christine Regina Thorbecke. Het eerste kind (geb. in 1796) was gestorven toen het slechts drie maanden oud was; ook het derde zoontje (geb. in 1799) overleed nog geen twee maanden na de geboorte. In de loop der jaren stierven niet minder dan vier kinderen beneden het jaar, een op bijna tweejarige en een op zevenjarige leeftijd. Die kindersterfgetallen in het gezin verklaren gedeels de vaak overdreven lijkende zorg welke de ouders altijd voor hun in leven gebleven kinderen hebben gehad.

In die eerste briefjes is van beide kanten de toon uiteraard erg kinderlijk. Zo schrijft vader aan zijn "lieve Jantje" dat hij het fijn vindt, dat hij zo zijn best doet met zijn schrijfproeven. Hij hoopt dat ook de meester tevreden is. Maar onmiddellijk daarop steekt hij vermanend de vinger omhoog: dat Jantje altijd gehoorzaam moet zijn en niet te wild moet spelen met zijn vriendje!

En toen vader een grote zeereis ging maken (over de Zuiderzee, van Amsterdam naar Zwolle) had, zo bekend zoonlief achteraf, zijn hart "heel sterk geklopt en veel sterker, dan ik gewoon ben". Vandaar zijn vraag, hoe de reis was en of de wind "goed" geweest was. Maar in datzelfde kinderbriefje staat ook een zinnetje dat tekenend is voor de relatie tot zijn moeder. Hij schrijft nl.: "Moeder en ik zijn beste vrienden en ik hoop, dat wij ook beste vrienden zullen blijven".

Uit de jeugdcorrespondentie leert men Rudolf (zoals hij gewoonlijk in de familiekring werd genoemd) kennen als een goed oppassende jongen, die niettemin gebukt ging onder

het besef dat hij in velerlei opzicht te kort schoot. Meer dan eens belooft hij gehoorzaam te zullen zijn en geeft hij tegelijkertijd toe daarin niet altijd te slagen. Als jongen van twaalf schrijft hij aan zijn jarige vader: "Ik beloof U, beste Vader, dat ik Uw nooit verdriet zal veroorzaken, maar altijd slechts daarnaar streven, Uw door mijn gedrag te verblijden." En daarop laat hij volgen: "Deze belofte heb ik U reeds lang gedaan, maar ik heb hem (waaraan ik noch met groot berouw herdenke) helaas meer dan eenmaal, zelfs zeer dikwijls overtreden. Doch ik hoop deze zonde niet weder te begaan . . ." Om het gegeven woord waar te maken maakt hij met zijn jongere broer Herman een afspraak om het elkaar en hun zesjarig zusje Claartje niet moeilijk te maken. Bepaald roerend was de verjaardagsbrief die hij een jaar later schreef, op 12 mei 1811. De toon klinkt daarin allerm minst feestelijk; integendeel, hij doet denken aan een berouwvol misdadiger tegenover zijn arme slachtoffer. In gevoelvolle bewoordingen tracht de zoon zijn vader te bewegen tot het schenken van vergeffenis: "Beste Vader, wilt gij het berouwhebbende hart vergeven, o, zo doe het". En de brief eindigt vanwege al zijn "ondeugden" met de hartstochtelijke bede: "O, vergeef ze mij slegs nog eenmaal! "

Blijkbaar werkte de opvoedingsmethode thuis deze dingen in de hand. Immers ook broer Herman belooft in zijn felicitatiebriefje ernstig beterschap, daarbij ook een beroep doende op vaders vergevengszindheid. En zusje Claartje is eveneens berouwvol gestemd en neemt zich voor, altijd vlijtig en gehoorzaam te wezen. Op dit punt moet ook de godsdienstige opvoeding in het gezin van invloed zijn geweest. Wat dit ongeveer inhield kan blijken uit een brief van een zekere ds. Roll, eertijds hulppredikant van de Evangelisch-Lutherse gemeente in Zwolle en als zodanig een huisvriend van de Thorbecke's, maar sinds 1810 predikant in Rotterdam. Vanuit deze stad schreef hij aan zijn jeugdige discipel een persoonlijk afscheidsbriefje waarin hij zijn vroegere wijze lessen nog eens samenvat. Hij herinnert hem eraan, dat een mens door deugdzaamheid moet streven naar zedelijke volmaking, als voorbereiding voor de latere gelukzaligheid. En hij wekt hem op om "een waardige zoon, een goede broeder, een liefderijk Christen, met een woord een achtingwaardig mensch" te zijn. In deze geest kreeg Rudolf godsdienstig onderricht, waaruit men de ideeën der Verlichting duidelijk proeven kan.

In verband met het gouden huwelijksfeest van de grootouders, najaar 1812, ging het hele gezin naar Osnabrück; alleen de oudste zoon kon niet van de partij zijn, omdat hij dan op de Latijnse school te veel achterop zou geraken. Gedurende een paar maanden verbleef hij in het gezin van de Doopsgezinde predikant in Zwolle, ds. A. Doyer; in vaders ogen een in alle opzichten vertrouwd adres en, zoals Rudolf later getuigde, "een welmeenende, brave man".

De eerste brief al uit Duitsland doet ons vader Thorbecke kennen als een man, die aan alles denkt en voor elk detail aandacht heeft. Hij draagt zoonlief op goed te zorgen voor de vogels, maar ook voor de was die te drogen hangt op zolder en voor de kaas in de vliegenkast en voor de appels en voor het sluiten van het buffet in de achterkamer. Iets van die zorgende aandacht heeft de veertienjarige blijkbaar al overgenomen, want het spreekt voor hem vanzelf dat hij de opdrachten zorgvuldig uitvoert en dat schrijft hij dan ook, tot geruststelling van zijn vader. Maar tegelijk informeert hij zelf ernaar, of broer Herman wel vlijtig met Latijn bezig is, nu hij zoveel afleiding heeft; en wijsneuzig voegt hij daaraan toe: . . . "dus zou ik hem des te meer prijzen, wanneer hij ordentelijk iets uitvoerde".

Tijdens zijn verblijf in de Zwolse pastorie was Rudolf voor 't eerst van zijn leven onttrokken aan het directe ouderlijke toezicht. Vaders verantwoordelijkheidsgevoel werd

er misschien te sterker door; althans zijn bezorgdheid strekte zich zelfs uit tot de hygiënische sector en vermanend schrijft hij: "Gij let dog wel op de zindelijkheid van Uw hoofd, mijn Zoon, ook met wasschen van Uw hals etc., zoals gij weet, dat Moeder het gaarn heeft?" Ook in latere brieven kan men de echo van deze vermaningen telkens opvangen. Kwam vader daarmee misschien ook tegemoet aan moederlijke ongerustheid? Betreffende één punt was vader niet tevreden: hij vond dat zijn zoon niet precies genoeg zijn brieven beantwoordde en niet altijd inging op de daarin gegeven opdrachten. Dit is trouwens voor hem altijd, in zijn correspondentie met wie dan ook, een gevoelig punt geweest.

Toen Rudolf nog pas zestien was gaf hij publiekelijk een bewijs van zijn bijzondere begaafdheid: als nummer één van de hoogste klas der Latijnse school hield hij een afscheidstoespraak in de Latijnse taal. Het (zelfgekozen?) onderwerp moet hem hebben geboeid. Het ging over een zekere prof. Heyne, enkele jaren tevoren overleden, die het in zijn leven ondanks kommervolle omstandigheden ver gebracht had. In de breedsprakige titel van de lezing werd deze geleerde aangeduid "als een uitstekend voorbeeld ter navolging, wat iemand verstoken van alle hulpmiddelen door zelfvertrouwen, door gestadigen en ijverigen arbeid, uit zich zelve kan tot stand brengen". Juist omdat hij toen zelf te maken had met financiële moeilijkheden thuis zal deze figuur hem sterk aangesproken hebben.

Hoe zorgvol de situatie op dit punt toen was kan hieruit blijken, dat er zelfs over gedacht werd om Rudolf de studie te doen beëindigen en hem zo mogelijk op een kantoor te plaatsen. De familie in Osnabrück kon blijkbaar ook niet helpen. Immers oma schreef dat, hoe onaangenaam het ook was dat aan zijn talent en studiezijn een halt werd toegeroepen, de ervaring op een kantoor hem ongetwijfeld van nut zou zijn. Maar gelukkig heeft ds. Doyer vader van dit voornemen weten af te brengen.

Het dreigend vacuüm werd te rechter tijd gevuld door de lessen van de in Zwolle bekende dr. J. ter Pelkwijk, gedeputeerde in de Staten van Overijssel en curator van de Latijnse school. Deze notabele interesseerde zich niet alleen voor het onderwijs in het algemeen, maar had er ook schik in om jongelui, die zijn steun verdienden, verder te helpen. En zo heeft Rudolf ongeveer een half jaar van zijn lessen mogen profiteren.

In het voorjaar van 1815 begaf vader Thorbecke zich naar Amsterdam om daar voor zijn oudste zoon, met het oog op diens verdere ontwikkeling, nieuwe studiemogelijkheid en een passende huisvesting te arrangeren. Blijkbaar was er in financieel opzicht een uitweg gevonden, al bleef zuinigheid geboden. Hij slaagde naar wens bij ds. Sartorius, Evangelisch-Luthers predikant in de hoofdstad. De familie Thorbecke kende hem nog van de jaren dat hij in Zwolle stond (1797—1800). De jonge studiosus had het slechter kunnen treffen, want genoemde predikant stond bekend als een erudiet theoloog en het lag in de rede dat hij daarvan het gewenste profijt zou kunnen trekken.

Van nu af begon er tussen Zwolle en Amsterdam een geregelde correspondentie. Een uitvoerige correspondentie ook, want er moest ruimte zijn voor velerlei waarschuwingen, raadgevingen en opdrachten aan de ene kant en voor het verschaffen van breedvoerige inlichtingen en antwoorden aan de andere kant.

In de eerste brief die vader op 1 juni 1815 aan zijn buitenshuis vertoevende zoon schreef herinnert hij hem eraan contact op te nemen met oom Frans en met tante Mietje, een broer en een zuster die beiden in Amsterdam woonden. Vooral aan de connectie met eerstgenoemde zou hij veel kunnen hebben, meende vader. Naar zijn tante moest hij maar

zo nu en dan gaan en slechts beleefdheidshalve. Dit laatste is geen succes geworden, want een maand later was hij nog steeds niet bij haar op bezoek geweest; en toen het er tenslotte van kwam werd het ruzie, waarbij zijn "bloed kookte", zoals hij schreef. Hij nam zich daarom voor in het vervolg uit haar buurt te blijven, hetgeen aan het thuisfront werd geaccepteerd. Vader drukt verder hem op het hart vooral "zindelijk, zuynig en netjes" op al zijn linnengoed en kleren te zijn. En hij waarschuwt hem, met het oog op zijn gezondheid, matigheid te betrachten en zich te onthouden van "vet vleesch, vette spijsen en saucen". Aan het slot van de brief bedenkt hij, dat Rudolf nog niet over een paraplu beschikte; maar hij weet wel een oplossing: de hospita van oom Frans moet er maar een voor hem kopen; zo mogelijk een tweedehandsexemplaar, daar een nieuwe te duur was!

Binnen een week schreef Rudolf terug. Hij kon melden, dat hij al een heel plezierig bezoek aan zijn "lieve oom" Frans had gebracht en dat hij voortaan iedere week welkom zou zijn. "Alle Zondagen, wanneer hij geene buitengewone verhindering heeft, wijdt hij aan mij en ik kan alsdan over hem disponeren". Het paraplu-probleem kon, meende hij, gevoegelijk worden uitgesteld, daar hij in de regel bij regenachtig weer niet naar buiten ging. Verder kon hij meedelen, dat hij reeds een uitgebreid studieplan had ontworpen. Dat vermeldt hij uitvoerig en het heeft ongetwijfeld zijn vader dankbaar gestemd. Zelf noemt hij zijn a.s. werkzaamheden "voorwaar niet gering" en de opgesomde vakken maken dit heel aannemelijk: natuurkunde, wiskunde, wijsbegeerte, Latijn, Grieks en . . . tekenen. Het geheel is als weekprogramma systematisch opgezet. Hij neemt zich voor zijn uiterste best te doen en, schrijft hij, "Onze Hemelsche Vader sterke mij daarin".

Opvallend is in de opsomming van vakken, gezien tegen de achtergrond van zijn latere ontwikkeling, het ontbreken van het vak geschiedenis. Zijn vader heeft er zich ook over verbaasd, blijkens zijn brief per kerende post. Hij dringt er bij zijn zoon op aan "dit schoone vak ook zo veel mogelijk te blijven cultiveeren", al moet hij het dan niet tot zijn voornaamste studie maken. Maar zoonlief kon hem op dit punt geruststellen: in de twee weekdagen waarop hij zich bezighoudt met tekenen wordt er ook tijd gereserveerd voor geschiedenis; dan gaat hij nl. historische tabellen maken, een kunst die hij afgekeken had van zijn Zwolse leermeester dr. ter Pelkwijk.

Helemaal bevredigde deze oplossing hem zelf intussen niet. Maar wat geschiedenis betrof kreeg hij nu eenmaal weinig steun en aanmoediging van ds. Sartorius, die zich blijkbaar niet erg voor de historie interesseerde. "Gij kent mij te wel, schrijft Rudolf aan zijn ongeruste vader, om niet te weten, dat ik de historie niet zal laten varen. Ik hoop met den eenen of anderen historicus nog eens in kennis te komen". En passant kreeg hij in het tekenen zelf steeds meer aardigheid en zijn prestaties op dit terrein waren zodanig, dat hij er anderen een plezier mee kon doen. Overigens had hij aan de rest van de vakken de handen vol. Naar eigen getuigenis had hij in ds. Sartorius een goede leermeester, al viel deze hem speciaal in de vakken Latijn en Grieks wat tegen.

Intussen vroeg vader Thorbecke zich af of zijn zoon nog niet wat harder kon werken. Hij suggereert hem niet altijd 's avonds samen met het domineesgezin aan tafel te gaan, maar vooraf alleen te eten! Dan uiterlijk om tien uur naar bed en de volgende morgen weer om vijf uur op!

Een soortgelijke Spartaanse werkopdracht gold ook voor de drie jaar jongere Herman thuis: van 's morgens zes tot 's avonds acht. Rudolf had dus blijkbaar zijn werkliver van huis uit meegekregen. Ook het vroege opstaan was een gezinsgewoonte, die hij in Amsterdam volhield. Elke morgen stond hij om half zes op. De eerste les begon om kwart over zeven, nog vóór het ontbijt. Vrijwel de hele dag zat hij verder op zijn kamer, zodat

hij er weinig voor voelde om zich te onttrekken aan de gezamenlijke maaltijd, omdat die voor hem ook een zekere ontspanning betekende. Als regel studeerde hij tot 's avonds half negen. Slechts bij uitzondering ging hij daarna nog door, want het werken bij kaarslicht was nogal vermoeiend voor zijn ogen, zodat hij ze met moeite kon open houden. Hij had dan trouwens een hele dag van inspannend lezen en leren achter de rug. Uit alles blijkt, dat hij zeer plichtsgetrouw was en de tijd uitkocht, ook al in verband met de moeilijke financiële omstandigheden thuis. Vader, toch al vervuld van familietrots, kon in velerlei opzicht tevreden zijn. "Onze familie, schreef hij aan zijn zeventienjarige zoon, heeft zeer waardige en veel geagte mannen opgeleeverd, maar tot nog toe geen eygentlijk geleerde. Gij kunt dus de eerste worden".

Hoe zuinig de familie moest leven om dit ideaal in vervulling te doen gaan kan b.v. blijken uit de ingenieuze regeling tot het bestrijden van de portokosten. Op wens van vader moest Rudolf zijn brieven insluiten bij de brieven die oom Frans naar Zwolle stuurde. Als dit om de een of andere reden niet kon of als daardoor de brief te dik zou worden moest hij hem meegeven aan de beurtschipper op Zwolle, want dat kostte maar een dubbeltje. Maar in dit laatste geval moest hij weer vooral geen dun postpapier gebruiken, want dat moest bewaard worden voor de gevallen waarin de epistels wel in één envelop konden.

In de zomer van 1815 kwam er enige verandering in Rudolfs rustige bestaan. Bij zijn studie ging hij steeds meer inzien wat hij waard was. In alle bescheidenheid kon hij vaststellen dat er op dit terrein voor hem geen onoverkomelijke moeilijkheden bestonden, maar dat hij, als hij maar wilde, alles kon "hoe onmogelijk het op den eersten opslag ook moge voorkomen". Dit besef deed hem ook meer kritisch staan tegenover het huisonderwijs van ds. Sartorius. Met alle respect voor diens brede kennis ontdekte hij toch enkele leemten, waardoor zijn weetgierigheid niet ten volle bevredigd kon worden. Voor zijn gevoel kon zijn leermeester en gastheer hem niet voldoende steun bieden op het gebied van de litteratuur. En in die richting wilde hij nu juist verder gaan en wat bereiken.

Hij legde dan ook zijn ouders de vraag voor of het niet goed zou zijn college te gaan volgen bij de classicus prof. David Jacob van Lennep aan het Athenaeum Illustre. Hij voorziet wel een paar bezwaren: het zou de nodige kosten met zich brengen en het inslaan van deze nieuwe weg zou misschien voor zijn leermeester ietwat pijnlijk zijn. Het was te verwachten dat vader daarop zou antwoorden: ik weet niet waar ik het benodigde geld vandaan moet halen. In antwoord daarop schreef Rudolf dat hij er dan maar van zou afzien, al had ds. Sartorius het idee onmiddellijk toegejuicht, zodat althans het tweede bezwaar was vervallen. Dit had tot gevolg dat vader op dit punt diligent bleef.

Toevallig kreeg zijn belangstelling voor geschiedenis en tekenen in diezelfde tijd een stimulans door de komst van zijn oudere vriend Jacob Doyer, zoon van de Zwolse predikant bij wie hij een paar jaren tevoren in huis geweest was. Deze kwam zich in Amsterdam bekwamen in de schilderkunst en interesseerde zich bovendien sterk voor geschiedenis. Het plezierige gevolg was dat ze samen aan de geschiedenisstudie begonnen en geregeld 's avonds zich daarmee bezighielden. Voor Rudolf betekende dit intussen dat hij alle dagen nog harder moest werken. Vader kon meer dan tevreden zijn, maar was het niet. Volgens zijn idee kon zoonlief nooit genoeg doen. Hij adviseert hem zich te gaan toeleggen op het tekenen van portretten, nu zich de gelegenheid daartoe voordoet. Verder moet hij zich flink oefenen in Duits spreken en lezen, zodat hij een goed figuur kan slaan bij een eventueel bezoek aan de familie in Osnabrück. Tevens informeert hij, of hij nog bezig is met de Franse taal. Bovendien moet hij zo veel mogelijk naar bekende redenaars gaan luisteren om ook in die kunst wat te bereiken.

Het zal zijn zoon wel niet duidelijk zijn geweest waar hij de tijd voor al deze dingen moest vinden. Ontspanning had hij heel weinig en als regel was hij alle dagen thuis en aan de studie. 's Zondags wist hij tijd vrij te maken voor kerkbezoek, voor een fikse wandeling en voor familiebezoek bij oom Frans of bij een oom en tante in Haarlem. Hij was trouw in zijn kerkgang, naar gewoonte bij een Luthers predikant en als regel bij ds. Sartorius zelf als deze de preekbeurt had. Zo kon hij op de zondagen, als het strakke werkschema doorbroken werd, geestelijk en lichamelijk weer op krachten komen en zijn sterke gezondheid hielp hem daarbij.

Tot zijn vreugde ontving hij midden augustus van zijn vader de verheugende mededeling, dat deze er geen bezwaar tegen had dat hij bij prof. van Lennep college ging lopen. Of hij daarvoor een speciale financiële bron heeft weten aan te boren is niet duidelijk. Wel is het bekend dat hij vaak een kansje waagde in de loterij. Ook oom Frans gaf op allerlei manieren steun. En niet te vergeten de grootouders, ooms en tantes in Osnabrück. Toevallig was vader daar juist geweest toen hij zijn zoon van zijn beslissing op de hoogte bracht.

In diezelfde tijd kreeg hij van grootmoeder in Duitsland een horloge ten geschenke. In een begeleidend briefje schreef vader: "het predike U onophoudelijk de snelheid en de groote waarde van den tijd". Het trof wat ongelukkig dat hij er juist een van oom Frans cadeau gekregen had zodat het tweede slechts een, zij het waardevolle, herinnering aan de geefster zou zijn. Het feit, dat Rudolf pas achteraf meedeelde dat hij al een "horologie" had stemde vader wrevelig. Hij zag zich door dit "gebrek aan opregtheid en openhartigheid" in zijn zoon diep teleurgesteld. In zijn antwoordschrijven legde Rudolf uit dat hij dit met de beste bedoelingen had gedaan, al gaf hij toe niet geheel vrij van schuld te zijn. Tussen deze "gewetenszaken" door gaat de correspondentie over heel gewone dingen: het sturen van wasgoed, het toezenden van studieboeken, het inslaan van schrijfpapier, het kopen van kaas enz. Zelfs vraagt zoonlief vaders advies over het bedrag van de fooi welke hij zal geven aan "de meiden" van de dominee in verband met de op handen zijnde Amsterdamse kermis. Vader doet zijn best hem telkens van het nodige te voorzien en dat is heel wat: schoensmeer en tandpoeder, kladpapier en pennen, oude kousen en een lap stof voor een vest en wat dies meer zij. Maar onderdehand controleert hij nauwkeurig het huishoudboekje van zijn zoon. Soms geeft hij ook zijn kritiek b.v. op het aan de kruier betaalde bedrag en op de dure schoenreparatie. Het feit dat deze zaken in de briefwisseling heel serieus worden behandeld wijst erop, dat er nog steeds op de kleintjes gepast moest worden.

Maar afgezien van deze dwingende omstandigheid bemoeit vader zich toch ook met alles en nog wat. Dit kan hem de stempel opdrukken van een soms lastige bemoeial, aan wie geen enkele kleinigheid ontgaat en voor wie het onbelangrijkste nog belangrijk genoeg schijnt om erover te schrijven en er zelfs in den brede over uit te weiden. Zijn toon is daarbij vaak vermanend, soms opdringerig en kritisch of zelfs betuttelend. Aan de andere kant komt daarin ook uit de aandachtige zorg van een vader voor wie geen moeite te veel is; een die aan alles denkt en nauwgezet overweegt wat maar voor zijn zoon nuttig of nodig kan zijn. (Een pedagogische methode die de herinnering oproept aan de nooit aflatende zorg van mevr. v. Hogendorp voor haar tweede zoon Gijsbert Karel en die ook doet denken aan de zorgvuldigheid van vader Groen van Prinsterer bij het opvoeden van zijn zoon Guillaume).

Ook mag niet worden vergeten, dat in hem de altijd zorgende en bezorgde moeder mede een spreekbuis heeft gehad. Achter vele opmerkingen, aanmerkingen en adviezen kan men de stem van de moeder horen. Zij schreef nl. zelf geen brieven aan haar zoon, ook niet als

deze daarom nadrukkelijk vroeg. Vader gaf daarvoor het excuus, dat het gezin al haar tijd in beslag nam. Ook was haar gezondheid niet al te best.

Tenslotte moet men bij dit alles bedenken, dat het gaat om een jongen van zeventien, die alleen was neergezet in een grote, vreemde stad en die zijn weg in de studie en in de omgang met anderen nog moest vinden. Een voortdurende begeleiding vanuit het provinciestedje was toen nog alleszins gewenst. En men krijgt niet de indruk dat Rudolf daaronder geleden heeft. Op alle vragen en suggesties gaat hij serieus in en van enige wrevel of geprikkeldheid of zelfs maar van een nonchalante reactie is geen sprake.

In het najaar van 1815 viel de beslissing omtrent het lopen van college. De opzet was (naast de voortgaande studie onder leiding van ds. Sartorius): vier uur fysica (bij prof. v. Swinden); en (bij prof. v. Lennep) vier uur Grieks en vier uur Romeinse oudheidkunde. Dank zij zijn hospes kreeg hij bij genoemde hoogleraren een vlotte introductie. Toen prof. v. Lennep hoorde van de financiële omstandigheden van zijn a.s. pupil was hij onmiddellijk bereid zijn college voor half geld of zelfs gratis te geven. Met het aanbod van zestig gulden voor een jaar ging hij accoord, terwijl hij tevens zijn particuliere bibliotheek ter beschikking stelde en zich bereid verklaarde de nieuwe student bij eventuele moeilijkheden met raad en daad ter zijde te staan. Het is duidelijk dat deze persoonlijke relatie voor de verdere ontwikkeling van de jonge Thorbecke heel belangrijk is geweest.

Jammer genoeg trof in diezelfde tijd de familie een ernstig verlies: het plotselinge overlijden van grootvader in Osnabrück. Hij was immers, volgens vader Thorbecke, "de eerste en volkomen vrijwillige grondlegger" van de studiemogelijkheden van zijn kleinzoon. Op dit rouwbericht kwam merkwaardigerwijs van de kant van deze kleinzoon geen onmiddellijke reactie. Tijdsgebrek misschien? Voor vader mocht dit in geen geval als excuus gelden en toen er dan ook na een week nog geen bericht uit Amsterdam was toonde hij zich duidelijk verontwaardigd. "Oplettenheyd voor Uwe ouders behoort onder de allereerste pligten", liet hij hem weten. En even verder in de brief: . . . "die overhaasting, dat vergeeten der nodige berigten en beantwoorden mijner gedaane vragen en dat uytstellen, om gebrek aan tijd, staat mijn geweldig tegen".

Het antwoordschrijven kwam wel, maar toch niet dadelijk. En daarin stond niet de condolérance op de eerste plaats en ook niet de belofte van beterschap, maar één zakelijke uiteenzetting over de inrichting van zijn studie, waarnaar zijn vader had geïnformeerd. Daaruit kan blijken, dat ik van aanpakken weet en dat zal vader goed doen, zal hij gedacht hebben. Globaal was zijn dagindeling als volgt. Na om half zeven te zijn opgestaan begint hij om kwart vóór zeven de studie, samen met ds. Sartorius. Dit gaat ook door onder het ontbijt, dat om die reden op diens studeerkamer wordt gebracht. Lang kan echter dit werken niet duren, want al om acht uur moet hij naar zijn eerste college. Voor de colleges van v. Lennep moet hij zich overdag prepareren, terwijl hij 's avonds de college-aanteekeningen in het net overschrijft en tegelijk bestudeert. Daartussendoor wordt de studie met de dominee voortgezet. Ook moet hij nog twee middagen in de week reserveren voor het lezen van klassieke litteratuur, samen met Abraham Doyer, student in de theologie en broer van Jacob Doyer.

Toch was vader niet helemaal tevreden over het werkschema. Hij maakte zich ongerust, niet over de mogelijkheid dat hij op die manier te hard werkt, maar over het feit dat hij zijn aandacht zo versnippert. Dat zou immers de oppervlakkigheid in de hand werken! Bovendien was hij bang dat hij aldus de contacten met oom Frans verwaarloosde, waardoor zo licht verwijdering kon ontstaan. Maar tegelijkertijd spoort hij hem aan om zijn tekenoefeningen voort te zetten en te zorgen op peil te blijven.

Pas na een brief van ds. Sartorius zelf, aan wie hij (buiten zijn zoon om) inlichtingen had gevraagd over de gang van zaken, werd hij enigszins gerustgesteld. Niettemin hield hij toen weer zijn zoon voor niet alleen te streven naar het ontwikkelen van zijn verstand, maar ook naar "waare zuivere deugd" en naar "uyterlijke minzaamheid en bevalligheid". Dat Rudolf ook op dit laatste punt attent was kan hieruit blijken, dat hij niet opgroeide als een wereldvreemde, alleen-maar-studerende jongeman. Hij kon getuigen, dat hij met zijn medestudenten op goede voet stond en dat hij onder hen zelfs vrienden gevonden had.

Toen hij in het voorjaar van 1816 na een veertiendaags verblijf in Zwolle weer terug was op zijn kamertje in Amsterdam realiseerde hij zich opnieuw hoe hecht hij aan zijn ouderlijk huis verbonden was. Hij prijst zich gelukkig om het bezit van een "waardige, trouwe vader" en een "lieve zorgende moeder". Maar vooral het afscheid van zijn tien jaar jongere zusje Jetje was hem zwaar gevallen. Nergens heeft zijn gevoelige natuur zich duidelijker getoond dan in zijn relatie tot haar. Dat hij veel van haar hield kan blijken uit de bewogen briefjes die hij zo nu en dan aan haar schreef. Dan put hij zich uit in het bedenken van de liefste woordjes en hij schaamt zich niet voor vriendelijkheden als "mijn lieve zustertje", "mijn beminde Jetje", "mijn hartediefje", "mijn duifje" etc. In het gezin, waaraan reeds vijf kinderen door de dood ontvallen waren, werd ze altijd met bijzondere zorg omringd, mede vanwege haar wankelende gezondheid. "Gij weendet en geloof lieve Jette, schreef hij na zijn terugkeer in de hoofdstad, ook mij kwamen de tranen in de oogen; ook ik voelde, hoe zwaar mij Uw afscheid viel".

Was het misschien een bang voorgevoel van wat komen ging? Kort daarop werd ze nl. flink ziek. "Een zware verkoudheid", volgens de dokter. Maar het werd erger en enkele weken later kwam, na klachten over "verschrikkelijke hoofdpijn", het einde. Een tragische coincidentie: haar sterfdag viel op 13 mei, de verjaardag van haar vader. Het overlijden van het zevenjarig meisje, de "engel" van het gezin, was een zware slag. De achtergeblevenen vonden troost in het berusten in Gods wil, in het vaste geloof aan de onsterfelijkheid en in de zekerheid van een later elkaar weerzien.

Weldra eiste de studie Rudolfs aandacht weer geheel op. Zijn eerste academiëjaar liep ten einde. Het contact met prof. v. Lennep was in de loop van de cursus hechter geworden. Hij besprak met hem de inrichting van zijn studie voor de komende vakantie en kreeg bij die gelegenheid de uitnodiging om in het komende studiejaar met enkele andere uitverkorenen een privatissimum te volgen voor het lezen van Griekse en Latijnse schrijvers. Het collegegeld werd hem voorgeschoten door ds. Sartorius. Vader verkeerde juist in een precaire situatie: "ik besit op dit moment waarlijk geen tien guldens" bekennt hij zijn zoon in een brief van 26 okt. 1816. Bovendien wilde het hem maar niet lukken een paar duizend gulden te lenen voor een met enkele vennoten opgezette brandwijnstokerij.

Een heel andere kwestie die de vader blijkbaar meer verontrustte dan de zoon was de mogelijkheid, dat deze zou worden opgeroepen voor de militaire dienst. De eenvoudigste uitweg scheen de inschrijving als theologisch student. Rudolf zelf geloofde niet in deze oplossing. Hij kon immers onmogelijk aannemelijk maken dat hij werkelijk van plan was om theologie te gaan studeren, terwijl iedereen wel beter wist. Toch was dit voorshands de enige mogelijkheid. Dank zij bemiddeling van ds. Sartorius kreeg hij van het Lutherse kerkbestuur de vereiste verklaring. Terwille daarvan werd een broze relatie met de theologische studie opgebouwd door een begin te maken met een studie in de Oosterse talen onder Sartorius' leiding. Achteraf bleek dat het overbodige moeite was geweest, daar

er voor hem een hoog nummer werd getrokken waardoor hij vrijstelling van dienst kreeg.

Het tweede academiejaar (1816–1817) eiste meer college lopen en studeren dan het voorafgaande. Men krijgt daarvan enige indruk door het lijstje van werkzaamheden dat hij zijn "boven alles waarde Ouders" voorlegde in een brief van 4 nov. 1816. Daaruit wordt duidelijk dat op vier ochtenden in de week de colleges al om acht uur begonnen en dat hij in totaal niet minder dan vierentwintig college-uren per week had. Zelfs op zaterdagmiddag werden er nog drie colleges gegeven en tweemaal in de week was er een avondcollege (van 5.30 tot 6.30). De collegestof van de hoogleraren v. Cappelle, v. Swinden en v. Lennep omvatte respectievelijk: Ned. litteratuur; mathesis en fysica; geschiedenis en Grieks. Bovendien behandelde laatstgenoemde met een groepje studenten Latijnse en Griekse litteratuur. Verder kreeg hij nog alle werkdagen les van ds. Sartorius in filosofie, natuurkunde, Latijnse en Griekse litteratuur, natuurlijke historie en algebra. Alles bijeengenomen moet het voor de achttienjarige studiosus niet alleen een "multa", maar ook een "multum" zijn geweest!

Bij al deze beslommeringen had hij nog de klachten te verwerken en de zorgen te delen van zijn vader, wiens pas opgezette zaak weer nieuwe problemen met zich bracht. Onder de indruk hiervan en om zijn vader gerust te stellen verklaarde hij zich bereid om zo nodig aan het einde van de cursus de studie te onderbreken en te proberen als candidaat in de letteren met een leraarsbetrekking wat geld te verdienen. Maar een gesprek hierover met ds. Sartorius, die van zo'n preceptorschap uitstel en misschien zelfs afstel van verdere studie vreesde, deed hem weer aarzelen op dit punt. Niettemin bleef vader vol berusting en niet zonder hoop schreef hij: "ik heb het mijne gedaan en geef nu het ovrigé aan God over, Die mijn dikwijls onverwagt heeft geholpen".

Een onvoorziene strubbeling trad aan de dag in de verhouding tussen ds. Sartorius en zijn inwonende leerling. Eerstgenoemde klaagde in een brief over diens "achterhoudendheid en onverschilligheid". Het spreekt vanzelf dat vader Thorbecke, hierdoor gealarmeerd, terstond zijn zoon tot de orde riep. Maar zijn brief, vol ernstige vermaningen en waarschuwingen, viel op dat moment wat ongelukkig, want Rudolf was juist in die dagen van geheel andere gedachten vervuld. Hij was nl. zo juist bevestigd als lidmaat der gemeente en eerstdaags zou hij voor de eerste maal van zijn leven aanzitten aan de avondmaalstafel. Sinds hij een avondmaalsviering alleen als toeschouwer "met innige aandoening" had meegemaakt had hij met verlangen naar het komende gebeuren uitgezien. Hij beleefde, zo getuigde hij, al deze dingen intens en met een hart vol dankbaarheid tegenover zijn ouders die hem als kind op de weg des geloofs hadden geleid. En nu zo'n brief!

Al stond zijn hoofd er helemaal niet naar, gedachtig aan de meermalen uitgesproken vaderlijke wens om altijd nauwkeurig op de in zijn brieven gestelde vragen in te gaan gaf hij een nadere verklaring van zijn houding tegenover zijn "tweede vader", ds. Sartorius. Al liet, zo gaf hij te kennen, in het algemeen de relatie niets te wensen over, hij miste in hem de echte hartelijke belangstelling. Hij beklagde zich dat zijn docent zich alleen scheen te interesseren voor de leerstof, maar helemaal niet voor zijn leerling. En tengevolge daarvan voelde hij zich tegenover "die brave man" enigszins geremd, hetgeen de ander op zijn beurt uitlegde als een gebrek aan openheid.

De kwestie had niet zo veel om het lijf. Dat ds. Sartorius van deze dingen zwart op wit mededeling had gedaan behoeft nog niet te betekenen dat hij de verwijdering zo zwaar opnam. Het is ongetwijfeld een antwoord geweest op desbetreffende vragen van Rudolfs vader, als altijd nieuwsgierig naar de prestaties en de gedragingen van zijn knappe zoon.

Een persoonlijk gesprek tussen leraar en leerling, waarop vader had aangedrongen, zette de verhouding dan ook weer op het goede spoor.

In de eerste maanden van 1817 had Rudolf het ook om andere redenen niet gemakkelijk. Hij maakte zich bezorgd over zijn verdere studie. Het liefst zou hij nog een jaartje in Amsterdam blijven, vooral om prof. v. Lennep. Maar of hij al die tijd in zijn kosthuis zou kunnen blijven? En of het financieel zou kunnen of dat hij toch naar de theologie zou moeten overschakelen? Verder hield hem nog de vraag bezig of hij zich zou werpen op de beantwoording van een prijsvraag van de Leidse universiteit over de filosofie van Cicero, een onderwerp dat hem bijzonder intrigeerde.

Misschien als gevolg van een en ander werd hij trager in zijn correspondentie. Zijn excuus was, dat hij "niets pressants" te schrijven had en dat hij de portokosten in de gaten moest houden! Erger was, dat hij daarbij zelfs de verjaardagen van zijn broer Herman en van zijn dertien jaar geworden zusje Claartje onopgemerkt voorbij liet gaan. "Maar hoe kunt gij U zo van ons — mag ik zeggen — verwijderen?", klaagt dan ook vader. Merkwaardig was, dat hij ook minder aandacht ging schenken aan zijn uiterlijke verzorging. Vanzelfsprekend nam zijn vader hem op dit punt stevig onder handen via de vriendelijk klinkende vraag: "... kunt ge U nog fatsoenlijk produceren?" Het was gebleken, dat hij zijn opgestuurde kleren "onvergeeflijk morssig" gemaakt had. Het mankement was zelfs oom Frans opgefallen, zodat er van hem een waarschuwend briefje uitging naar vader. En dat deed hem snel handelen: hij stuurde terstond kleren en kousen en toestemming om een paar schoenen te laten maken, waarom Rudolf trouwens al had gevraagd. Maar vaders zorg strekte zich nog verder uit. Hij attendeerde zijn zoon o.a. op het geregeld onderhouden van zijn haar. Als bijdrage daartoe sloot hij een uitgeknipte kappersadvertentie in en stuurde hij hem een haarborstel!

Het probleem inzake de verlenging van zijn studie en de huisvesting werd in overleg met ds. Sartorius bevredigend opgelost. Wat de financiële kant van de zaak betrof kon vader niet anders schrijven dan: "Hoezeer ik waarlijk nog niet weet, vanwaar ik de kosten voor U zal neemen en bestrijden, zo leef ik alleen in de hoop op de goddelijke hulp".

In diezelfde tijd vroeg een heel andere zaak de aandacht van vader en van zoon: de kerkelijke situatie in Zwolle. Daar wilde een aantal leden van de Ev.-Lutherse gemeente overgaan naar de meer rechtzinnige Hersteld-Luthersen. Als kerkeraadslid had Thorbecke sr. getracht deze ontwikkeling af te remmen, maar tevergeefs. Zijn mededelingen hieromtrent maakte bij zijn zoon het "bloed aan 't kookken" en daarom gaf hij zich alle mogelijke moeite om zijn vader, naar beste weten en geadviseerd door ds. Sartorius met wie hij de kwestie geregeld besprak, goede raad te geven. Bij een eventuele uittreding kwam nl. ook de vraag in het geding of alle eigendommen en rechten zouden blijven aan de Ev.-Luthersen. De zaak bleef lang slepende, zodat daaraan in de correspondentie telkens de nodige aandacht werd besteed.

Bij dit alles moest Rudolf zich ook nog concentreren op de studie voor de Leidse prijsvraag en niet te vergeten op zijn aanstaande candidaatsexamen. Dit werd afgelegd op 1 Okt. 1817; daarmee werd hij, als negentienjarige, candidaat in de filosofie en de letteren. Uit zijn mededelingen over het gehouden examen blijkt dat het "ten uiterste moeylijk en gestreng" was geweest. Hij werd "voor de vuist" geëxamineerd over twee Griekse en twee Latijnse auteurs (proza en poëzie) en moest daarbij de Griekse teksten in het Latijn vertalen en de Latijnse "in ander Latijn" overbrengen. Vervolgens werd hij nog ondervraagd over Romeinse en Griekse antiquiteiten, de algemene geschiedenis en de logica. Zijn vader was vooral nieuwsgierig naar de beoordeling door de betrokken

hoogleraren; maar op dit punt moest de geslaagde hem teleurstellen, want hij had slechts het officiële diploma in ontvangst mogen nemen, zonder "testimonia".

Direct na het examen ging hij weer colleges volgen in Amsterdam. Bij de betaling van het collegegeld nam prof. v. Lennep genoegen met de helft van het verschuldigde bedrag en aan prof. v. Swinden behoefde hij zelfs niets te betalen. Het blijkt niet dat de jonge student het met die transacties moeilijk had. Integendeel, hij was "ten hartelijksten verblijd" over deze gang van zaken. Hij stelde zich voor in de nieuwe cursus de noodzakelijke doctoraalcolleges (een wonderlijke mengeling van Romeins recht, astronomie en geschiedenis!) te gaan volgen, vervolgens zijn doctoraal te doen en daarna zo spoedig mogelijk te promoveren.

Omstreeks Kerstmis 1817 kreeg hij bericht, dat de Leidse litteraire faculteit zijn verhandeling had bekroond met de gouden erepenning. Hoewel de studie hiervoor hem niet was meegevallen had hij, vooral op aandrang van prof. v. Lennep, doorgezet.

Half januari 1818 moest hij het door hem ingezonden anonieme geschrift verdedigen tegenover de betrokken hoogleraren, ten bewijze dat het door hemzelf was opgesteld. Dit was voor zijn vader aanleiding om hem allerlei welgemeende raadgevingen te doen toekomen. Hij houdt hem voor, bij zijn verdediging "eene compleete bedaardheyd, wellevendheyd, bescheydenheyd en vriendelijckheyd" aan de dag te leggen en op die dag vooral ook zijn vader niet te vergeten! En verder vermaant hij hem: "Wees behoedsaam op Uwe reis en kleed Uw warm, het weer kan dagelijx veranderen. Voor wijn en sterke drank wagt U dog overal. In Leyden kleed U vooral netjes, regt zindelijk en zorgvuldig". En als laatste herinnering voor de reis naar Leiden schrijft hij: "Vertoon Uw overal als een jongeling van goede opvoeding, van goede familie en dus van een goed voorkomen, wellevend en regt solide. En dan bij Uwe verdediging voor de heeren professoren: blijf dan Uw zelven geheel bewust, sta vast en spreek met fermiteit, met een gerusten versekerden blik in Uw oog, maar dan ook voornamentlijk met vriendelijckheyd en eerbied voor Uwe heeren opponenten".

Op maandag 9 februari had de plechtige uitreiking van de onderscheiding plaats. Bij deze publieke plechtigheid verschenen de bekroonden in officieel ornaat: geheel in 't zwart en met zwarte kousen aan, een driekante hoed op en een degen op zij.

De reactie van vader op het relaas van het feestelijk gebeuren was tamelijk stroef en kortaf. Wat was nl. het geval? Hij was allerminst tevreden over de brieven van zijn zoon, want hij vond ze niet uitvoerig genoeg en niet altijd genoegzaam ingaande op de door hem gestelde vragen. Dat wilde hij afstraffen door voortaan zelf heel korte briefjes te gaan schrijven. Vrij lakoniek ging Rudolf daarop in door aan het slot van een lange antwoordbrief te schrijven, dat hij zou proberen vader van dit voornemen af te brengen "meer door mijne brieven dan door mijne verzekeringen".

Het blijft opmerkelijk, dat de correspondentie tussen vader en zoon altijd doortrokken is van een loodzware ernst. Een lichte toets ontbreekt en de afwezigheid van alle humor is opvallend. Zowel belangrijke als volslagen onbelangrijke zaken worden altijd opgediend in welverzorgde vorm en zelfs in een geëleveerde stijl.

Het lag in Rudolfs bedoeling in de loop van het jaar zijn studie af te ronden en daartoe in Leiden te gaan wonen en studeren. Op het onderwijs van ds. Sartorius was hij langzamerhand uitgekeken. Met het oog op de financiële consequenties wilde hij zijn best doen om een studiebeurs te krijgen. Zijn vader zelf wilde dat hij daarvan afzag, toen bleek dat zo'n beurs slechts weinig zou opleveren (drie honderd gulden!) en bovendien een zekere morele verplichting met zich zou brengen. Hij keek reeds verder in de toekomst en

deed zijn zoon de suggestie aan de hand om na zijn studie naar het buitenland te gaan als goeverneur van een vermogend jongmens en, aan de academie van Göttingen b.v., relaties te gaan zoeken. In verband hiermee gaf hij zijn zoon al bij voorbaat de raad om zich te oefenen in het spreken van vreemde talen. Maar Rudolf vond dit allemaal wat voorbarig en van later zorg.

Toegerust met de waarschuwingen en adviezen van zijn vader en met een eervol getuigschrift van zijn hospes op zak vetrok de student najaar '18 met de Leidse Alma Mater. "Wees in Leyden dog, schreef zijn vader in een brief van 13 sept., vooral omzigtig, mijd alle onpassende geselschappen en alle gelegenheid tot ongenoegen met studenten. Laat een bescheiden, aangenaam, maar vooral solide en ferm voorkomen Uw dekken tegen alle aanvallen." Van ds. Sartorius kreeg hij de schriftelijke verklaring, dat hij zich gedurende zijn driejarig verblijf in de pastorie "als een zeer zedig en braaf jongeling" had gedragen. Vader had hem voor Leiden ook nog twee adressen meegegeven van predikanten, vroegere kennissen uit Zwolle. Deze handelwijze typeerde hem. Bij het voorschrijven van zijn gedragsregels en het aanbevelen van relaties speelde altijd heel sterk mee de overweging dat zijn zoon daarvan vroeger of later het nodige profijt zou kunnen trekken. Een van de eerste contacten werd gelegd met staatsraad prof. Kemper, hoogleraar in de rechten, een kennis van ds. Sartorius en bovendien een Lutheraan van confessie. Daarbij ging het er niet in de laatste plaats om, hem in te lichten over de benarde financiële positie van de Thorbecke's en zijn bemiddeling in te roepen bij het vinden van een of ander baantje voor de vader van het gezin.

De toestand was inderdaad nijpend. Dat blijkt o.a. hieruit, dat zoonlief vermaand wordt om te bezuinigen op zijn maaltijden en op het gebruik van suiker, koffie, kaas en tabak. Maar dat was voor hem niet zo eenvoudig, want als regel waren al die dingen bestemd voor studenten die bij hem op bezoek kwamen. Zelf onthield hij zich van deze luxe, als hij alleen op zijn kamer zat. Verder meende vader dat het zaak was matig te stoken nu het kouder werd en dat het drinken van koud water zijn gezondheid ten goede zou komen! Grootmoeder in Osnabrück leefde wel mee met het gezin, maar kon op die afstand niet veel meer doen dan nu en dan wat sturen en troostwoorden aanbieden in deze geest: "Geben Sie doch nicht verlohren, der alte Gott lebet ja noch! "

Vader Thorbecke klaagde niet ten onrechte. "Ik begin dit jaar met bijzonder zwaare bekommering, moest hij zijn zoon in een brief d.d. 11 januari 1819 bekennen, want onse stokerij eyndigt en wel met nadeel, zodat ik nu volstrekt niet zie, hoe en waarvan wij zullen kunnen leven". Rudolf trachtte zijn vader te troosten door hem erop te wijzen, dat God niet meer zou opleggen dan hij dragen kon en de nood niet tot het hoogste zou laten komen. Gelukkig kon hij, ongetwijfeld tot vaders vreugde, meedelen dat hij erover dacht mee te doen aan een nieuwe prijsvraag van de Leidse universiteit.

Nog groter verrassing bereidde hij zijn ouders toen hij berichtte, dat hem een "eervolle vermelding" was ten deel gevallen voor zijn antwoord op een Utrechtse prijsvraag (over Cicero's mening aangaande de volmaakte redenaar). Het aardige was dat zijn vader hem hierop indertijd had geattendeerd en dat Rudolf daarop nogal negatief had gereageerd met een "Veel, zeer veel is er tegen". Misschien wel vanwege de gebruiksaanwijzing die zijn vader had gegeven met het oog op het te verrichten extra-werk: "Een tijdlang eene paar uren vroeger opgestaan"! Intussen was hij zelf niet helemaal tevreden over zijn "tweede prijs". Hij vond nl. dat hij het onderwerp vanuit een geheel ander (en hoger) standpunt had behandeld dan de bekroonde auteur.

Dat hij in een enorm tempo werken kon en tegelijk zijn intense aandacht kon verdelen over verschillende zaken wordt bewezen door het feit, dat hij op 1 en 2 juni '19 met uitstekend gevolg zijn doctoraal deed. Hij was toen nog pas eenentwintig jaar. Het examen

omvatte de eerste dag: metaphysica, geschiedenis der wijsbegeerte, inleiding in de algemene geschiedenis en moeilijke Griekse en Latijnse lectuur. De dag daarop moest hij twee lastige plaatsen (uit Thucydides en Lucretius) schriftelijk vertalen en toelichten. Dit alles kon hij bereiken ook dank zij een gestel "van staal en van ijzer", zoals hij het zelf noemde.

Een tiental dagen vóór het examen hadden zijn ouders hun vijfentwintigjarig huwelijk gevierd en bij die gelegenheid had Rudolf het bruidspaar een uitvoerig schrijven gestuurd. De brief moge naar onze smaak al te uitbundig en retorisch zijn, toch verraadt hij een voor iemand van die leeftijd bijzonder stilistisch vermogen. Zijn feestelijke stemming weet hij in verheven zinnen te formuleren en dat zal met name zijn vader goed gedaan hebben. De briefschrijver geeft aan zijn gelukwens een bijzondere dimensie door zijn ouders eraan te herinneren, dat ook de overleden jonge kinderen als "zes engeltjes in den hemel" delen in de aardse vreugde. En zijn bewogen brief eindigt met de woorden: "Nimmer noemde ik mij met meer innige vreugde dan thans Uwen zoon".

Dank zij een speciale herinnering van zijn vader zond hij precies op tijd (20 juni) aan zijn moeder een verjaarbrieftje. Die datum was een zwak punt in zijn overigens sterke geheugen. Meer dan eens had hij bij dit feestelijk gebeuren verstek laten gaan vanwege het onbegrijpelijke feit dat hij niet nauwkeurig haar verjaardag wist, zodat hij vaak òf met de dag òf zelfs met de maand in de war was. Aan de andere kant moet gezegd worden dat moeder ook nooit zelf aan haar zoon schreef, ook niet als antwoord op een persoonlijk aan haar gerichte verjaarbrieftje. Het contact heeft altijd plaats via de correspondentie tussen zoon en vader: felicitaties, verzoeken, groeten enz. Men krijgt de indruk dat de band tussen vader en zoon hechter was dan die tussen zoon en moeder. Ze was in de ogen van haar zoon (blijkens een latere, retrospectieve brief aan zijn verloofde) een ernstige, wat teruggetrokken en in zichzelf gekeerde vrouw, sterk aan haar gezin en haar huis gehecht. Voor zijn besef was haar toegenegenheid altijd meer uitgegaan naar zijn jongere broer Herman, die veel zachter van aard was. Anderzijds voelde vader zich meer aangetrokken tot zijn oudste zoon van wie hij grote verwachtingen koesterde. En omgekeerd was Rudolf vooral op zijn vader gesteld. Een typerend voorbeeld van zijn trouw gaf hij, toen bij het verkoelen van de verhouding tussen zijn vader en de Lutherse predikant ds. Roll hij zonder enige reserve de kant van eerstgenoemde koos. "Ik beschouw van nu af, schrijft hij 15 juni 1819 aan zijn vader, de betrekking tussen Roll en mij geheel als afgebroken, totdat hij, misschien eens tot den vader terugkerende, ook den zoon weder aan zich verbindt".

De schuldvraag worde in het midden gelaten. Want niet alleen in deze relatie maar ook in andere gevallen blijkt vader een nogal kwetsbare figuur, die altijd scherp let op de gedragingen en reacties van de mensen met wie hij in contact treedt. Als hij daarin wordt teleurgesteld is hij geneigd zich onmiddellijk terug te trekken. Enigszins cynisch stelde hij: "Ik heb de mensen voor mijn verkeer volstrekt niet nodig". Zo schrijft de gevoelige en door het lot geslagen man, die het juist daarom moest hebben van de omgang met en de vriendschap van anderen.

Ook Rudolf had behoefte aan vriendschappelijke omgang en hij zorgde ervoor dat zijn studie, hoe intensief ook, hem niet van leeftijdgenoten isoleerde. Hoe hecht zijn vriendschap zijn kon blijkt uit de droefheid die hem vervulde bij het overlijden, na een ziekte van slechts enkele weken, van zijn evenoude boezemvriend, de medische student Jan Koolhaas. De brief waarin hij mededeling doet van diens overlijden getuigt van een diepe ontroering, slechts getemperd door zijn geloof in een hiernamaals, waarin eenmaal

de gelukkige hereniging met familieleden en vrienden die zijn voorgegaan zal plaatsvinden. Het schokte hem zo diep, dat hij op aanraden van anderen enige weken naar Zwolle ging om wat op verhaal te komen.

Of het aan zijn gedeprimeerde toestand te wijten is geweest of aan iets anders, een feit is het dat de indruk die hij toen thuis op de andere gezinsleden maakte niet bepaald gunstig was. Zijn vader was als altijd zo eerlijk om hem dit onverbloemd onder het oog te brengen. Hij voelde zich kennelijk in zijn zoon teleurgesteld en wraakt in een zeer uitvoerige brief diens "trotsheid" en "scherpen, onvriendelijken en veelal berispenden toon". Hij verwijt hem dat hij leeft en werkt voor zijn ambitie en roept hem op tot "dagelijkse waaksaamheid, zelfbeproeving, getrouwheid in het gebed en regelmatige religieuze opwekking". Aan het slot van zijn schrijven noemt hij nog een aantal dingen waarop Rudolf speciaal moet letten: zich vriendelijker te gedragen in de omgang, minder slordig te zijn op zijn kleding, minder haast te maken bij het eten omdat hij daardoor "het aansien van groote begeerlijkheid" krijgt. Tenslotte constateert hij bij zijn zoon ook een "toenemende neiging om gebukt te gaan" en een "zijdelingse opslag" van de ogen die op vreemden gemakkelijk een ongunstige indruk kan maken.

Op deze brief volgde van de kant van de bestrafte een peccavi, althans op enkele punten: hij bekent grotendeels te leven voor zijn ambitie, meer te streven naar "roem voor de wereld" dan naar "braafheid voor God" en zich meer te bekommeren om de wetenschap dan om godsdienst en deugd. Maar hij bestrijdt krachtig de veronderstelling dat de liefde tot zijn ouders zou zijn bekoeld.

Eind december 1819 kon hij zijn ouders opnieuw verblijden, thans met het bericht dat zijn antwoord op de Leidse prijsvraag (over de verschillen tussen twee Griekse filosofenscholen: de Academici en de Sceptici) met goud was bekroond. Dit viel in de tijd dat hij druk doende was met de voorbereiding van zijn dissertatie. Tegelijk moest hij zijn gedachten laten gaan over zijn toekomst. De Leidse hoogleraar Kemper adviseerde hem, zich vooral toe te leggen op de filosofie en opende zelfs uitzicht op een mogelijk professoraat. Zijn vader lanceerde opnieuw het idee van een studieverblijf in Göttingen, waar hij zich én in de wijsbegeerte én in de geschiedenis, zijn twee lievelingsvakken, verder zou kunnen bekwaliden. Ook de classicus prof. Bake zag in een Duitse studiereis de beste oplossing en verstond zich daarover met prof. Kemper.

In de gegeven omstandigheden zag vader Thorbecke nog meer mogelijkheden. In een uitvoerig schrijven aan zijn "geliefde zoon" vroeg hij of die "welwillende en welmenende heeren professoren" er niet voor konden zorgen dat er drie mensen geholpen werden: Rudolf voor een studiereis; zijn broer Herman voor het aanvangen van een academische studie; vader zelf bij het vinden van de een of andere betrekking. In elk geval achtte hij het vragen van driefvoudige hulp "verkieslijker, gunstiger en ook honorabeler" dan het opkomen voor de belangen van slechts één van de drie i.c. Rudolf zelf. Wel begreep hij, dat een en ander met de uiterste omzichtigheid diende te worden behandeld.

Met dit laatste kon zijn zoon zich geheel verenigen, niet echter met het zijns inziens al te gecompliceerde voorstel zelf. Het combineren van alle hulpverlening achtte hij minder gewenst, al was het alleen maar vanwege de daaruit voortvloeiende vertraging van zijn studie. Zijn conclusie was: "Alles is tegenwoordig nog te onbepaald, om daarop een geregeld plan te bouwen". En hij wist zijn vader te overtuigen, zodat deze instemde met een voorlopig "eenvoudig wagten". Maar intussen was hij zo vrijmoedig om en passant Rudolfs relatie met prof. Kemper ook in te schakelen voor een bespoediging van de kerkelijke procedure in Zwolle, die als hoger beroep-zaak nog steeds hangende was. Hij

ondervond dat het al te lang durende kerkelijke conflict bijdroeg tot zijn isolement. Hij had steeds minder contact met anderen. Dit werd er niet beter op toen zijn broer die naast hem woonde failliet ging. Het gaf de nodige opspraak en vader Thorbecke voelde het als een grote schande voor de familie. Daar kwam nog bij dat zijn vrouw nogal tobde met haar gezondheid. Om al deze redenen zag hij uit naar een betrekking in gemeentedienst, 't liefst in Holland in een rustig dorp of stadje.

Waarschijnlijk tengevolge van dit alles is een enigszins geprikkelde toon in de toenmalige briefwisseling met zijn zoon onmiskenbaar. Hij klaagt — schijnbaar ten onrechte — over diens korte brieven en, als zo vaak, over zijn niet altijd nauwkeurig reageren op de aan de orde gestelde punten. Hij vermaant hem haast te maken met zijn proefschrift en herinnert hem voor de zoveelste maal aan de noodzaak van Duitse en Franse conversatie. Speciaal van dit laatste kwam in de gegeven omstandigheden uiteraard niet veel terecht, hetgeen Rudolf dan ook eerlijk opbiechtte. Ook moest hij zijn vader bekennen, dat hij moeilijk kon ingaan op diens herhaald aandringen om een goed woordje te doen voor hem bij de diverse hoogleraren.

Omgekeerd kon vader niet dan met de grootste moeite tegemoetkomen aan Rudolfs vragen om geld in verband met zijn a.s. promotie. Ook vielen er nog allerlei schulden te betalen vóór de promotiedag, daar dit nu eenmaal voorschrift was. Er stonden nog rekeningen open bij o.a. de kolenkoper, kok, boekverkoper, schoenmaker. Zelfs aan prof. Bake moest hij nog een bedrag van dertig gulden betalen. Verder moest er nog voorzien worden in een zwarte rok en een paar nieuwe schoenen voor de promotieplechtigheid. Bovendien bleven de gewone uitgaven doorgaan: 82 gulden voor een half jaar kamerhuur; 45 gulden voor de maaltijden gedurende drie maanden enz. De kosten voor de promotie liepen volgens Rudolfs berekening ook aardig op. Voor de promotie zelf moest 44 gulden worden betaald (aan de promotor nog drie dukaten!). Dan moest er nog geld komen voor een koets met twee knechts. Daarmee zou hij, vergezeld van twee paranymfen, vooraf de proefschriften gaan rondbrengen bij hoogleraren, studenten en kennissen. Met hetzelfde rijtuig zou hij op de promotiedag naar de academie rijden. Dan was het ook de gewoonte, dat na afloop de promotor met het rijtuig naar huis werd gebracht en dat vervolgens de jonge doctor met zijn begeleiders naar "het logement" reed, waar de receptie zou plaatsvinden. Wat dit betreft beloofde hij dat die zeer sober gehouden zou worden, met "waterchocolaad en eenige morgendranken"! En van een promotiediner zou geen sprake zijn, want op zijn kamer zou hij slechts zijn paranymfen en enkele kennissen ontvangen en daartoe was "eene kleine, zeer spaarzaam ingerigte koude tafel en wijn" voldoende.

De promotie op een proefschrift over Asinius Pollio (veldheer, geschiedschrijver en redenaar uit de eerste eeuw v. Chr.) zou plaatsvinden op 19 juni 1820. Wegens ziekte van de promovendus werd echter de plechtigheid uitgesteld tot 23 juni, 's morgens om elf uur. Zijn vader zag af van zijn oorspronkelijke plan om op die gedenkwaardige dag aanwezig te zijn, vanwege "alle die plegtigheden". Wel hoopte hij kort na de drieëntwintigste de reis naar Leiden te maken: met de diligence van Zwolle naar Utrecht en vandaar met de nachtschuit naar de sleutelstad. Er viel nl. nog heel veel te bepraten over de verdere toekomstplannen.

Die plannen kregen een concrete vorm toen dr. J.R. Thorbecke half augustus 1820 een brief ontving van curatoren der Leidse universiteit waarin de mededeling stond, dat hem op voordracht van genoemd curatorium van regeringswege een uitkering van twaalf honderd gulden voor een jaar werd toegekend. Hierdoor zou hij in staat worden gesteld om een wetenschappelijke reis te ondernemen naar hogescholen en bibliotheken in

Duitsland. Deze reisbeurs werd hem verleend op aanbeveling van prof. Kemper, die hij dan ook in zijn bedankbrief aanduidt als "de Maecenas" zijner studiën. Het lag in de bedoeling dat hij na een jaar zou terugkeren om dan te worden belast met de leiding van de academische bibliotheek in Leiden. Maar van het begin af hoopte de begunstigde op een verlenging van de gestelde termijn en in dit vertrouwen is hij, dank zij professorale bemoeienis, niet beschaamd.

Zo ging dan de meermalen uitgesproken wens van zijn vader op een ongedachte manier in vervulling. Deze had het ook indertijd juist aanvoeld dat in 't bijzonder het contact met prof. Kemper "misschien eerlang van gewigt" zou kunnen zijn. De tijd drong intussen, want de afreis was bepaald op 5 okt. 1820. "Het scheiden uit het vaderland en uit het ouderlijk huis drukt zwaar op mij, schrijft hij op 24 sept., maar mijne bestemming roept mij af en ik moet gehoorzamen".

Zijn Duitse reis was een waardige afsluiting van zijn jeugdjaren en werd een beslissende voorbereiding tot zijn latere bestemming.

G. Groenhuis
HET JAGERTJE OP DE KROOI

— EEN GESCHIEDENISSCRIPTIE —

De scriptie als werkvorm bij het voldoen van de exameneis betreffende het zelfstandig bestuderen van enige onderwerpen uit de geschiedenis voor 1918 is een omstreden zaak. De tegenstanders wijzen onder meer op de praktijk van het klakkeloos overschrijven uit boeken die de docent onmogelijk allemaal kan lezen, op de levendige handel die in goedgekeurde, liefst hoog gewaardeerde werkstukken bestaat, op het onvermogen van leerlingen om tot echt zelfstandig werk te komen en kiezen liever andere vormen. De voorstanders stellen daar tegenover dat met een gerichte begeleiding veel van de genoemde bezwaren wegvallen en er wel degelijk heel wat te bereiken valt¹).

Het is langzamerhand wel bekend dat ik een groot voorstander ben van het laten schrijven van geschiedeniscripties door leerlingen. Ik heb eerder in 'Kleio' betoogd dat het verzamelen van historisch materiaal, het schiften en ordenen ervan, het trekken van conclusies en na dit alles het schrijven van een eigen scriptie de leerling confronteert met de ambachtelijke kant van het historisch bedrijf en daarom een plaats verdient in het geschiedenisprogramma²). Maar ik weet uit ervaring ook dat het zinvol werken aan een geschiedeniscriptie voor veel leerlingen allesbehalve een vanzelfsprekende zaak is. Van de docent wordt daarom niet alleen gevraagd dat hij zijn leerlingen zorgvuldig begeleidt, maar ook dat hij erop uit is te ontdekken waar hij kan aansluiten bij de belangstellings-sfeer. Het probleem dat veel leerlingen zonder veel omhaal uit de indianenverhalen van Nowee in de Nederlandse literatuur worden gestort, speelt natuurlijk ook mee als de geschiedenisleraar met z'n historische lectuur op de proppen komt. Ik denk dat we bij geschiedenisboeken als de overigens voortreffelijke deeltjes van de Fibulareeks te gemakkelijk aannemen: geschikt voor leerlingen³). Je zoekt daarom steeds naar nieuwe wegen; dit artikel wil daar iets van vertellen.

Het is het verslag van een scriptieopdracht over een onderwerp uit de lokale geschiedenis van Emmen, uitgevoerd door leerlingen van een derde klas V.W.O. Het mag wat vreemd lijken dat ik derde klassers al aan een scriptie laat werken, maar het is mijn vaste overtuiging dat je al in de lagere klassen moet beginnen leerlingen zelfstandig te leren werken. Wanneer de docent al in de brugklas opdrachtjes geeft als: schrijf met je eigen woorden op wat ik zojuist verteld heb, is hij in feite al bezig het schrijven van een scriptie voor te bereiden. Maar terug naar de scriptieopdracht van de derde klassers. Ik zal eerst kort aangeven waaruit de opdracht bestond, daarna vertellen wat de leerlingen ervan terechtbrachten om tenslotte een aantal conclusies samen te vatten, die mijn collega's van de geschiedenissectie en ik uit de resultaten meenden te mogen trekken.

De opdracht

Op het oude kerkhof aan de Kerkhoflaan in Emmen bevindt zich een witmarmeren grafsteen met reliëfbeeldhouwwerk, voorstellende een jager met het geweer in de hand die in een kruiwagen zit: het jagertje op de krooi. De steen dekt het graf van een bekende dorpsfiguur uit Emmens verleden, een invalide jager die vanuit een kruiwagen niettemin vele valide jagers de baas was. Hij overleed in 1932 toen er nog geen fabriek in Emmen stond en de plaats een klein zanddorp tussen de essen en de velden was, een dorp waar iedereen iedereen kende, een besloten gemeenschap in een vergeten hoek van Nederland.

Je moest tol betalen als je over de Slenerstroom de gemeente binnenkwam. Het was een vriendengroep uit die gemeenschap die een Italiaanse steenhouwer de grafsteen liet graveren met de beeltenis van hun jager in z'n kruiwagen.

De opdracht aan de leerlingen luidde nu: schrijf de geschiedenis van het jagertje op de krooi. Het enige gegeven was verder: je vindt z'n grafsteen op het kerkhof aan de Kerkhoflaan. Ik liet de leerlingen de keus alleen op onderzoek uit te gaan of met een groepje van twee of drie de opdracht uit te voeren. Wanneer enkele leerlingen samenwerkten, hoefden ze maar één werkstuk in te leveren. Ik vroeg de leerlingen niet alleen het verhaal van het jagertje te vertellen, maar ook mee te delen hoe ze het materiaal ervoor hadden opgespoord. De opdracht werd verstrekt in september en moest uitgevoerd zijn na de Paasvakantie.

De resultaten

Er werden zowel groepswerkstukken als individuele scripties ingeleverd, maar verreweg de meeste leerlingen bleken de voorkeur aan groepswerk te hebben gegeven. Allen waren erin geslaagd de geschiedenis van het jagertje op de krooi te boek te stellen. Uiteraard was iedereen de speurtocht op het kerkhof begonnen, maar daarna ging men verscheidene kanten op. De grafsteen leverde de familienaam van de mysterieuze jager op en daarmee gewapend trokken enige leerlingen naar het kantoor van de plaatselijke krant om daar in het archief naar gegevens te zoeken. Andere leerlingen begonnen hun onderzoek in de openbare bibliotheek. Weer anderen zochten contact met de jagersvereniging. Er waren ook leerlingen die eenvoudig alle naamgenoten van het jagertje in het telefoonboek opzochten. Er bleken vele wegen naar Rome te leiden.

Van welke kant men ook kwam, de kring van informanten was uiteindelijk voor veel leerlingen nagenoeg gelijk. De wethouder van onderwijs, een kenner van Oud-Emmen, heeft het bijvoorbeeld geweten dat de leerlingen van het lyceum op onderzoek uit waren. De beste informanten bleken onder de bejaarden te schuilen. Onder hen vonden de leerlingen mensen die het jagertje goed gekend hadden en verscheidene van hen wisten treffende bijzonderheden te vertellen. Het uiteindelijk resultaat was dat de scripties het verhaal van het jagertje op de krooi gedetailleerd weergaven, maar ook dat het leven in het Emmen van een halve eeuw geleden voor veel leerlingen was gaan leven. Een vader vertelde me, dat z'n dochter hem in het dorp op allerlei bijzonderheden wees die ze door het scriptieonderzoek had ontdekt.

Er bleek met enthousiasme aan de opdracht te zijn gewerkt. Vooral de gesprekken met de tijdgenoten van het jagertje had men boeiend gevonden. Naar één van die gesprekken hebben we achteraf met de hele klas kunnen luisteren omdat de leerlingen het gesprek op de cassette-recorder hadden vastgelegd.

De scripties bevatten voor het merendeel bijzonderheden uit het persoonlijk leven van het jagertje: jagersverhalen, zijn familieomstandigheden en zijn relaties tot zijn dorpsgenoten. Weinig leerlingen kwamen ertoe zijn levensgeschiedenis te situeren in een schets van Emmen anno 1930. Wel bleken ze oog te hebben voor de veranderingen die het dorp in vijftig jaar onderging. Ze zochten de plaatsen die in de verhalen van hun informanten voorkwamen op en beleefden plezier aan het terugvinden van de genoemde plekjes. Enkele leerlingen waren op tegenstrijdigheden in de verkregen informatie gestuit en hadden geprobeerd de meest waarschijnlijke versie te achterhalen.

Het enthousiasme waarmee aan de opdracht werd gewerkt, viel ook af te lezen uit de zorg die aan de illustraties was besteed. De grafsteen, gefotografeerd of getekend, ontbrak in

geen enkel werkstuk; dorpsgezichten met en zonder het jagertje op de krooi verluchtten de scripties.

Conclusies

Een onderwerp uit de lokale geschiedenis als het jagertje op de krooi boeit de leerlingen omdat het een element van verrassing in zich bergt. Het zelf op onderzoek uit gaan met niet meer dan de wetenschap dat je bij een grafsteen moest beginnen, bleek geweldig te motiveren.

Het verzamelen van historische gegevens door middel van interviews werd unaniem leuk gevonden. Een onderwerp uit de lokale geschiedenis lijkt voor dit soort onderzoek erg geschikt, omdat de leerlingen dan in staat blijken zelf informanten te vinden. Ze vonden hun zegslieden gemakkelijk in de kring van bejaarde tijdgenoten van het jagertje en deze bejaarde informanten werkten in het algemeen graag aan het onderzoek mee. Het voordeel van het interview als bron lijkt zo groot, dat overwogen zou moeten worden de exameneis dat de zelfstandig te bestuderen onderwerpen niet uit de laatste vijftig jaar genomen mogen worden te laten vervallen. Ook voor de leerlingen van de hoogste klassen biedt de lokale geschiedenis van het nabije verleden interessante onderwerpen. In Emmen valt bijvoorbeeld te denken aan de geschiedenis van de vervening en aan de herkomst van rooms-katholieke enclaves in de overwegend protestantse gemeente. De docent zal de leerlingen moeten wijzen op de grotere kaders van het gekozen onderwerp: de leerlingen van V.W.O.3 bleken daarvoor te weinig oog te hebben.

We zoeken naar een vorm voor de zelfstandige bestudering van onderwerpen die blijft uitmonden in een werkstuk of scriptie en tegelijkertijd tegemoet komt aan de belangstellingssfeer van de leerlingen voor het onmiddellijk benaderbare verleden. Een vorm die de feiten van het traditionele scriptiewerk zoveel mogelijk vermijdt en de leerlingen iets van het historisch ambacht laat proeven.

- 1) Zie voor de begeleiding :
J.G. Toebes, *Gestructureerde en probleem-georiënteerde aanpak van 'werkstukken' in de bovenbouw* in: 'Kleio' 12 (1975).
P.H.F. Gieles, *Werkstukken voor het eindexamen* in: 'Kleio' 6-7 (1973).
- 2) G. Groenhuis, *De Geschiedeniscriptie* in: 'Kleio' 8 (1974).
- 3) Vgl. de bibliografie van W.D. Brouwer ('*Bibliografie voor het geschiedenisonderwijs*' Wolters-Noordhoff (1975).)

Misschien is de veelheid van publikaties, in dit geval over het schrijven van skripties, net als in de theologie een aanwijzing voor een kritische situatie¹. Het is goed wat C.J. Renes (Kleio, 16.12, 768-774) heeft gedaan, het onthullen van zijn keukengeheimen voor het schrijven van skripties door leerlingen van mavo-4. De waarde van het stuk van Toebe (Kleio 16.12, 762-767) is vooral dat het kaders aangeeft waarbinnen onderwerpen voor skripties kunnen worden gevonden. Maar ook als het onderwerp is gevonden en de aankomende auteur van de skriptie weet waar goed materiaal te vinden is, bedreigen hem nog vele moeilijkheden.

Groenhuis heeft een aantal notities gemaakt over de methode (Kleio 15.8, 573-582), maar zijn opmerkingen slaan, is mijn indruk, niet erg op het soort moeilijkheden waarmee leerlingen in de praktijk worstelen. Ik zie weer die student op mijn kamer verschijnen die een pak volgeschreven folio's op mijn buro deponeert vertwijfeld uitroepend: misschien zie jij er een gat in. En hij had zijn onderwerp goed gekozen, beschikte over uitstekend materiaal, had al vaak gehoord dat geschiedenis een probleem-wetenschap is, maar het werk was hem als bij de tovenaarsleerling uit de hand gelopen. Een pater die aan zijn proefschrift bezig was, was op een bepaald moment de draad kwijt. Wat bedoelde hij ook al weer met zijn studie? Hij spreidde de systeemkaarten met aantekeningen uit op de vloer van zijn studeerkamer, klom op zijn buro in de hoop dat vanuit deze gezichtshoek een structuur duidelijk werd. Toen dat niet het geval was, gooide hij alles maar weg Gesterkt door het voorbeeld van Renes wil ik mijn gêne overwinnen en de platvloerse raadgevingen die ik aan een aantal studenten van de lerarenopleiding van de Gelderse Leergangen heb gegeven, aan de openbaarheid prijsgeven. Eerst beschrijf ik hoe studenten tot de keuze van een onderwerp komen; de punten 2 tot en met 4 omvatten de eigenlijke raadgevingen. De kursief gedrukte zinnen hebben de studenten als neerslag van mijn raad in handen gekregen. De teksten erbij zijn een reproductie van mijn eigen viva vox bij het uitleggen van de adviezen. De luchtige toon is als persuasief middel bedoeld, moet dus niet de indruk vestigen dat de schrijver van dit stuk de skriptie niet serieus neemt.

1. het centraliseren van onderwerpen

In het programma van de opleiding tot tweede- of derde-graads leraar geschiedenis is het schrijven van een werkstuk opgenomen als onderdeel van het derde studiejaar. Als docenten aan de lerarenopleiding moeten wij het studieprogramma steeds heel nadrukkelijk tegenover de studenten motiveren — ten onrechte meent de lezer hier een bittere toon te horen — en we menen goede redenen te hebben om deze aktiviteit voor te schrijven. Behalve de hoogwaardigheid van de arbeid als zodanig moet, vinden we, de aanstaande leraar die in het mavo leerlingen moet begeleiden bij het vervaardigen van skripties, zelf aan den lijve hebben ondervonden welke valkuilen de leerlingen op hun weg kunnen tegenkomen. Zo kan hij meer dan gratuite raad geven. (Het is overigens opvallend hoe weinig herinnering de studenten hebben aan hun ervaringen bij het schrijven van skripties in het havo). Een motief van lagere orde is de waarde die een skriptie kan hebben in universitaire ogen als de student zich via het tweede-graadsdiploma wil kwalificeren voor universitaire studie.

De situatie lijkt dus onvergelijkbaar veel gunstiger dan bij het a.v.o. Deze twee- tot driedubbel gemotiveerde studenten moeten wel optimale produkten afleveren. En we maken de omstandigheden nog beter door het kader waarin het onderwerp wordt gekozen, te verenigen. Graag wil ik instemmen met Toebe's bezwaren tegen een al te willekeurige keuze van thema's (p. 763). (Overigens zou ik als oudhistoricus best eens de door hem als *exceptioneel* gerubriceerde skriptie over geesteszieken in de oudheid willen zien). Er wordt vaak veel te gewichtig gedaan over deze keuze. Op grond van deze relativisering van themakeuze en om de docent in de gelegenheid te stellen werkelijk een adviserende rol te spelen, is de afspraak dat de onderwerpen zullen liggen binnen het terrein van een probleemveld dat de docent meebrengt. Twee voorbeelden: Zuid-Limburg in de middeleeuwen, slavernij in de oudheid. Natuurlijk kijkt de student eerst wat sip; hij had juist nu graag het standaardwerkje over de verbouw van maanzaad ten tijde van Djengis Khan willen baren. Een kollega had een leerling gehad op de pedagogische akademie die bij ieder vak weer zijn favoriete onderwerp wist onder te brengen, de kibboets; daarop is hij onderwijzer geworden

Is het in het voortgezet onderwijs niet mogelijk een vergelijkbare werkwijze te volgen? Want naast het evidente voordeel dat de docent ook inhoudelijk kan inspelen op het gekozen onderwerp, worden ook mogelijkheden geschapen voor vormen van groepswork. Waarom zou de skriptie steeds een allerindividueelste expressie zijn van een allerindividueelst inzicht? Het wordt mogelijk dat de docent algemene informatie aandraagt over het probleemgebied. De studenten blijven "on speaking terms", ze hebben begrip en belangstelling voor het werk van hun groepsleden. Zij kunnen zelf gelezen boeken bespreken op een werkkollege, in dit geval dus les door leerlingen verzorgd: de spreker wordt opgenomen in een groter geheel. We hanteren dan nog de afspraak dat de in de groep besproken boeken worden beschouwd gelezen te zijn door iedereen, zodat men de uitgereikte samenvatting zonder scrupules mag gebruiken voor het eigen werk.

Maar zoals al tevoren gezegd, hiermee zijn wel een aantal dwaalwegen afgesloten, maar de rechte weg ligt dan nog niet voor de student open. Vandaar de volgende wegwijzers bij de fase van

2. informatie verzamelen en het schrijven

2.1. formuleer je werktitel(s) in vraagvorm. Niet "het seksuele leven van Limburg in de middeleeuwen", maar veel prikkelender — in alle opzichten —: "was Limburg ook in de middeleeuwen al een buitenbeentje in sexualibus?". Niet "Julius Caesar", maar "Julius Caesar, schurk of groot man?". Door je een algemene vraag te stellen, ga je veel gerichter zoeken. Allerlei op zichzelf interessante passages in boeken ontmasker je als irrelevant voor je onderwerp. Volgens de beste principes van het *Dalhuisenisme* leg je jezelf een onderzoekende leesstrategie op. Het wordt je ook mogelijk subvragen van de hoofdvraag af te leiden, die je eerst zult moeten behandelen alvorens aan de konklusie te komen.

2.2. noteer gegevens in kleinste elementen in een uiterst flexibel systeem. Het is een kenmerk van dit soort werk dat je onderwerp verschuift terwijl je bezig bent. Het blijkt dat de startvraag al duizend maal voor je is gesteld en beantwoord. Het blijkt dat een bepaald aspekt eigenlijk veel interessanter mogelijkheden biedt. Als je je bij het vergaren van materiaal al hebt vastgelegd — jaweetwel die folio's die tot aan de rand zijn volgeschreven — kun je de zaak nooit meer omgooien. Ja, je denkt natuurlijk, och, ik knip en plak wel wat, maar wees er zeker van dat ook bij een zorgvuldig in acht nemen van deze en andere goede raad het tegen de tijd dat het konsept klaar is, toch op een chaos begint te lijken.

Noteer ieder gegeven: een mogelijk bruikbaar citaat, de parafrase van een belangrijke gedachtengang, een invallende eigen gedachte, een vraag die je te binnen schiet, op losse elementen. Je kunt natuurlijk de professionele systeemkaarten nemen, maar misschien wordt een uitgebreid systeem voor je studentenbeurs een te grote investering. Een goedkopere en even volwaardige oplossing bereik je door een ongelinieerd notitieblokje te nemen en de blaadjes dwars in een doosje te plaatsen (de raad van Renes onder punt 3.1 van zijn stuk om te werken met een multomap vind ik niet zo goed; die bladen schreeuwen erom helemaal volgeschreven te worden). Alleen al door de soepelheid van dit systeem kan je toekomstige werkstuk originaliteit vertonen door het konfronteren van allerlei uitspraken; die grote vellen kun je haast alleen maar verwerken in de vorm van ellenlange parafrases.

2.3. noteer alles. Je zult je geheugen steeds overschatten. Plotseling heb je 's avonds om twaalf uur die briljante inval die de wereld zal verbijsteren, ingelukkig val je in slaap en 's morgens ontwaak je als op de ochtend van je verjaardag, maar dan — doffe ellende — je bent je idee kwijt. Je weet alleen heel zeker dat het heel goed was. Simon Carmiggelt beschrijft een vergelijkbare ervaring. Vaak had hij zich eraan geërgerd dat zijn meesterlijke invallen het niet tot de volgende ochtend uithielden. Tenslotte legde hij een papiertje klaar op het nachtkastje. Ja, daar was de inspiratie weer, maar dit keer werd de vondst genoteerd. 's Morgens las hij: kikker op laag water Zo zie je maar dat dokumentatie van je eigen gedachtenwereld je ook kan behoeden voor niet gerechtvaardigde zelfoverschatting. Wat noteer je dus?

2.3.1. vragen die bij je opkomen en overige invallen. Heb altijd iets bij de hand om te schrijven. Juist bij de bushalte, als je het ontwerp eens door je hoofd laat gaan, zie je nieuwe aspecten. Het werken aan een skriptie is een arbeid die beslag legt op een flink stuk van je persoon. Het is creatieve arbeid en die kent geen werktijden.

2.3.2. citaten en parafrases van gedachtengangen die mogelijk geschikt zijn om verwerkt te worden met de vindplaats volledig: pakkende citaten staan vaak aan het eind van alinea's en hoofdstukken. Noteer auteur met voorletters, titel van boek of artikel, plaats en jaar van uitgave, de druk; bij een tijdschriftartikel zet je na de titel in: (naam van het tijdschrift), jaargang of serienummer, deelnummers, jaartal, pagina waarop het artikel begint en eindigt, tenslotte bladzijde van het citaat. Nogmaals: het loopt tegen het eind altijd wel op de een of andere manier uit de hand, dus begin nu al niet er iets onoverzichtelijks van te maken door met verwijzingen te gaan werken.

2.3.3. titels van boeken en artikelen die je tegenkomt, vooral die je hebt opgevist uit de meest recente monografie die je uitgangspunt vormt en uit het bibliografisch hulpmiddel dat je hebt geraadpleegd op advies van de docent. Elimineer niet te voorbarig. Soms blijken bepaalde titels in een later stadium onverwacht belangrijk. Wees niet te bang voor overvloed. Vaak zul je bepaalde boeken niet vinden of niet tijdig kunnen krijgen. Maak je zelf niet te afhankelijk van dat ene boek waarvan je alle heil verwacht. Ik heb het nogal eens meegemaakt dat een student diepteleurgesteld terugkeerde uit de universiteitsbibliotheek met de verzuchting: ze hebben over mijn onderwerp niets. Dat wil zeggen hij had dat ene boek niet kunnen krijgen.

2.4. noteer je gegevens als mogelijke antwoorden onder een vraag! Zet boven de rode lijn van je systeemkaart of boven een zelfgetrokken lijn op je notitieblaadje een subvraag tot de beantwoording waarvan het gegeven zou kunnen bijdragen. Fiktieve voorbeelden uit onze skriptie over de seksuele misstanden in het middeleeuwse Limburg "vormde de 14de eeuw een hoogtepunt?", "was Maastricht een eroscentrum?", "hoe tolerant was de kerk?". Je reikt zo jezelf kaders aan waarmee je je materiaal langzamerhand kunt gaan

rangschikken. Een indeling doemt op: titels van hoofdstukken en paragrafen.

2.5. *loop vergaard materiaal regelmatig door.* Heb je eigenlijk al niet veel te veel over de orgieën van Sittard? Zie je dat je nog niets hebt over de tiende eeuw? Het lijkt erop dat over het platteland niets te vinden is; moet dat onderdeel maar worden afgeschreven? Niets is zo dwaas als een hoofdstuk van een halve bladzijde die maar wordt opgenomen omdat het nu eenmaal een onderdeel van het werkplan was. Wees niet bang je werkplan bij te stellen. Rangschik je kaartjes. Kun je een schema — op één bladzijde — maken?

2.6. *laat informatiefase niet onevenredig uitdijen:* dit lijkt zo'n opmerking in de orde van "doe geen zonde". Maar als je aan een tijd vastzit dat het stuk klaar moet zijn, ga er dan vanuit dat je op de helft van de tijdsruimte begonnen bent aan het konsept. Lezen en aantekeningen maken lijken wel gave, echte vormen van studeren en het staat natuurlijk reuze interessant voor huisgenoten, zo'n jongeman, bleek van vermoeidheid in het licht van zijn burolamp, maar vergeet die wrede docent niet die alleen maar interesse heeft voor het produkt. Lezen is bij het werken aan een skriptie een relatief passieve bezigheid. Vaak blijft men maar doorlezen als surrogaat voor het eigenlijke scheppingswerk.

Willem aan zijn dissertatie

(tekening Alexander Ver Huell in: Zoo Zijn Er!

Studenten Schetsen, heruitgave Den Haag 1971)

3. en nu het konsept

3.1. *rangschik je kaartenbak, maak nog eens een schema, leg telkens een aantal kaartjes op je werktafel en schrijf je konsept in een ruk uit.* Grijp niet naar de boeken, zodra je op leemten stuit. Schrijf in de tekst gewoon raadgevingen aan jezelf: dit nog uitwerken, zal ik dit maar laten vallen? Het is erg belangrijk het konsept achter elkaar te maken. Nu moet je overzicht hebben. Blijf niet te lang stilstaan bij het zoeken naar mooie formuleringen. Noteer je boodschap in een taal die in ieder geval voor jezelf verstaanbaar is. Gebruik dat regenachtige weekend voor deze beslissende fase van de wording van je geesteskind. Neem dingen die later als voetnoten zullen fungeren, integraal in de tekst op, geplaatst tussen haakjes (dus ook de vindplaats volledig). Herhaalde waarschuwing: je gaat natuurlijk knoeien in dit konsept, dus bespaar je zelf kompliserende verwijzingen.

3.2. *laat dit konsept door anderen lezen:* een ouder is blind voor de feilen van zijn eigen kinderen. Laat een ander de zwakke kanten aanwijzen. Hier heb je eindelijk eens iets aan je docent. Ook een niet deskundige kan je nuttige kritiek geven. Hier denken we aan die hoogleraar die studenten voor tentamens bij zich aan huis ontving en hen doorstuurde naar de keuken: "Daar zit mijn vrouw, vertel het haar maar. Als zij het snapt, begrijp je de stof zelf ook". Om me niet schuldig te maken aan seksisme, geef ik geen aanduidingen van personen die als "naïeve" lezers in aanmerking komen.

Steeds weer worden werkstukken ingeleverd waarbij de docent in geen enkele fase van het ontstaan betrokken is. Zo'n situatie van "take it or leave it" is in een leerproces onverkwikelijk: het geeft je geen kans fouten te corrigeren.

4. de laatste hand

4.1. *typ zelf de definitieve tekst uit.* Natuurlijk heeft je vriendin — alweer dat seksisme — allang aangeboden je te laten profiteren van haar professionele typvaardigheid. Laat zij zich op andere wijze nuttig maken, koffie zetten of zo. Want hoe goed je konsept ook is, je mag jezelf niet de mogelijkheid ontnemen te blijven schaven aan de kompositie, de stijl en de inhoud. De grote hoeveelheid tijd die deze laatste fase voor jou als ongeoeffend typist kost, wordt gecompenseerd in de kwaliteit van je eindprodukt.

4.2. *zet voetnoten en literatuuropgave achteraan.* Echte voetnoten onderaan de bladzijde staan wel mooi, maar leveren bij het uitmikken van de bladspiegel steeds moeilijkheden op. Gebruik voetnoten niet om een wetenschappelijke kleur aan je produkt te geven: de docent prikt door kwasi-diepzinnigheid heen. Zet in de voetnoten uitweidingen die de loop van het betoog verstoren. Als je de voetnoten voornamelijk vult met literatuuropgave, zal de lezer er een paar keer inlopen, maar daarna je noten geen blik waardig keuren. Wil je dat hij ze leest, pas dan een ander systeem van literatuurverwijzingen toe: auteursnaam plus nummer van bladzijde tussen haakjes. De alfabetische literatuurlijst achteraan stelt de lezer in staat de volledige titels te raadplegen.

4.3. de opbouw

4.3.1. *de titel.* Als het goed is, heb je al een paar kaartjes met ontwerptitels. De volledig dekkende titel is meestal te lang, maar de korte titel zegt te weinig. Een handige oplossing is dan te werken met een korte, pakkende hoofdtitel en een langere, verklarende ondertitel. In ons fiktieve voorbeeld, de skriptie die we al haast kunnen schrijven, als we alleen nog maar wat materiaal hebben: Limburg in lust, balans van de seksuele kriminaliteit in Zuid-Limburg tijdens de middeleeuwen.

4.3.2. *inhoudsopgave achter titelpagina zetten.* De goede lezer (= docent) krijgt meteen in de gaten hoe voortreffelijk de skriptie is opgebouwd.

4.3.3. *wat hoort in de inleiding?* Wat in de inleiding aan de orde komt, is natuurlijk sterk afhankelijk van het gekozen thema. Maar een aantal konstante functies van een inleiding zijn wel te noemen:

4.3.3.1. *aandacht trekken*: de lezer wordt warm gemaakt voor het onderwerp. Onze voorbeeldskriptie begint met: we kennen allemaal het karnavalslied "Limburg laat de remmen los"

4.3.3.2. *maak duidelijk dat het onderwerp van belang is* "de statistieken zeggen dat in het tegenwoordige Nederland de seksuele kriminaliteit in Limburg het hoogst is" "in de geschiedschrijving wordt het seksuele gedrag ten onrechte verwaarloosd", minder fijn: "in het derde jaar van de studie wordt nou eenmaal geëist dat de geschiedenisstudent een werkstuk maakt. Het enige waarvoor ik me interesseer".

4.3.3.3. *verantwoord methode en opbouw*. Zinsneden als "het recente boek van Grobbelvink reikt instrumenten aan om het probleem van een andere kant te bekijken". "Nadat we een schets hebben gegeven van de geschiedenis van Limburg in de middeleeuwen, gaan we over tot ons eigenlijke onderwerp".

4.3.3.4. *plaats voor etalering van eigen vooroordelen*. Het is een kenmerk van referentiële, zo je wilt: wetenschappelijke teksten dat zij de lezer optimaal in staat stellen het denkproces van de auteur mee te maken. De goede lezer zal niet afhaken als hij kennis neemt van vooroordelen die de zijne niet zijn, maar waarderen dat je hem waarschuwt. In ons model komt misschien een zin voor als "voor de schrijver is preutsheid een bron van volkskracht".

4.3.3.5. *het geven van achtergrondinformatie*. Je hebt er vaak behoefte aan een tijdperk in enkele trekken te karakteriseren: "in de middeleeuwen werd het leven beheerst door de kerk". Heb je alvorens tot het eigenlijke onderwerp te komen een aantal bladzijden nodig, breng die informatie dan onder in een eerste hoofdstuk dat je in de inleiding al aankondigt.

4.3.3.6. *formulering van de vraagstelling*. Een aantal van de vorige inleidende activiteiten hebben de vraagstelling al verduidelijkt, maar je moet zeker aan het eind van de inleiding nog eens kernachtig formuleren waar je op uit bent.

4.4. *wat zijn hoofdstukken?* Volg voor de indeling van de hoofdstukken een consequent volgehouden criterium, namelijk het gezichtspunt waaronder je bij punt 3.1. je materiaal hebt geordend. Bij historisch werk ligt een chronologische ordening misschien te zeer voor de hand. Maar goed, je kunt natuurlijk hoofdstukken maken als: 1. seksuele kriminaliteit van 500 tot 1050; 2. van 1050 tot 1250; 3. het topjaar 1251 Geografisch kan ook: 1. boven de gordel (van Tudderen); 2. daaronder. Betere ordeningen komen voort uit een meer probleemgerichte ordening: titels voor de hoofdstukken zijn ontstaan door clustering van subvragen: 1. kwamen ontsporingen alleen in de lagere kringen voor? 2. hoe groot was de tolerantie?

4.5. *vergeet de konklusie niet*. Een skriptie zonder konklusie laat de lezer verbaasd achter. Je vat nog eens de deelkonklusies samen. Overschat het herinneringsvermogen van de lezer — een docent nietwaar — niet. Ja kijk, jij bent er steeds mee bezig geweest, maar voor hem is dit allemaal nieuw. Je grijpt terug op de hoofdvraag die je in de inleiding beloofde te beantwoorden. Eindig met een paar sterke zinnen.

Hebben mijn raadgevingen enige zin voor het voortgezet onderwijs? In de tekst heb ik telkens "student" laten staan, maar als we "leerling" invullen, wordt dan een werkwijze geadviseerd die ook in het a.v.o. denkbaar is? Bij gebrek aan leraarservaring met geschiedenis ben ik niet in staat die vraag te beantwoorden. Mijn geboden zijn wel van een

platvloerse konkreetheid, maar misschien herkent de a.v.o.-leraar in de situatie waarin ze geboren zijn, niets van zijn eigen toestand. Is de hele opzet te wetenschappelijk, ondanks de luchtige toon?

Toch wil ik erop wijzen dat er veel elementen aanwezig zijn die ver verwijderd zijn van vrije wetenschappelijke produktie: onderwerp wordt ingekaderd, docent geeft informatie en aanwijzingen; de a.v.o.-leraar zal in het algemeen geen specialist zijn op een of ander gebied van de geschiedenis, terwijl mijn voorbeelden dat wel veronderstellen. Maar als de terreinen ruimer worden gekozen, zodat de leerling met Nederlandstalige literatuur uit de voeten kan, zou dan de methode niet opgaan? En men kan verdere kaders aanbrengen: boeken aanschaffen die bij een bepaald probleemveld horen en die de leerlingen in ieder geval moeten verwerken.

Als men zegt dat de leerling niet in staat is uit te komen boven de parafrase van een enkel boek, vraag ik me — als stuurman op de hbo-wal — af wat dan de zin van de aktiviteit "skriptie" is. Het gaat toch om een zeer hoogwaardige *historische* arbeid? Het verwerken van op zichzelf wat populaire boekjes kan toch duidelijk maken of de leerling vaardigheid in historisch werk tot op het nivo van eigen produktie bezit.

Behalve dit vakdoel, waarbij men kan zeggen dat de meeste leerlingen het hoogtepunt van hun leven als *historiculus* bij de skriptie bereiken, ligt er een sterk voorbereidende waarde in het trainen van een goede methode van het vervaardigen van werkstukken en skripties: in het vervolgonderwijs is het een veel voorkomende aktiviteit — al eerder heb ik mijn verbazing geuit dat de havo-leerlingen die ik als student ontmoette, zo weinig vaardigheid in methode demonstreerden. En laten we wel wezen: wie van ons heeft niet door schade en schande de methode voor het schrijven van skripties moeten leren? En vinden we dit — ons leraarsgeweten! — een gewenste vorm van leerproces?

Er zijn voorbereidende oefeningen nodig voordat men het nivo bereikt skripties te kunnen schrijven, zeker. Maar laat men het toch niet zoeken in steriele vooroefeningen als het zo maar maken van een uittreksel. Zo'n vaardigheid moet worden ingebed in een rijke situatie, waarin de leraar steeds minder sturend optreedt: van onderzoekjes die volkomen geprogrammeerd zijn — vraagstelling, materiaal, stappen die genomen moeten worden — tot een skriptie waarin de leerling zelf het onderwerp kiest, materiaal zoekt, maar wel nog steeds een goede methodiek demonstreert; vooral die zal hem verderop van pas komen.

Misschien dat deze laatste opmerkingen over de mogelijke zin van dit stuk het meest gratuite deel van dit artikel met zijn toch al goedkope raad is. Alleen de spontane verzekering van enkele studenten dat zij iets aan mijn adviezen hadden gehad, heeft mij de durf gegeven ze onder ogen van geschiedenisleraren te brengen.

1. Wat literatuur (naast de in de tekst genoemde) :

- H. de Boer e.a., Schriftelijk rapporteren, Utrecht 1974¹⁰ (Aulapocket).
- C.F. van Parreren e.a., Effectief studeren, Utrecht 1966² (Aulapocket), p. 85-98.
- J. Terwan en C. van de Weteringh, Van inleiding tot samenvatting, Deventer 1969.
- J. de Groot, Schrijven- en gelezen worden, Groningen 1969.
- D.J. Maltha, Literatuuronderzoek en schriftelijk rapporteren, Wageningen 1972.
- J. v.d. Staak, Handleidingen bij schrijfwerk, in: Onderzoek van Onderwijs 4.4 (nov '75) p. 16.

P. Klijnsma
NIEUWE PUBLICATIES BETREFFENDE DE GESCHIEDENIS VAN
RUSLAND

In een tweetal artikelen zou ik de aandacht willen vragen voor min of meer recente publicaties de geschiedenis van Rusland betreffende. Ze kwamen mij, gedurende de afgelopen tien jaar onder de ogen bij mijn recensiewerk voor Prisma Lectuurvoorlichting. (De desbetreffende recensies zijn eventueel op te vragen aan het adres van de Stichting: Parkweg 20A in Voorburg).

Rusland is een van de supermachten in de wereld geworden. Het geschiedenisonderwijs zal zich daarop nog meer moeten gaan instellen dan tot nog toe het geval is geweest. Wellicht kunnen deze artikelen daartoe een handreiking zijn.

Voor ik mij tot schrijven zette, deed ik een teleurstellende ontdekking. Ik checkte na, wat ons aller "Tijdschrift voor Geschiedenis" ons, geschiedenisdocenten, aan informatie over up to date publicaties op dit terrein van de geschiedenis te bieden had. Het resultaat was ronduit ontstellend. In de laatste tien jaar bevatte het T.v.G. zegge en schrijve tien recensies van boeken in deze historische sector. Voor de geschiedenisdocent, als historicus en als leraar is het enigszins opvullen van dit vacuüm geen overbodige luxe. Graag draag ik daartoe mijn steentje bij.

Het is uiteraard ondoenlijk, al de ongeveer zestig werken, die ik op het terrein van de Russische geschiedenis mocht recenseren, een voor een de revue te laten passeren. Een belangrijke overweging bij de selectie was: Welke boeken zouden van nut kunnen zijn bij de lespreparatie, zowel op korte als op lange termijn. Ik blijf hiermee in de lijn van Kleio en van b.v. "Geschichte in Wissenschaft und Unterricht".

Als algemene werken noem ik:

1. G. Stökl. *"Russische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart"*. Stuttgart. Kröner. 1973. 888 pag. Gebonden f 31, -.

Dit boek is een gedegen handboek, hoewel niet deutsch-gründlich in de nare zin van het woord. Bruikbare fragmenten zijn de paragraaf over "Der Name Rusz", de doop van de Russische Clovis, Wadimir, in het hoofdstuk "Die Christianisierung" en wat de 19de eeuw betreft "Retter Europas" en "Gendarm Europas" over resp. Alexander I en Nicolaas I. Speciale vermelding verdient het hoofdstuk "Russland und Asien", omdat over de Russische kolonisatie in Azië in de geschiedenislessen nogal eens al te vlot heen gelopen wordt en omdat door Mao's bezwaren tegen de zg. "ongelijke verdragen" Ruslands positie in Azië een grote actualiteit heeft. De gedegenheid van het boek moge blijken uit de 56 pagina's literatuuropgave. Het mag beschouwd worden als het levenswerk van de Oost-Europa-kenner Stökl.

2. J.H. Billington. *"The icon and the axe, an interpretive history of Russian culture"*. New York Random House 1970. 810 pag. gelijmd, f 15,35 (= voor niets!)

Dit inhoudelijk en qua stijl briljante boek verdient een artikel apart. Het is materieel gezien helaas van matige kwaliteit, de afbeeldingen zijn ronduit slecht. De inhoud echter brengt het naar mijn smaak boven aan de toptien (of twaalf) van de hier te memoreren boeken. De titel dient te worden geïnterpreteerd als een aanduiding van de tweepoligheid in het leven der Russen in de voorbije eeuwen. De ikoon staat voor het gericht zijn op het spirituele leven, de bijl dient als symbool van het harde aardse bestaan: men moest in Rusland zich zwoegend een bestaansmogelijkheid hakken in het woud. Men behoeft — om slechts een voorbeeld te noemen — alleen maar de pagina te lezen over wat het woud voor de Rus betekent (p. 21), om gefascineerd te raken door de evocatieve kracht, waarmee in dit boek het cultuurhistorisch beeld van Rusland wordt opgeroepen. Met tientallen zou dit ene voorbeeld te vermeerderen zijn. Het hele boek door adstrueert de auteur het spanningsveld van zijn

thema "icon-axe" met voorbeelden van controversiële voortbrengsels van de Russische geest. Zo zet b.v. Billington de vroege strakke ikonen uit de Middeleeuwen tegenover de "White on white" series van Malevich (1918) en de diep devote middeleeuwse liturgische hymnen tegenover Shostakovitch "Symfonie van het socialisme". Billington's meesterwerk is echt een boek om in tijden van leraarsneerslachtigheid — en wie van ons heeft die buien niet — weer zin te krijgen in studie en lesgeven.

3. T. Szamuely. *"The Russian tradition"*. London. Secker en Warburg 1974. 443 pag. gebonden f 38,10.

Ook dit boek gaat uit van een tweepoligheid in de Russische historie nl. die van autocratie tegenover niet aflatende rebellie, een controverse, die volgens Szamuely over 1917 heen reikt. De schrijver, een Hongaarse communist, promoveerde in Moskou en kon zijn kennis putten uit bronnen, die voor het Westen niet zo gemakkelijk toegankelijk zijn. Voor een les over het nihilisme kan men, om met één voorbeeld te volstaan, uitstekend in dit boek terecht. Een groot pluspunt van het boek wordt gevormd door de vele treffende citaten, die Szamuely functioneel inlast.

Naast de algemene werken zijn enkele monografieën over de Romanows de vermelding en aanbeveling waard. Kort na elkaar zijn over dit vorstenhuis de volgende drie boeken verschenen.

1. B. Rapschinsky. *"De Romanows; roem en tragedie van het huis Romanow"*. Europese bibliotheek Zaltbommel 1970. 376 pag. gebonden f 29,50.

Dit boek ontleent zijn waarde aan de verrijkende feitelijke informatie, die het biedt, overigens nogal droog. Wat het aantal toebedeelde pagina's betreft, spant Alexander I de kroon, afgedacht van Nicolaas II, maar dit is te verklaren door de aandacht die de revolutie in dit — langste — hoofdstuk opeist.

2. I. Grey. *"The Romanows; the rise and fall of a Russian dynasty."* David and Charles, New Abbot 1971. 391 pag. geb. f 36,75.

Het boek laat in een boeiende bonte cavalcade alle Romanows opdraven, 17 in getal. Grey laat ons alle hoge én dwaze sprongen van de tsaren meebelevén. Ze tarten hier en daar de stoutste fantasie. Desondanks verhaalt de auteur de feitelikheden zeer beheerst. Een uitstekend fragment acht ik de karakterschets van Peter de Grote, zoals die uitkomt in diens bitterharde behandeling van zijn zoon Alexei. Voor de "fall" van de dynastie kan men te kust en te keur elders terecht. In dit boek wordt die met een paar pagina's afgedaan.

3. John Bergamini. *"The tragic dynasty, a history of the Romanows"*. Constable London 1970. 512 pag. geb. \$ 3,75.

Dit boek is verreweg het rijkste van de drie genoemde. Bergamini munt uit in zijn plaatsbeschrijvingen. Op pag. 20 e.v. bijvoorbeeld geeft hij een boeiend beeld van het Kremlin, dat hij nog des te duidelijker maakt door een heldere plattegrondtekening verderop in het boek. Op dezelfde wijze brengt hij Sint Petersburg met woorden tot leven. Bergamini is een excellent verteller. Zijn verhaal over de ramp tijdens de kroningsfeesten voor Nicolaas II, waarbij 2000 boeren het slachtoffer werden van een panieksituatie, is een specimen van zijn verteltalent. Evenzo dat over de moord op Raspoetin.

Voor de geschiedenis van het prerevolutionaire Rusland zijn allereerst een paar boeken te noemen over Katharina II en haar tijd.

1. *"Katharina II in Ihren Memoiren"*, übersetzt und herausgegeben von E. Boehme. Einleitung und Nachwort von H. Fleischhacker. Suhrkamp Frankfurt am Main 1972. 471 pag. gelijmd f 9,30.

De tekst van deze memoires suggereert meer dan geboden wordt. Ze gaan namelijk slechts tot aan het jaar van Katharina's troonsbestijging in 1762. De voornaamste stof voor de vlotte pen van de grote tsarina vormt het hofleven met zijn bals, maskerades, soupers, vorstelijke en adellijke huwelijksluitingen en honderd-en-een intriges. Over haar eerste liefdesaffaires, met Saltykow en Poniatowski schrijft de prinses wijselijk in zeer bedekte termen. Meer te betreuren is, dat zij haar lectuur van de werken van Voltaire en Montesquieu slechts in het voorbijgaan noemt. Een goed leesstuk is o.m. dat over Katharina's reis van Anhalt-Zerbst naar Sint Petersburg en vandaar verder naar Moskou.

Niet lang geleden is er ook een boek gepubliceerd over Katharina de Grote:

2. P. Gaxotte e.a. (7) *"Catharina van Rusland"*, vertaald door B. Bekman. Heidelberg Orbis Hasselt 1972. 296 pag. geb. f 34,50.

Het boek verscheen in de Belgisch-Vlaamse serie "Genie en Wereld", waarin ook een biografie uitkwam over Lenin (waarover later meer).

Zeven experts belichten elk een facet van het onderwerp. Hoofdstuk IV springt eruit. Het bevat een psychologische schets van de keizerin, die de moeite waard is. Een interessante bijzonderheid van de

serie "Genie en Wereld" is dat de tekstgedeelten worden afgewisseld door een aantal onderling verbonden illustratiereeksen, voorzien van rake bijschriften. Het boek over Katharina II is helaas te duur om het onder de episcop te leggen.

Napoleons veldtocht in Rusland o.a. blijkt nog steeds aantrekkelijke stof. Een curiosum tussen de recente publicaties hierover is het pas nu gepubliceerde dagboek van een Estlandse baron uit deze periode, uitgegeven door een van zijn nazaten.

B. Üxkull. "*Armeeën en Amourettes*, een dagboek uit de napoleontische tijd". Bruna Utrecht 1967. Vertaling van C.W. A.J.A. Walraven. 275 pag. gesansfileerd f 9,90.

Men kan in dit dagboek de baron-te-velde stap voor stap volgen, voornamelijk op het amoureuze pad. Zijn avontuurtjes overwoekeren de belangrijke historische feiten. Zo worden de overtocht over de Berezina en de slag bij Leipzig in enkele alinea's afgedaan. Desondanks komen in het boek aardige leesstukken voor. De weergave van het verblijf van de baron in Parijs na Napoleons val is zo'n gedeelte. Een pure "histoire de bataille" over het jaar 1812 in de Russische geschiedenis is (in vertaling van D. Koning) :

A. Palmer. "*Napoleon in Rusland*". In den Toren Baarn 1969. 255 pag. gesansfileerd f 15,50.

Het boek is rijk aan citaten, waaronder vele van ooggetuigen. Goede kaartjes verduidelijken het krijgsgescheuren. In dit boek kan men terecht voor de gruwelijke hoogtepunten uit deze voor Napoleon fatale veldtocht: de gruwelijke slag bij Borodino, de brandstichting in Moskou door de politie van gouverneur Rostopsjin en het drama aan de Berezina.

Van dezelfde auteur is:

A. Palmer. "*Rusland in oorlog en vrede*". Fibula Van Dishoeck Bussum 1973. Vertaler J. Tadema Sporry. 224 pag. geb. f 39,90 (!).

Dit boek zal allereerst met genoegen gebruikt kunnen worden als kijkboek. De illustraties, ten dele in kleur, zijn talrijk en origineel. Ter verduidelijking van het relaas over de brand in Moskou is er b.v. een duidelijke plattegrond van de stad opgenomen met daarin ingetekend enkele voor de rampzalige gebeurtenis belangrijke gebouwen. Ook in dit boek citeert Palmer ooggetuigen. Het slothoofdstuk geeft een prettig overzicht over de Russische 19de eeuwse geschiedenis en is getiteld "Het Rusland van Tolstói".

Uit een boek van een ooggetuige van "1812", het hoofd van Napoleons inkwartieringsdienst, het eerst gepubliceerd in 1824, verscheen in vertaling van Heleen ten Holt een selectie:

Ph. de Ségur. "*Ondergang 1812. La Grande Armée in Rusland*". De Arbeiderspers Amsterdam 1969. 240 pag. gesansfil. f 12,50.

Heine stelde dit werk van de Comte de Ségur op een lijn met de Ilias. Het heeft inderdaad een sterk episch karakter. De schrijver bedoelde het als een monument voor de honderdduizenden gevallen krijgsmakkers. Het boek opent dan ook met een inleiding gericht tot de veteranen van het Grote Leger. Vergoeding van hun aanvoerder Napoleon ontbreekt. Ook van dit boek zouden speciale fragmenten aangewezen kunnen worden. Ik zou het echter liever in zijn geheel ter lezing willen aanbevelen, omdat het in al zijn onderdelen zeer lezenswaardig is.

Een artikel als dit houdt altijd iets onbevredigends, omdat het een zo sterk aanduidend karakter heeft. Ik hoop, dat het desondanks bruikbaar is. In een volgend artikel wil ik nog aandacht vragen voor boeken over de geschiedenis van de Sovjet Unie, het moderne Rusland. Ook daarover is in het laatste decennium veel verschenen, waarvan profijt te trekken is voor de behandeling van de historie van deze tot supermacht geworden staat.

AANTEKENINGEN

Raymond E. Wanner, Claude Fleury (1640–1723) as an educational historiographer and thinker. (Archives internationales d'histoire des idées 76), blz. XIII-282. Martinus Nijhoff. The Hague. 1975. Prijs f 83,20.

Het is een groot genoeg dit uitstekende, goed geschreven boek te bespreken. De schrijver, Wanner, heeft een tijd in Frankrijk gestudeerd en uit die tijd niet alleen een grote kennis van de franse taal, maar ook een warme liefde voor 'things french' overgehouden. Nu is hij researchmedewerker in de vergelijkende opvoedkunde in het US Office of Education.

De man die hij ons voorstelt in zijn boek, Claude Fleury, zullen weinigen onzer kennen. Fleury, geboren te Parijs in 1640, als zoon van een advocaat van geringe middelen, bezocht in zijn vaderstad het jezuïetencollege, dat thans nog bestaat als (openbaar) Lycée Louis le Grand. Daarna volgden de rechtenstudie en een bescheiden betrekking aan het Parlement van Parijs, die hem echter in aanraking bracht met vele vooraanstaande personen uit het culturele leven van die dagen, bijv. met Bossuet. Om redenen die wij niet kennen is hij enkele jaren later priester geworden en vermoedelijk in 1669, 29 jaar oud, gewijd. Een paar jaar later, op aanbeveling van zijn invloedrijke relaties, werd hij door Lodewijk XIV benoemd tot leraar van de koninklijke prinsen (waarvan er twee koning zouden worden, nl. Filips V en Lodewijk XV); vele jaren zou hij deze functie, ook bij latere prins en onechte kinderen van de Zonnekoning, blijven vervullen. Aan het hofleven nam hij niet deel, ambten begeerde hij niet noch politieke invloed, hij zocht zich niet te verrijken, alom stond hij bekend als een uiterst bescheiden en integer mens, met een grote voorliefde voor studie en het schrijverschap. De opvoeding van de koningskinderen liet hem daarvoor voldoende tijd, zijn positie schonk hem de gelegenheid rustig waar te nemen hoe de zaken van deze wereld geregeld worden. Fleury heeft veel geschreven en is veel gelezen, in Frankrijk en in het buitenland, tot lang na zijn dood. Bij het schrijven ging hij, in tegenstelling tot de producenten van omvangrijke folianten, die toen niet zeldzaam waren, ervan uit, dat een auteur een publiek heeft dat misschien niet veel tijd heeft om te lezen en niet genoeg geld om boeken te kopen; de auteur moet dus handzame deeltjes schrijven, vrij van geleerd-doenerij en overlading met noten, en vooral niet de argeloze lezer beschieten met citaten in het latijn, grieks en hebreuws, de laatste dan nog liefst zonder transcriptie. Deze uitmuntende stelregels verhinderden hem niet een 'Histoire ecclésiastique' (zijn hoofdwerk) in twintig delen voort te brengen, maar hij zou zich tegen bezwaren verdedigen door op te merken, dat elk deel van bescheiden omvang was. In de helderheid en precisie van zijn stijl valt invloed van Descartes te bespeuren voor wie Fleury een grote bewondering had, al was hij zeker geen overtuigd cartesiaan.

Zijn plaats als opvoedkundige en als geschiedschrijver van de paedagogie heeft Fleury verworven met zijn 'Traité du Choix et de la Méthode des Etudes'. Uiteraard heeft hij daarin de ervaringen verwerkt, die hij bij het onderwijs aan de prinsen heeft opgedaan, maar het boek is veel meer dan een verslag of een rechtvaardiging van dit privé-onderwijs. In zijn dagen werd het onderwijs grotendeels beheerst door de jezuïetencolleges en door de universiteiten, welke – volgens Fleury en anderen – een ouderwets, ja verouderd onderwijs verschaften. Het ongebreidelde enthousiasme voor renaissance en humanisme van de zestiende eeuw was intussen wel verdwenen, er was een bloeiende literatuur in de moedertaal ontstaan, de natuurwetenschappen waren in volle opkomst. Niettemin gingen colleges en universiteiten rustig voort met de zestiende eeuw: grieks en latijn namen bijna het hele onderricht in beslag. Fleury, die het jezuïetenonderwijs had genoten en daar niet helemaal tevreden over was, richtte zich tegen de bestaande toestand; hij deed het voorzichtig, omdat de koning de colleges en de universiteit van Parijs protegeerde.

Van groot belang is dat Fleury het Traité begint met een overzicht van de geschiedenis van het onderwijs; daar verwierf hij zich een ereplaats mee, want op die manier had nog niemand dat gedaan, en het zou nog lang duren voor er een nieuw overzicht zou verschijnen. Hij had overigens niet de bedoeling de geschiedenis van het onderwijs volledig te beschrijven, zijn studie diende veeleer als inleiding op het tweede deel, het studieprogramma. Wat de auteur nu met kennis van zaken wil aantonen is dat het onderwijs bij allerlei volken steeds praktisch gericht is geweest, nl. de kinderen die kennis en kunde te verschaffen die zij als volwassenen nodig hadden. Hij pleitte echter geenszins voor een typische beroepsopleiding en spreekt ook niet over basisonderwijs, maar spreekt over die personen die de tijd en het geld hebben zich enkele jaren aan de studie te wijden. Nu meende Fleury dat de grieken, romeinen, de vroege christenen, de arabieren er zeker in geslaagd waren de studieprogramma's – wij

zouden zeggen: de curricula, leerplannen of schoolwerkplannen — op deze wijze in te richten (hij is een van de heel weinigen in die tijd, die gunstig spreekt over de verrichtingen van de Islam). Veel minder te spreken was hij over de scholastieke studies van de late middeleeuwen; wij zien bij hem heel duidelijk, dat de grote, antischolastieke tendens, die nog altijd doorwerkt, ingezet heeft: er werd teveel gefilosofeerd, vond hij, te veel geredeneerd en met concepten gespeeld, en dat op een droge, strikt logische manier, die weinig met de werkelijkheid had te maken. Wat hij bedoelt is duidelijk: en zo gaat het nog.

Als rechtgeaard humanist, die zelf goed grieks en latijn kende, had Fleury bewondering voor de prestaties van de renaissance, maar het resultaat was wel dat de schoolstudie er moeilijker door was geworden: het tot in de perfectie leren van latijn (en grieks) is waarachtig geen eenvoudige taak. Bovendien vond hij dat de scholen zich, met het erfgoed van de renaissance, zich te zeer op één lijn hadden vastgelegd (hij was bij lange na niet de eerste of de enige die dit vond). Over de colleges en universiteiten had Fleury nauwelijks iets goeds te zeggen. Hij maakt hier de stereotype fout die bijna alle onderwijshervormers maken: het bestaande systeem deugt niet, vergelijking met de onderwijs-systemen van andere landen en tijden valt altijd ongunstig uit voor het huidige. Eigen slechte ervaringen worden vrijelijk in de beschouwingen verwerkt. De kritische auteur vergat echter dat zijn eigen opleiding bij de jezuiten nu niet bepaald tot een mislukking in het leven had geleid (maar Melanchthon wist al dat we wat we zijn en kunnen aan eigen talent te danken hebben, en wat we niet zijn en kunnen aan de school wijten), dat onvolkomen onderwijs beter is dan geen onderwijs (en er waren toen meer onderwijsmogelijkheden dan ooit) en dat dit gebrekkige onderwijs toch maar Descartes, Racine, Corneille, Molière had voortgebracht. Wat Fleury de school verweet was onmatige concentratie op latijn en grieks, het stellen van irreële eisen als verzen in het latijn kunnen maken, en het verwaarlozen van meer nuttige kundigheden zoals kennis van de moedertaal. En verder dat ze kritiekloos en passief de verouderde tradities van vroeger tijden hadden overgenomen, met name die van de zestiende eeuw. Wanner noemt Fleury's grondgedachte 'utilitair realisme': leren dient voor een of ander privé of openbaar nut en berust op de concrete realiteit, daardoor draagt het bij aan de verbetering van de maatschappij. Daarmee plaatste Fleury zich in de traditie van Vives, Montaigne, Comenius en anderen.

Deel II omvat dan het studieplan. Leren was voor hem voorbereiding op het leven, hij meende dat de beroepskeuze al vroeg moest geschieden (hierin is hij dus niet modern), maar het gaat hem niet om een in wezen anti-intellectualistische directe en praktische beroepsvoorbereiding. In principe was alle kennis goed, vond hij, en in principe kon ook alles onderwezen worden, ook grieks en latijn en ook filosofie, maar slechts weinigen hebben genoeg tijd en talent om uit te blinken op meer dan één terrein. En de keuze van dat ene terrein had toch iets te doen met het beroep dat men zou willen kiezen. Er is geen sprake van dat Fleury iedereen 'gelijke kansen' op studie wilde geven: in zijn ogen was de ordening van de maatschappij in wezen van God afkomstig. Het is niet dat hij de minder bedeelden 'op hun plaats wilde houden', maar hij meende, realistisch, dat de kinderen van dagloners en boeren slechts zelden door middel van studie de hogere functies zouden kunnen bereiken; in het beste geval zouden de meest getalenteerden onder hen die posities kunnen krijgen waar de hogere standen op neer zagen, nl. die in het onderwijs. Studies, voor iedere burger noodzakelijk, waren moraal en godsdienst, een soort burgerschapskunde en omgangsmanieren, logica en metafysica en ten slotte hygiëne. Moeilijk genoeg, nietwaar, maar Fleury bedoelde niet dat dit persé schoolvakken zouden moeten zijn: eigenlijk zou iedere huisvader zijn kinderen die dingen moeten leren. Dat zijn van die illusies die onder de studeerkamerlamp geboren worden. Voor kinderen uit de 'betere standen' waren dan nog grammatica, rekenkunde, economie en recht nodig. Met 'grammatica' is natuurlijk kennis van de moedertaal bedoeld. Recht en economie waren vooral praktisch bedoeld. Wie nog meer wilde (en kon) mocht zich dan aan het latijn wagen en aan geschiedenis (de kennis waarvan hij niet voor ieder opgevoed mens noodzakelijk achtte). Ietwat aarzelend wilde hij ook voor de fysica bij deze 'keuzevakken' een plaats inruimen en ook voor retorica en poëzie. Voor de allerbegaafdsten kon er ook nog muziek zijn, botanie, grieks, maar toch liever duits of engels. Volstrekt nutteloos daarentegen waren metafysica (in scholastieke zin), alchemie, magie, handleeskunde en astrologie.

Men ziet dat Fleury gebroken heeft met het oude, op de oudheid gerichte leerplan, met zijn overmaat aan grieks en latijn en dat hij in de plaats daarvan een leerplan voorstelt, dat voor de 'common run' al veel weg heeft van een hbs-A-program en voor de meer begaafden van dat van het gymnasium-A (oude stijl). Ingevoerd is dit leerplan niet, Fleury had geen positie waarin hij dat kon doen, en de tegenkrachten waren nog zeer sterk. Ongetwijfeld heeft zijn 'Traité' een zekere invloed gehad op het onderwijskundig denken, al bleef hij hierin dan achter bij de invloed uitgeoefend door het werk van Comenius of door Rousseau's 'Emile'. Het boek werd in het frans zeventien maal herdrukt, het laatst

in 1844, en verscheen verder in engelse, spaanse, italiaanse en duitse vertalingen; het was dus in geheel West- en Zuid-Europa bekend. Wanner is er van overtuigd, dat het een zekere rol speelde bij de onderwijshervorming, die de franse revolutie en Napoleon hebben doorgevoerd, en wederom toen de Derde Republiek zich met het middelbaar onderwijs bezig hield, getuige het feit dat hij in diverse memoranda van onderwijshervormers wordt genoemd.

Dit overzicht doet bepaald geen recht aan de rijke inhoud van dit interessante, goed gedocumenteerde en sympathiek geschreven boek; wie het ter hand neemt om het te lezen zal daar beslist geen spijt van hebben. Het is geen antiquarisch document, maar plaatst de interessante, belezen en verstandige man die Fleury was niet alleen uitstekend in het kader van zijn tijd, maar tekent ook op bekwame wijze zijn positie ten opzichte van wat in de onderwijskunde vooraf was gegaan en nog volgen zou.

dr. P.F.M. Fontaine

Cl. Carrère, Handel in de middeleeuwen in het Middellandse zee-gebied, Unieboek, Bussum 1975, 160 pp., prijs f 27,50.

Deze Franse hoogleraar die al eerder een boek gepubliceerd had over de laat-middeleeuwse economische geschiedenis van Barcelona, heeft in het onderhavige werk geprobeerd een samenvatting te maken van onderwerpen waarvan al heel veel samenvattende literatuur bestaat, om van de detailstudies nog maar te zwijgen. In dit boek ligt het accent op de beschrijving van de invloed van politiek-staatkundige omstandigheden op de geografische veranderingen en verschuivingen in het handelsverkeer van het Middellandse zeegebied, en op de handelstechnieken. Hoewel de auteur getracht heeft aan alle perioden van de middeleeuwen van het einde van de oudheid af tot en met de eerste helft van de vijftiende eeuw gelijke aandacht te schenken, is de dertiende eeuw het centrale thema van het boek geworden (hoofdstukken 3 t/m 5, pp. 53-108). In zo'n veelomvattend werk zijn dan ook sommige onderwerpen onvoldoende aan bod gekomen. Waar het gaat om de diep-ingrijpende economische veranderingen die met name in de elfde eeuw in Noord-Italië zichtbaar werden, had de auteur onder meer de wederzijdse beïnvloeding moeten behandelen tussen het ontstaan van de stedelijke bewegingen (met de vorming van de *communitas* of *universitas* als vrije stedelijke gemeenschap van gelijken) en de opbloei van het economisch leven. Zonder aandacht te schenken aan de juridisch/politieke status en de interne maatschappelijke verhoudingen, gaat de auteur namenlijk rechtstreeks over tot de bespreking van het groeiend economisch leven van die steden.

Venetië, Genua en Pisa waren in de twaalfde eeuw de belangrijkste handelssteden van het westelijk Middellandszeegebied geworden, met onder meer grote voorrechten in het Byzantijnse Rijk, dat in het oostelijk Middellandszeegebied zijn handelsactiviteiten moest delen met de Mohammedaanse wereld. Voor de christenen in het westen had — zoals bekend — al eeuwenlang de "Saraceense" heerschappij ter zee vrijwel het einde van hun handelsactiviteiten in het westelijk bekken betekend, behalve voor enkele steden op de Tyrrheense kust van Zuid-Italië. Ongenoemd sluit de auteur bij de voorgeschiedenis van deze problematiek aan bij de stellingen van Pirenne.

Venetië en Genua hadden in de twaalfde eeuw in Constantinopel langs de Gouden Hoorn zelfs een eigen wijk, waar zij zich ondanks grote moeilijkheden en uitbarstingen van vreemdelingenhaat (b.v. in 1182) minstens konden handhaven, en tenslotte zelfs de handel van Constantinopel beheersten. Voor zover het in dezen het aandeel van Venetië betreft, heeft de auteur dit uitgebreid behandeld, en tevens — in ander verband, p. 81-89 — daaraan uitvoerig aandacht besteed als deel van de voorgeschiedenis van de vierde kruistocht en de stichting van het Latijns keizerrijk in 1204. En in diezelfde twaalfde eeuw deden Venetië en Genua afbreuk aan de zeeheerschappij van de Mohammedaanse wereld, hoewel voor Venetië de handel gebaseerd was op de uitvoer van hout, wapens en slaven naar de landen van de Islam, en de invoer van o.a. specerijen en andere exotische artikelen uit de Islamitische wereld en Byzantium. Sinds het succes van de eerste kruistocht hadden Venetië en Genua hun scheepsbouw verruimd, en hun koopmansstand was toegenomen. De Latijnse christenstaatjes in het Middenoosten waren bruggehoofd geworden voor hun handelsbetrekkingen met het oosten. Ook in steden van de nieuw-gestichte christelijke staatjes hadden die grote Italiaanse havensteden privileges en eigen nederzettingen. Genua beheerste bovendien omstreeks 1200 het handelsverkeer langs de kust van de Provence tot de Ebro in Spanje, waarlangs ook handelssteden in opkomst waren ten gevolge van het terugdringen van de zeemacht van de Moslims door Genua en Pisa. Genua zelf had tenslotte binnen de muren vestigingen van kooplieden uit steden van het Noord-Italiaanse achterland, en Lombardische kooplieden uit de steden trokken als eersten naar West-Europa en naar de beroemde dertiende eeuwse jaarmarkten in de steden van Champagne (een onderwerp dat de schrijfster verder niet uitgewerkt

heeft), waar laken ingekocht werd voor de Genuese handel op de Levant, zodat Genuese kooplieden zelf ook spoedig naar die jaarmarkten van Troyes, Provins of andere steden trokken.

Juist omdat Carrère voortdurend zoveel aandacht besteed heeft aan Venetië en Genua, zou het de moeite geloond hebben om de economische activiteiten van beide steden met elkaar te vergelijken¹). Dan zou bijvoorbeeld gebleken zijn, dat Venetië nog veel meer contacten met het achterland van Lombardije had dan Genua, en bovendien dat Venetië ook sedert de dertiende eeuw gemakkelijker betrekkingen onderhield met grote Zuid-Duitse steden. Terwijl Venetië de eerste eigenlijke bankbedrijven schiep, was Genua aanvankelijk veel verder gevorderd met de zee-verzekering. De toeleveringsbedrijven voor scheepvaart en handel waren in Venetië meer onder staatscontrole dan in Genua, waar over het algemeen scheepvaart en handel meer gekenmerkt werden door individualisme dan te Venetië. Daar was het economisch leven strakker gebonden aan het burgerlijk recht en aan de staatsinvloed. Dit verklaart ook ten dele de staatkundig-politieke lotgevallen tijdens de economische veranderingen in de late middeleeuwen. Genua verloor tussen 1396 en 1541 in fasen haar zelfstandigheid, terwijl Venetië tussen 1404 en 1422 haar gebied en staatsgezag door terra-firma-politiek uitbreidde. Alleen dit laatste noemt Carrère weer wel (p. 119).

Zoals gezegd gaat de kern van het boek over de dertiende eeuw. Toen kwamen in het westelijk bekken belangrijke nieuwe havens op, met als nieuw element, dat die steunden op de staatkundige macht van koninkrijken in het achterland. Zo stichtte Lodewijk IX van Frankrijk in 1246 de nieuwe stad Aigues-Mortes aan de kust van Langue-doc als concurrent van Marseille, dat toen nog tot het graafschap Provence — als deel van het Duitse Rijk behoorde —, en waarover Karel van Anjou, broeder van de Franse koning, heerste. Het is opvallend, dat de auteur bij de bespreking van de stichtingsmotieven in die verlaten streek niet de kostbare voorbereiding van de zevende kruistocht naar Damiette in Egypte vermeldt, en evenmin het feit, dat het vooral ook een haven voor pelgrims was. De invloed van Genua op Aigues-Mortes was bij de aanleg al buitengewoon groot, en Aigues-Mortes bleef een soort "voorhaven", en geraakte snel in een nadelige positie. Hoewel de stad belangrijke vrijheden kreeg, heeft het in juridische zin lang niet alle kenmerken van een stedelijke *communitas* gehad²).

Voor na een grote overwinning op Pisa in 1284 beheerste Genua samen met de zeemacht van Catalonië het westelijk Middellandse zeegebied. In dit verband heeft de auteur veel aandacht besteed aan het belangrijke, maar over het algemeen minder bekende onderwerp, dat handelt over de groei van de zeemacht van Barcelona na 1150, die in de dertiende eeuw duidelijk samenhang met de vorderingen van de reconquista en de daaruit voortkomende maatschappelijke en economische veranderingen in de groeiende Spaanse koninkrijken. De opeenvolgende koningen van Aragon gaven steun aan Barcelona. Het bijzondere van deze handels- en havenstad was, dat vestigingen van vreemde kooplieden geweerd werden, en dat elders zogenaamde consulaten ingesteld werden voor de consolidatie van het handelsnet. Omstreeks 1300 was Barcelona omringd door een grote lakenindustrie in Catalonië, waarvan de producten het ruilobject vormden bij de aanvoer van specerijen en zijde.

Sinds het laatste kwart van de dertiende eeuw was de Atlantische handel van Sevilla en Cadix (waar de Genuese kooplieden het ook al voor het zeggen hadden) met Brugge en Engeland tot stand gebracht, naar men zegt door een Genues schip (1277/1278). Het zuiden van Spanje kreeg laken uit Vlaanderen en Brabant, en Brugge importeerde huiden, zuidvruchten en andere producten van Andalusië.

In de periode 1187—1291 werd de Mohammedaanse wereld in het oostelijk Middellandse zeegebied weer een eenheid, te beginnen met het optreden van Saladin en de nederlaag van de kruisvaarders in 1187, en eindigend met de val van Akon (Acre) in 1291. Het Seldsjoeken-sultanaat van Iconium sloot toen geheel aan op het Syro-Egyptische Rijk van de Mamelukken. Carrère wijt echter de ondergang van de Latijnse christenstaatjes in het oosten onder meer in belangrijke mate aan de onderlinge ernstige conflicten tussen de christenen (p. 76). Na 1291 stakte echter de handel met het oosten niet. Van veel betekenis werd het koninkrijk Klein-Armenië in de bocht van Alexandrette (de Levant) waar een belangrijk kruispunt van handelswegen lag, en waar sinds het begin van de dertiende eeuw Venetië en Genua eveneens bevoorrecht waren, en van daaruit hun penetratie in de binnenlanden van Azië begonnen.

In positieve zin wordt in hoofdstuk 5 grote aandacht besteed aan de Mongolenrijken tussen Eufraat en Indus, benevens aan het gebied ten noorden van de Zwarte Zee, in het bijzonder aan de handelsposten van Genua op de Krim (ca. 1266 tot ca. 1475), waaronder het tot bisdom verheven Caffa met uitvoer van uit de Oekraïne afkomstige slaven (naar Egypte), en van graan, en met aanvoer van producten over de Aziatische karavaanwegen voor Venetië en Genua. De Mongolenrijken waren zeker tussen 1250 en ca. 1350 gastvrije gebieden voor de kooplieden van het westen, en zij kregen grote betekenis voor de karavaanverbindingen met China. Opstanden van onderworpen volkeren leidden tot de ineenstorting van de Mongoolse heerschappij, en tenslotte werd ook het Byzantijnse rijk door de Ottomaanse

Turken ten onder gebracht. Dit had grote gevolgen voor de westelijke Middellandse zeehavens. Met name aan de hand van de geschiedenis van Venetië heeft de auteur dit aangetoond (p. 113-121). Symptomen waren de vermindering van de winsten, de forse uitgaven voor de bescherming ter zee, de bouw van forten, en de keuze van een politiek van interventie. De stad zelf bleef buiten de ontwikkeling van de nieuwe methodes om zaken te doen, in het bijzonder ten opzichte van verbeterde financieel-administratieve methodes te Florence. Tenslotte was er de vijftiende eeuwse interne ernstige politieke verdeeldheid in Venetië, dat een rechtstreekse veroveringspolitiek ging voeren.

Ieder hoofdstuk opent met een beknopt maar niet altijd even duidelijk overzicht. Het is een combinatie van probleemstelling en conclusie, maar in ieder geval hadden die gedeelten van de tekst veel duidelijker als inleiding aangegeven moeten worden. Bovendien kan bij de lezer gemakkelijk verwarring ontstaan in de chronologie van het verhaal door plotselinge, niet altijd duidelijk gedateerde herhalingen, terwijl elk hoofdstuk al even plotseling met een samenvatting eindigt. Het gehele boek is in de tegenwoordige tijd geschreven, hetgeen wel de stelligheid van de beweringen lijkt te vergroten, maar vreemd genoeg niet de duidelijkheid ten goede komt. De tekst is namelijk moeilijk leesbaar; er worden nogal wat ongebruikelijke, ja zelfs rare of misleidende woorden en begrippen gebruikt, zoals "Germaanse keizers" in plaats van "keizer van Duitsland". Ook de zinsbouw en vooral het verband tussen de verschillende delen van een betoog zijn niet steeds even duidelijk. Toelichtende kaarten waren wel zeer gewenst geweest. Het "register" (bedoeld is natuurlijk de index) bevat alleen persoonsnamen. Zaken en geografische begrippen — naar de aard van dit boek van groot belang — staan niet geïndiceerd.

De literatuurlijst is goed verzorgd. Ik miste alleen studies van R.H. Bautier³). Ook over zeeroof en kaapvaart had wel een en ander meegedeeld kunnen worden.

Het is overigens de vraag of dit boek wel aan zijn doel beantwoordt: n.l. om ook voor een wat breder algemeen belangstellend publiek het middeleeuws economisch leven in het Middellandszegebied te verduidelijken. Daarvoor hadden meer begrippen en gebeurtenissen veel uitvoeriger toegelicht moeten worden. Ondanks deze tamelijk ernstige tekortkomingen verschaft dit boek betrouwbare informatie. Het beste en meest originele gedeelte lijkt mij het laatste hoofdstuk met de bespreking van de nieuwe handelstechnieken van de latere middeleeuwen, vooral van Florence, inzake boekhouding, het gedifferentieerde vrachtkostensysteem (aangepast aan de vervoerde koopwaar), de handboeken voor de koophandel, de toegenomen correspondentie, de opkomst van bankbedrijven, de wisselbrief, en de verzekering.

- 1) Vgl. J. Bernard, *Trade and Finance in the Middle Ages 900–1500*, in: C.M. Cipolla, *The Fontana economic history of Europe I, The Middle Ages*, p. 274 vgl.
- 2) Vgl. Ch. Petit-Dutaillis, *Les communes françaises*, Paris 1970², pp. 110-111, 307.
- 3) B.v. R.H. Bautier, *Les grands problèmes politiques et économiques de la Méditerranée médiévale*, *Revue Historique*, 1965.

C.A. van Kalveen

R.L. Schuursma, Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie. (Historische Studies XXXI, uitgeg. vanwege het Inst. voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht), X + 360 blz., prijs f 48,—.

De dissertatie van Schuursma behandelt wat wij tegenwoordig een buiten-parlementaire actie zouden noemen, ook al mondde deze uit in een van de kleurrijkste momenten uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis in het interbellum.

De verontrusting, die tot deze daad voerde, werd teweeggebracht door de openbaarmaking van het op 3-4-1925 getekende verdrag tussen Nederland en België. Het verdrag zou naar men hoopte een einde maken aan de door verschillende oorzaken ontstane gespannen verhouding tussen beide staten. Vooral de eerste wereldoorlog had aan de goede verhouding tussen Noord en Zuid afbreuk gedaan, al moet gezegd dat na de breuk in 1830 er ook verscheiden perioden van spanning en irritatie over en weer zijn geweest, veroorzaakt door problemen rond de Schelde, de Tussenwateren en de Maas. Men leze daarover b.v. C.A. Tamse, *Nederland en België in Europa (1859–1871)*. Den Haag 1973.

België kon Nederland's neutraliteit slecht verkroppen en meende bovenal dat de ongelukkige grens met Nederland haar militaire positie ernstig verzwakte. Dit leidde tot een kras annexionisme in België, dat door de Grote Mogendheden in Parijs maar net werd ingedamd.

Het is de verdienste van de Nederlandse minister van buitenlandse zaken Van Karnebeek geweest dat

hij deze annexionistische dreiging heeft weten af te wenden. Wel moest de Nederlandse regering bewilligen in een herziening van de verdragen van 1839.

Problematischer is Van Karnebeek's houding in de jaren 1923–1924, wanneer er over zaken als de Tussenwateren (kanaal Antwerpen-Moerdijk), het Antwerpen-Ruhrgebiedkanaal en het Scheldebeheer onderhandeld wordt. Hij doet dan concessies die zeer genereus zijn en voor de Nederlandse economie wel eens een zware, ja te zware belasting zouden kunnen gaan vormen. En dat terwijl hij door collega-ministers gewaarschuwd werd.

Wanneer het verdrag in de openbaarheid komt doet zich in Nederland een ontwaken voor. Er blijkt een buitenlandse politiek gevoerd te worden die anders uitpakt dan de eeuwige neutraliteitspolitiek. Men zag ineens dat directe Nederlandse belangen op het spel stonden.

Het is de verdienste van Schuursma's boek dat hij op nauwkeurige en leesbare wijze het ontwaken van de Nederlandse publieke opinie heeft beschreven, met daarbij vooral aandacht voor de wijze waarop de opinie werd wakker geschud.

Hij heeft studie gemaakt van de verschillende bevolkingsgroepen die elk op hun manier pro of contra het verdrag waren en gezien hoe de pers (dit via een representatieve keuze) — zowel de landelijke als de regionale — op het verdrag reageerde. Ook de interacties tussen de actiegroepen, de pers en parlement krijgen aandacht. De bestudeerde periode loopt van april 1925 tot april 1927.

De groepen die zich tegen het verdrag hebben gekeerd zijn globaal te verdelen in:

- a. de groep Rotterdam en in mindere mate Amsterdam, die bovenal om de economische gevolgen (het Moerdijkkanaal) bekommerd is.
- b. groepen die de economische gevolgen vrezen, maar die ook politieke en waterstaatkundige bedenkingen hebben. Op politiek gebied vreest men verlies van de soevereiniteit over de Westerschelde en op waterstaatkundig terrein is men bang voor een volledig door België te bepalen beheer van de Schelde oevers.
- c. groepen die vrezen dat de Franse invloed in België versterkt zal worden en dat België als vazal van Frankrijk al te vlug in revanchistische militaire avonturen betrokken zal worden.
- d. groepen die de mogelijke toename van de Franse economische en militaire invloed in België vooral zien als een nadeel voor de ontplooiing van Vlaanderen en haar bewoners.

Het hoeft geen betoog dat deze summier aangeduide groepen argumenten van elkaar overnamen.

Tot de voorstanders moet men de aanhangers van de Volkenbondsgedachte rekenen. Voor Van Karnebeek was het ideaal van internationale rechtsorde en solidariteit een van de belangrijkste argumenten om het aanvaarden van het verdrag te propageren.

Verder werden positieve geluiden over het verdrag vooral ten Zuiden van de Moerdijk vernomen. Daar zag men nu het annexionisme in hun ogen voorbij was, de toenadering tot België graag tot stand komen. Het Zuiden verwachtte economische voordelen en daar deze niet al te duidelijk aantoonbaar waren, bezag men het verdrag vooral als winst voor het Zuiden tegen de anti-katholieke, anti-protectie-nistische, liberale Hollanders. Met name deze momentopnamen uit het verzuilde Nederland geven het boek een extra dimensie.

Het navrantst — gezien de latere ontwikkelingen — uit zich dit als de Joodse hoogleraar Moresco, een tegenstander van het verdrag, aan Mussert, secretaris van het Comité van Actie tegen het verdrag, vraagt of hij (Moresco) wel de juiste man is om in Nijmegen een lezing tegen het verdrag te houden. Hij is immers Joods, niet katholiek, liberaal en afkomstig uit Holland, al met al een in die tijd in Nijmegen niet zo geliefde combinatie. Mussert's antwoord is niet bekend.

Spoedig werd duidelijk dat de anti-verdragsstromen kanalisering behoeften, wilden zij niet als krachteloze stroompjes in de Haagse Hofvijver uitmonden. In oktober 1925 kwam een landelijk Comité van Actie tegen het Nederlandsch-Belgisch verdrag tot stand. Enigszins los van het Comité stond de groep Grootnederlanders. Zij gunden België en met name Vlaanderen wel het door Nederlandse handels- en scheepvaartkringen zo gehate Moerdijkkanaal, maar vreesden dat Frankrijk en de Fransgezinde elementen in België, die over kapitaal beschikten, ervan zouden profiteren. Bovendien waren zij bang voor de militaire macht van Frankrijk. Zij baseerden dit laatste op een onduidelijke passage in het verdrag over de doorvaart van Belgische oorlogsschepen over de Schelde in tijd van oorlog. Deze kwestie verdient, omdat ze een doorslaggevende rol gespeeld heeft in de actie tegen het verdrag, nadere uitleg.

In maart 1920 waren de Belgisch-Nederlandse onderhandelingen te Parijs afgebroken op politieke

kwesties. De onderhandelingen over de waterstaatkundige en economische zaken waren zo goed als afgerond en zouden na hervatting van de onderhandelingen in 1923 tot het verdrag van 3-4-1925 voeren. De politieke kwesties bleven gereserveerd, d.w.z. België hield vast aan haar eis van soevereiniteit over de Wielingen en Nederland bleef deze eis afwijzen, al was zij tot een compromis bereid. Dit punt was algemeen bekend. Minder bekend en vooral minder duidelijk was dat België geëist had dat haar oorlogsschepen te allen tijde gebruik zouden mogen maken van de Wester Schelde. Dit zou praktisch betekenen dat Nederland zijn soevereiniteit over de Schelde had opgegeven.

Nederland had de eis afgewezen, maar België handhaafde zijn standpunt.

Uitvoerig schetst Schuursma de totstandkoming van het Comité van Actie, met daarin de rol van ir. A. Mussert, die zich in die periode slechts laat kennen als goed organisator en fervent nationalist. De pers is verdeeld. De landelijke bladen *N.R.C.* en *Algemeen Handelsblad* zijn tegen het verdrag. *De Telegraaf* is vóór. De landelijke confessionele pers is verdeeld: *De Tijd* (R.K., Amsterdam) is pro; *De Maasbode* (R.K., Rotterdam) is contra; *De Nederlander* (christelijk historisch, Den Haag) is tegen; *De Standaard* (anti-revolutionair, Amsterdam) is vóór, maar de meer regionaal gerichte *Rotterdammer* is tegen. *Het Volk* (soc. A'dam) was in het algemeen pro. Het R'damse soc. blad *Voorwaarts* was contra het verdrag.

In de regionale pers is de grote en belangrijke opponent *Het Utrechtsch Dagblad*, waarin felle tegenstanders als A.J. van Vessem, F.C. Gerretson en P.H. Ritter jr. (de hoofdredacteur) het verdrag met veel kennis van zaken te lijf gingen en een Grootnederlands geluid lieten horen, al werd dat wel eens wat overstemd door kleinnederlands nationalisme.

De R.K. dagbladen in het Zuiden waren op enkele uitzonderingen na vóór het verdrag. Uitzonderingen waren de *Limburger Koerier* en in Den Haag *De Residentiebode*. Beide kranten hadden contact met Grootnederlanders en oud-activisten, die uit België naar Nederland waren uitgeweken in 1918. Een belangrijk geluid tegen het verdrag klonk ook in *Het Vaderland* (Den Haag), waar de oud-activist L. Picard zich tegen het verdrag keerde, maar tegelijkertijd wel pleitte voor het Moerdijkkanaal in een of andere vorm.

Ook Van Karnebeek, die de oppositie niet ontgaan was, had zich inmiddels geweerd en van Belgische zijde nog enige concessies weten te verkrijgen, met name op waterstaatkundig gebied. Deze concessies susten een deel van de Zeeuwse oppositie die verontwaardigd was over de zeggenschap die België zou krijgen bij het beheer van de oevers der Wester Schelde.

Langzaam aan werd het zaak voor de actievoerders de aandacht op Den Haag te richten. In oktober zou het verdrag in de Tweede Kamer in behandeling komen. In België was het verdrag in de zomer van 1926 aanvaard. Het viel niet mee alle fracties tegen het verdrag mee te krijgen. In sommige fracties tekende zich onenigheid af. Met name bij de S.D.A.P., waar een kleine maar niet onbelangrijke groep, voornml. N.V.V. mensen als Brautigam en Polak, tegen het verdrag waren. Vliegen en Albarda waren er voor en ook de socialistische pers, met name *Het Volk* uitte zich pro. Het verdrag werd gezien als een belangrijke stap in de richting van internationale solidariteit en vrede. De economische gevolgen, waar met name Brautigam en Polak op wezen, werden geminimaliseerd. Ook in de R.K.S.P. en in de A.R. heerste verdeeldheid. Nolens en Colijn, mannen van invloed, waren voor het verdrag en dat gaf in de partij en in de Kamerfracties te denken. De liberale partijen en de C.H.U. waren tegen evenals de communisten, die in het verdrag slechts een bevordering van het Franse militarisme zagen. De verdeeldheid was net groot genoeg om in de Tweede Kamer het verdrag met een meerderheid van 3 stemmen er door te halen. Van Karnebeek verdedigde het verdrag op meesterlijke, zij het wat goochelachtige wijze.

Het was voor de tegenstanders nu zaak het hoofd koel te houden en de acties door te zetten. Op dit cruciale moment gaat F.C. Gerretson zijn vernuft in de strijd werpen. Hij is het die de visies over de Schelderreserve, al eerder door E. van Raalte en A.J. van Vessem geuit, heeft omgesmeed tot wapens die Van Karnebeek's verdrag moesten doorboren. In nauwe samenwerking met H. Vos, Antwerps Vlaams-nationalistisch politicus, die wel het kanaal wenste maar niet t.k.v. de Nederlandse soevereiniteit, met L. Picard, W.J.L. van Es, P. Geyl en B.C. de Savornin Lohman (1e Kamerlid voor de C.H.U.) organiseerde hij een nieuwe losse actiegroep naast het Comité van Actie, al zijn er bindingen met de Nationale Unie.

Deze groep viel het verdrag vooral aan op z'n politieke onvolmaaktheden, maar, en dit is het positieve, zij bleef bereid tot een gesprek met België. Wel moest eerst de Schelderreservekwestie op bevredigende wijze opgelost worden. Deze groep wenste overigens niet het Moerdijkkanaal maar een kanaal dat

binnen de scheidingsregeling van 1839 viel, d.w.z. een kanaal in het gebied van de Tussenwateren en niet door Brabant. De Belgen waren niet bereid de Schelderreserve te laten vervallen en Van Karnebeek bleef dit punt bagatelliseren. Op 27 maart 1927 verloor hij de strijd en werd het verdrag met een ruime meerderheid verworpen. In de Eerste Kamer stelde meer leden van de R.K.S.P. zich tegen het verdrag op. Hetzelfde gold voor de A.R.

Het vraagstuk, toegespitst op het Moerdijkkanaal bleef nog tot in de jaren dertig en nog weer van 1948 tot 1963 een kernpunt in de relaties tussen België en Nederland, evenals trouwens de problematiek van de verdeling van het Maaswater voor Julianakanaal en Albertkanaal. In feite – het zal de krantenlezer niet zijn ontgaan – spelen beide kwesties nog steeds, zij het dat het kanaalprobleem is opgelost, maar vervangen door het vraagstuk van het Baalhoekkanaal en de Maas nu voor de drinkwatervoorziening belangrijk is.

Terug naar het boek.

Het boek geeft, het is reeds gezegd, een beeld van de Nederlandse samenleving in de jaren twintig. Dit beeld komt tot stand via krantenverslagen, interviews, archiefmateriaal etc. Zonder twijfel is de leesbaarheid vergroot door het gebruik dat de auteur van het archief van wijlen prof.dr. P. Geyl, die hem tijdens zijn leven toegang daartoe verleende, heeft gemaakt.

Een enkel punt van critiek.

– Het lijkt me niet juist *De Standaard*, het blad van F. van Cauwelaert, gematigd Vlaams-nationalistisch te noemen (blz. 142). Het was katholiek en Vlaamsgezind en stond binnen de unitaire katholieke partij.

– Mijns inziens heeft Geyl de belangrijke conferentie ten huize van Gerretson op 11 december 1926 (blz. 230), waar voor Vos vragen opgesteld werden over de Schelderreserve, wel bijgewoond. Zie Geyl-Gerretson, 13-12-1926 (arch. Geyl): "Dit in haast. Ik schrijf binnenkort nog eens. 't Was echt gezellig bij je. Er was zoo'n mist op zee dat ik pas om 11.45 op University College aankwam".

– De noot 274 (blz. 319-320) zou aan duidelijkheid hebben gewonnen, wanneer uitgelegd was dat het om het *Times*-artikel van 29-10-1926 ging, dat door Van Swinderen (Nederlands gezant te Londen) geïnspireerd zou zijn en dat een foutieve interpretatie gaf van het verbreken van de onderhandelingen in maart 1920 en dat terwijl Van Swinderen zelf onderhandelaar voor Nederland was. De noot komt mij overigens wat vreemd voor in relatie tot de tekst die zij zou moeten verduidelijken.

– In het algemeen vraag ik me af of het punt van vrees voor interventie van het buitenland (Frankrijk en Engeland) niet meer gespeeld heeft, ook nog in 1926–1927. Een feit is, dat België actief was in de Engelse pers om zijn gelijk naar voren te brengen en dat Geyl daar onheil heeft voorkomen. Maar ook bij politici in Nederland leefde die vrees, zoals blijkt uit deze brief van Colijn aan Geyl (3.6.1927, arch. Geyl): "De Belgische staatslieden hebben van buitenlandsche politiek meer kaas gegeten dan de Nederlandsche, en elke toezegging, die Nederland op dit oogenblik doet, steekt men in den zak, om dan in het eind toch naar de groote "oomes" te gaan met een reeks toezeggingen in hun bezit en een reeks onvervulde wenschen, waarvan zij er dan nog wel eenige ingewilligd krijgen".

Als hier dan al geen vrees voor inmenging van het buitenland in spreekt, dan geeft het in ieder geval een weinig opwekkend beeld van de bekwaamheid van en het vertrouwen in het Nederlands buitenlands beleid. Een feit dat men ook elders vindt (memoires van E. Heldring, die ook wijst op het gebrek aan economisch inzicht bij dit departement, hetgeen bij het tot stand komen van het verdrag ook gespeeld heeft). Schuurisma wijst daar in zijn boek ook op.

– Een vraagpunt blijft of er niet nog wat meer onderzoek verricht had kunnen worden naar de besluitvorming binnen de fracties, al worden in dit boek zeker tippen van de sluier gelicht.

– Al lezend vraagt men zich ook af; en wat deed België? Met name de rol van F. van Cauwelaert roept vragen op. Werd hij door Brussel inzake de Schelderreserve misleid of speelde hij de vermoorde onschuld. Ik vermoed het laatste, maar uitgave van zijn brieven en aantekeningen zal hier mogelijk een antwoord op geven. Hetzelfde geldt voor de socialistische minister van buitenlandse zaken E. Vandervelde. Waarom was hij niet bereid open kaart te spelen inzake de Schelderreserve en misleidde hij zijn socialistische broeders in het Noorden? Speelde de relatief zwakke positie van socialisten in het kabinet een rol?

– Bij de waardering die Schuurisma uitsprekt over de rol van de Grootnederlanders, die het verdrag vooral op politiek terrein bestreden hebben, had nog wel met enige nadruk genoemd mogen worden dat deze kring met een uiteindelijk aanvaardbaar gebleken alternatief naar voren is gekomen, dat in 1963 ook vrijwel zo gerealiseerd is – de oplossing van ir. E. van Konijnenburg.

De recensie is lang geworden, maar ik hoop niet zo lang, dat men het boek, een *bijdrage* tot de literatuur over Nederland tussen de wereldoorlogen, ongelezen laat.

P. van Hees

A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Tweede herziene uitgave, J.H. De Bussy, Amsterdam 1976, prijs f 20,90.

Lijpharts bekende boek over de structuur en veranderingen van Nederlands verzuilde politieke bestel is nu ook in Nederland heruitgegeven. Het eerste hoofdstuk is herschreven; een hoofdstuk over de kentering sinds de jaren zestig is toegevoegd. De Amerikaanse en Nederlandse uitgaven zijn niet geheel gelijklopend.

Globaal is Lijpharts zienswijze als volgt:

Tot 1878 kende Nederland een stabiel bestel; de aard van dit (centripetaal-demokratische?) stelsel laat L. buiten beschouwing. Door de verwoede strijd in de drie grote kwesties (arbeid, onderwijs en kiesrecht; 1878—1917) groeide de verdeeldheid; er is sprake van een in zijn voegen krakende centrifugale democratie. Maar de toenmalige politieke leiders onderkenden tijdig het gevaar en besloten tot een pacificatie, welke in 1917 tot stand kwam. Vrees voor toenemende onbestendigheid leidde zo tot opheffing ervan: de eerste self denying prophecy. Deze luidde het tijdperk in van de pacificatiedemocratie (1917—1967). Ondanks het voortbestaan van scherpe levensbeschouwelijke tegenstellingen bleef het bestel stabiel. Het politieke spel werd gespeeld naar de '7 regels van Lijphart': zakelijkheid, depolitisering, topkonferenties, verdraagzaamheid, evenredigheid, geheimhouding en 'de regering regeert' (hst. 8).

In de jaren zestig werden de fundamenteën van de zuilen en daarmee de pijlers der pacificatiepolitiek ondergraven: de scheidslijnen tussen de zuilen vervaagden; de spelregels voor de overkoepelende samenwerking werden losgelaten; ontzag voor het gezag en politieke onverschilligheid verminderden. Er kwamen tekenen van politieke instabiliteit, zoals burgerlijke ongehoorzaamheid. Door dat alles verruimde het politieke klimaat en traden door gewijzigde partijverhoudingen in het stelsel veranderingen op in de richting van een gedepolitiseerde of karteldemocratie. Nu reeds ziet L. voorboden van een centripetale democratie: opnieuw zal het verantwoordelijkheidsbesef der leiders de onbestendigheid in zijn tegendeel doen verkeren (de tweede self denying prophecy). Voorlopig is onenigheid over wenselijkheid en richting der hervormingen een rem op dit mechanisme.

In besprekingen¹) van de eerste uitgave (1968) is al de nodige kritiek geuit, m.n. op de volgende historische en politiekologische punten.

a. De term middelpuntvliedend t.a.v. de zuilverhoudingen voor 1917 is overtrokken en gaat voorbij aan de gemeenschappelijkheid van vele economische en maatschappelijke belangen, alsmede aan de historisch gegroeide eenheid in verscheidenheid; Schöffers heeft er op gewezen dat de zuilengedachte tevens de idee behelsde een gezamenlijke koepel te dragen.

b. De pacificatiepolitiek is van veel ouder datum; zij wortelt in de Republiek, — althans volgens Daalder. Deze stelt dat de pacificatiepolitiek in Nederland niet een antwoord was op het gevaar van scheiding, maar een verklaring biedt voor het feit dat de latere verzuiling de eenheid niet bedreigd heeft. Evenals Jolles en Rosenthal plaatst Daalder vraagtekens bij het onderscheiden van pacificatiedemocratie als afzonderlijk type.

c. Schematisering doet de historische werkelijkheid vaak te groot geweld aan, o.a. met betrekking tot de maten van verzuildeheid, de tegenstelling tussen stabiel en instabiel, elite en massa, wedijver en samenwerking, de gang van politieke zaken voor en na 1917 en 1967.

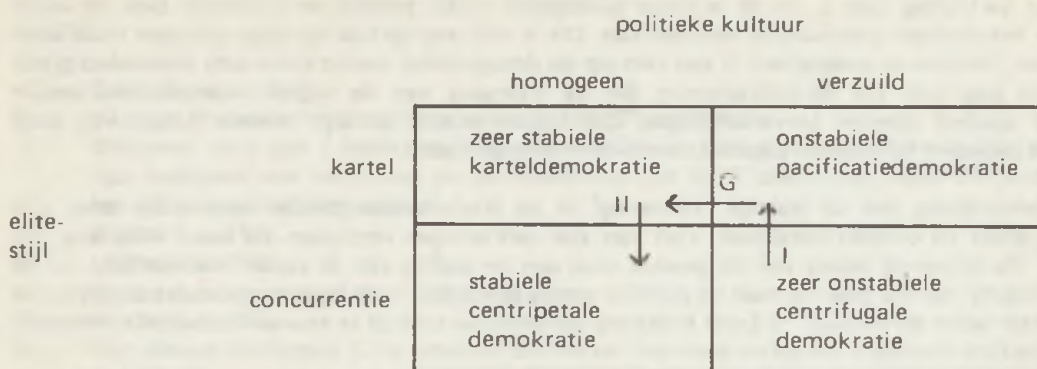
d. Door uit te gaan van drie levensbeschouwelijke blokken heeft L. de betekenis van de sociaal-economische tegenstellingen verdoezeld, waardoor tevens de dwarslopende verbindingen en het haaks op elkaar staan van levensbeschouwelijke en sociale scheidslijnen onderbelicht blijven; ook de overlappingsen tussen de zuilen worden veronachtzaamd. Daarom is Nederlands stabiliteit geen uitzondering op de pluralistische regel dat overlappingsen bestendigen, maar een bevestigend voorbeeld. Terecht ook is zijn gelijkstellen van scheidslijnen met sociale conflicten aangevochten; de zuilverhoudingen werden veeleer gekenmerkt door een vrij vreedzame coëxistentie.

e. De op het verklaren van politieke stabiliteit gerichte theorie van democratievormen blijft tezeer steken in een ongestructureerde opsomming van stabiliserende factoren en al te open staan voor ad hoc aanpassingen.

f. Veelvuldig gekritiseerd is ook Lijpharts gelijkstelling van stabiele met gezonde democratie. Daarin blijkt het duidelijkst dat het boek bedoeld was als — een wat hobbesiaanse — bijdrage in een *politieke* discussie.

Aan deze hoofdpunten van kritiek kunnen enkele opmerkingen over het nieuwe hoofdstuk toegevoegd worden. Daarin maakt L. een indeling²) in democratievormen: door kruising van politieke cultuur

(homogeen/verzuild) en elitegedrag (kartel/concurrentie) ontstaan de zeer stabiele karteldemokratie, de stabiele centripetale democratie, de instabiele pacificatiedemokratie en de zeer instabiele centrifugale democratie.

→ betekent: self denying prophecy.

De inpasbaarheid van de nederlandse ontwikkeling hierin is evenwel aanvechtbaar. Zo is onduidelijk waarom de vaderlandse democratie voor 1917 centrifugaal heet wanneer deze zonder mankeren leidde tot nauwere samenwerking tussen de elites. En hoe Nederland ± 1967 zich vanuit een tot depolitiseren geneigde pacificatiedemokratie door politisering ontwikkelde tot een gedepolitiseerde karteldemokratie. Het kost L. moeite het weerbarstig vaderland in dit keurslijf te persen, temeer omdat het, stabiel van 1917 tot 1967, volgens het schema instabiel, en in de woelige zestiger jaren zelfs zeer stabiel moest zijn.

De eerste paradox verklaart L. m.b.v. een self denying prophecy zonder voldoende acht te slaan op de bijsluiter bij dit verklaringsmodel: aantoonbaar moet zijn dat bij de betrokkenen een uitgesproken verwachting leefde, i.c. dat middelpuntvliedende krachten het stelsel zelf bedreigden, én dat deze verwachting een ommekeer in opstelling bewerkstelligde. Zolang beide voorwaarden niet duidelijk aangetoond zijn, zoals bij L.'s eerste s.d.p. het geval is, kan deze geen aanvaardbare verklaring vormen³). Met dezelfde handomdraai brengt hij vergaande wijzigingen aan in politieke theorieën. Een van de — volgens Lijphart — "meest algemeen aanvaarde en minst omstreden wetten in de sociale wetenschappen" zegt dat "dwars over de scheellijnen lopende lidmaatschappen de scherpte van deze scheellijnen vervagen en daardoor de maatschappelijke saamhorigheid verhogen, terwijl evenwijdig aan de scheellijnen lopende lidmaatschappen het omgekeerde gevolg hebben."⁴) Op grond van het ene — volgens L. — afwijkende voorbeeld-Nederland stelt L. dat: "wanneer verschillende bevolkingsgroepen sterk uiteenlopende levensbeschouwingen aanhangen en belangen hebben, een onderling sociaal isolement tussen deze groepen bevorderlijker is voor de stabiliteit van het democratisch stelsel dan een hoge mate van dwarslopende bindingen."⁵)

Zonder voldoende empirische ondersteuning leent de s.d.p. zich licht tot misbruik, op dezelfde wijze als bijv. bepaalde (de naam niet verdienende) marxisten de dialektiek hanteren bij de oplossing van paradoxen, die alleen maar paradoxen zijn wegens een verkeerd theoretisch gezichtspunt. Dit doet zich voor bij Lijpharts tweede s.d.p. ter verklaring van zijn 2e paradox: waarom is de nederlandse politiek minder stabiel geworden, hoewel scheellijnen vervaagd en dwarslopende verbindingen en overlappingsen toegenomen zijn?

Lijphart noemt vijf verklaringen:

- de ongelijkmatigheid in de overgang naar een meer homogene politieke cultuur: godsdienstige grenzen vervagen sneller dan ideologische; als echter werkelijk beide vervagen, dan zou dit toch moeten stabiliseren.
- de zenuwachtigheid der leiders maakte hun reactie op de veranderingen inadekwaat; maar dit is allereerst een symptoom en pas daarna een (minder belangrijke) faktor.
- de extreme, zuiver evenredige vertegenwoordiging. Maar deze is juist met de pacificatie ingevoerd en heeft als algemene spelregel de stabiliteit ervan helpen waarborgen. L. noemt deze, en niet een gewijzigde omstandigheid als oorzaak van de 'kwaal' om zo zijn eis tot herziening van de kieswet ter uitschakeling van de kleine partijen te rechtvaardigen.

d. het vooruitzicht van een zeer stabiele karteldemokratie riep verzet op bij "jongeren, intellectuelen en academici". M.a.w.: in Nederland leidde volgens L. de overgang van de op depolitisering gerichte pacificatiepolitiek via politisering naar een gedepolitiseerde karteldemokratie tot instabiliteit juist omdat deze in het schema zeer stabiel is. Ook hier werkt L. dus (impliciet) met een self denying prophecy, — zonder de werkzaamheid ervan aan te tonen.⁶⁾

e. de vijfde verklaring ziet L. in de ernstige onenigheid onder politici en activisten over de wijze waarop die instabiliteit overwonnen worden kan. Dit is niet een verklaring voor ontstaan maar voor voortbestaan. Genoemde onenigheid is een rem op de doelgerichte, vanuit vrees voor onbestendigheid ondernomen pogingen tot democratisering die de overgang van de kartel- naar de centripetale democratie zouden moeten bewerkstelligen. Dit laatste noemt L. zijn tweede s.d.p.; van deze speculatieve gedachte lijkt alleen Lijpharts wens de onwettige vader.

Lijpharts beschrijving van de huidige 'kentering' in de Nederlandse politiek stelt teleur door zijn oppervlakkigheid en ontoereikendheid. Veel van zijn verklaringen verdienen die naam niet. Nog een voorbeeld? De blijvende trouw van de gewone man aan de leiding van de zuilen 'verklaart' L. uit de *inherente neiging* van die gewone man de zuilelites trouw te volgen; — de figuur van de *virtus dormativa* in duplo: naar vorm en inhoud! ⁷⁾ Later blijkt die zuilentrouw toch af te kunnen nemen, de inherente aard ten spijt.

De aanvulling is dus nauwelijks een aanwinst.⁸⁾ Zelfs de voor de hand liggende mogelijkheid bijdragen en kritiek van anderen te verwerken is nauwelijks benut.

Uit de omvang van de kritiek — waarop hier een eenzijdige nadruk is gelegd — blijkt echter ook het belang van het werk. Daarom is het ook nu nog aanbevelenswaardige leesstof voor ieder die zich met de Nederlandse politieke geschiedenis van de laatste eeuw bezig houdt.

Genoemde en enige andere literatuur.

I. à Campo

J. van den Berg en H. Molleman

Crisis in de Nederlandse politiek. Alphen a/d Rijn, 1974.

H. Daalder

The Consociational Theme. In: World Politics, XXVI (1973-1974), 604-621.

H. Daalder

Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek. Assen, 1974.

J. Ellemers

De Nederlandse maatschappij in sociologisch perspectief. In: De Sociologische Gids, XV (1968), 326-335.

M. Fennema

Professor Lijphart en de Nederlandse politiek. In: Acta Politica, XI (1976) 54-77. Met een repliek door A. Lijphart, *ibid.*, 78-84.

J. Gruijters

Boekbespreking van Lijpharts 'The Politics of Accomodation' in: Acta Politica, III (1967/1968) 363-364.

A. Hoogerwerf

Boekbespreking van Lijpharts 'The Politics of Accomodation' in: The American Political Science Review, LXII (1968), 1049-1051.

L. Huyse

Passiviteit, Pacificatie en Verzuiling in de Belgische Politiek. Een sociologische studie. Antwerpen/Utrecht, 1970.

H. Jolles

De poreuze democratie. Een sociologisch onderzoek naar het inspraakverschijnsel. Alphen a/d Rijn, 1974.

K. Koch

Crisis in de Nederlandse politiek of crisis in een Nederlandse politicologische theorie? In: Maatstaf, XXII (1974), 11, 1-8.

R. Kroes

Conflict en radicalisme: een tweetrapsmodel. In: De Sociologische Gids, XVII (1970), 1-18.

A. Lijphart

Kentering in de Nederlandse Politiek. In: Acta Politica, IV (1968-1969), 231-247.

A. Lijphart

Typologies of Democratic Systems. In: Comparative Political Studies, I (1968), 3-44.

U. Rosenthal

Politieke orde. In: Intermediair XII (1976), 13-55.

I. Schöffer

Het politieke bestel van Nederland en maatschappelijke verandering. In: Kleio, XIV (1973) 518-534.

NOTEN

- 1) Zie de literatuurlijst.
- 2) Voor de theoretische uitwerking, zie: Lijphart, Typologies.
- 3) Weliswaar acht ook Lijphart blijkens zijn Repliek op Fennema, Acta Politica, XI (1976), p. 82 zijn weergave van verzuiling en samenwerking tot 1917 discutabel, maar dit punt wordt in hst. 13 met nadruk herhaald.
- 4) Lijphart, p. 195.
- 5) Lijphart, p. 216.
- 6) Deze s.d.p. is geopperd door J.P.A. Gruijters.
- 7) Lijphart, b. 152.
- 8) Het nieuwe hoofdstuk 13 is eigenlijk slechts een herziene versie van Lijpharts artikel uit 1969 in Acta Politica.

MEDEDELINGEN

- LESMATERIAAL, uitgegeven door het Historisch Didactisch Documentatiecentrum van de Universiteit van Leiden

Het Historisch Didactisch Documentatiecentrum van de Universiteit van Leiden is al enkele jaren bezig met de ontwikkeling van lesmateriaal voor het M.A.V.O., H.A.V.O. en V.W.O., waarmee de leerlingen onderzoekend bezig kunnen zijn met historische bronnen.

Bij het Documentatiecentrum is het volgende materiaal verkrijgbaar:

- *Wat is Geschiedenis*, 40 pp., offset, geïllustreerd;
bronnen, gegroepeerd rond theoretische problemen van de geschiedenis zoals objectiviteit, feit en mening, oorzaak en gevolg, enz. Prijs f 3,50.
- *Amerikanen of Indianen?*, 24 pp., offset, geïllustreerd;
een verzameling bronnen met opdrachten rond een conflict tussen de regering van de V.S. en de Cherokees; de leerlingen krijgen inzicht in de problematiek van de conflicten tussen de blanke en de Indiaanse beschaving in Amerika, en worden geoefend in verschillende historische vaardigheden en de opbouw van een eigen onderzoek. Prijs f 2,50; bijbehorende lerarentoelichting f 1,50.
- *"Een boek, een munt . . ."*, 41 pp., stencil;
zes modellen van lessen (met toelichting voor de leraar), vooral gericht op de oefening van historische vaardigheden, rond thema's als de bouw van de Egyptische piramides, het absolutisme van Lodewijk XIV en de Hongaarse opstand van 1956. Prijs f 4,—.
- *Kooplieden en kolonisten*, leerlingenboekje, spelmateriaal en lerarenhandleiding;
een simulatiespel over de handel binnen het Britse wereldrijk omstreeks 1740, waarbij de leerlingen het Mercantilistisch handelssysteem 'aan den lijve' ervaren. Leerlingenboekje f 2,50; lerarenhandleiding en spelmateriaal f 4,—.
- *Het proces van Neurenberg*, 20 pp., stencil;
een simulatie van het proces van Neurenberg in 1946, waarbij de leerlingen na gedegen eigen onderzoek (waarin een aanzienlijk deel van de behandeling van Interbellum en Tweede Wereldoorlog kan worden ingebouwd) de rollen spelen van rechters, verdedigers, aanklagers, verdachten en getuigen. Prijs f 4,—.
- *Geschiedenis van de Wereld*, 72 pp., offset, geïllustreerd;
vier katernen bronnenmateriaal (Ontstaan van de wereld/de rivierdalbeschavingen, Griekenland, Rome, de middeleeuwen); in afgeronde onderzoekseenheden, voorzien van gerichte opdrachten, kunnen de leerlingen de nodige kennis en inzicht opdoen, maar maken zij ook kennis met geschiedtheoretische problemen en worden zij getraind in historische vaardigheden. Prijs vier katernen f 17,—.

Al dit lesmateriaal is geschikt voor M.A.V.O., H.A.V.O. en V.W.O. Nadere inlichtingen en bestellingen bij het Historisch Didactisch Documentatiecentrum, Rijn- en Schiekade 42, Leiden; Tel. 071 - 144031, postgiro 2963707. De prijzen zijn inclusief portokosten.

- FRANCISCUS VAN ASSISI 1226-1976

Begin oktober is het 750 jaar geleden dat Franciscus van Assisi stierf. Ten behoeve van het geschiedenisonderwijs in de hogere klassen avo-wo heeft M.J. van Velzen een lesbrief samengesteld. In een vijftien korte paragrafen wordt een schets gegeven van het leven en de opvattingen van de 'Poverello'. Het geheel is geplaatst tegen de achtergrond van het sociaal-economische klimaat van Italië rond 1200 met accenten ook op de betekenis van Franciscus en zijn beweging voor het kerkelijk leven. Een lijstje van in Nederland beschikbare bronnenuitgaven en literatuur is eraan toegevoegd.

Het geschrift (ong. 30 bladzijden) is verkrijgbaar bij Franciskaanse Samenwerking, Maliesingel 74, Utrecht, tel. 030 - 515440 (kosten ong. f 1,— en porto).

Voor de lagere klassen wordt in verband met deze herdenking een katecheseproject uitgegeven (zelfde adres).

○ HERDENKING PACIFIKATIE VAN GENT

In aansluiting op en ter aanvulling van het bericht in 'Kleio', 17e jaargang, blz. 504 over deze herdenking volgen hier meer uitvoerige mededelingen.

Het bestuur van de V.G.N. acht het van groot belang dat de verbondenheid van de Nederlanden aan de leerlingen duidelijk gemaakt wordt. Het bestuur hoopt dat door actieve deelname aan deze herdenking er blijvend contact tot stand komt van Belgische en Nederlandse vakcollega's.

De Belgische organisatoren zullen onder de titel 'Vrij Placcaat' een krant laten verschijnen. Over de inhoud en de opzet ervan schrijft de redakteur, Dr. J. Decavele, stadsarchivaris van Gent:

Uit de brede waaier van plechtigheden en feestelijkheden die bij die verjaardag georganiseerd worden, willen we vooral een bijzonder initiatief onder uw aandacht brengen. Het betreft de publicatie van een *Pacificatiecourant*, een fictief krantje dat zogezegd op Sint-Silvesteravond 1576 is verschenen, en waarin de belangrijkste gebeurtenissen in alle Nederlandse gewesten tijdens de voorafgaande maanden als "nieuws" worden verhaald, in de vorm van feitenrelaas, interviews, redactionele berichten, dui-dingsartikels, een "Vrije Tribune", enz. Vijf historici uit Nederland en zeven uit België leveren in totaal 17 bijdragen over de situatie in de verschillende gewesten van de toenmalige Zeventien Provinciën. Politiek, diplomatie, leger, sociaal-economische toestanden, institutionele geschiedenis, godsdienst komen er aan bod.

Het krantje telt 12 bladzijden op folio-formaat en is geïllustreerd met talrijke historieprenten uit de tijd zelf. De teksten zijn wetenschappelijk verantwoord, maar zijn vooral ook bevattelijk en vlot gesteld ten behoeve van een geïnteresseerde, maar niet gespecialiseerde lezer. Op die wijze wordt hoofdzakelijk gemikt op de belangstelling van scholieren van Havo, Mavo, Gymnasium en Atheneum in Nederland, van College, Lyceum en Atheneum in België. Samen met hun geschiedenisleraren vinden ze er stof in voor persoonlijke studie of voor een aantal lessen over een belangrijke episode in de Nederlandse Opstand.

Op verzoek van het 'Algemeen Nederlands Verbond' zal het Ministerie van O. en W. medewerking verlenen aan de toezending van deze krant aan de scholen voor algemeen voortgezet onderwijs.

Bovendien zullen de leden van de V.G.N. een exemplaar op hun huisadres ontvangen. Het verheugt het bestuur bijzonder dat de 'Orde van den Prince' de verzendkosten daarvan op zich heeft willen nemen.

Op de Nederlandse week in Gent van 4 tot 12 september met een aantal belangrijke evenementen werd in het eerste bericht reeds de aandacht gevestigd.

Inschrijvingen voor het wetenschappelijk colloquium op 22 en 23 oktober (herfstvakantie!) worden ingewacht bij de heer Frans van Biervliet, Kouterstraat 15, 9030 Wondelgem. Bij het zoeken naar logies bemiddelt de heer Pol Drieghe, Langebruggestraat 114, 9050 Evergem.

De deelnemers aan het colloquium zullen op 23 oktober het verslagboek ter plaatse kunnen kopen tegen betaling van 450 Bfr.

Het boek zal, behalve in de boekhandel (650 Bfr.), bij voorintekening verkrijgbaar zijn bij Uitgeverij N.V. Snoeck-Ducaju en zoon, Begijnhoflaan 440, 9000 Gent.

Wie een brochure over het volledige programma wenst te ontvangen wende zich tot het Sekretariaat van de v.z.w. 'De Pacificatie van Gent', Gordunakaai 11, 9000 Gent.

○ NEDERLANDS HISTORISCH GENOOTSCHAP

Het Nederlands Historisch Genootschap houdt op vrijdag 8 en zaterdag 9 oktober 1976 een algemene ledenvergadering en daarbij aansluitend een congres op vrijdagavond en zaterdag. Prof.dr. J.S. Bromley spreekt 's morgens over: *The North Sea in Wartime (1688-1714)*. De middagvoordracht van prof.dr. M. de Vroede over *Volksonderwijs en maatschappij* is tevens de inleiding op het congres dat als thema heeft: 'De geschiedenis van het volksonderwijs als spiegel van de maatschappij'. Sprekers zijn (in deze

volgorde): drs. E.P. de Booy, *Het basisonderwijs in de zeventiende en achttiende eeuw*; dr. H.C. de Wolf, *Volksonderwijs in Nederland van omstreeks 1775 tot omstreeks 1840. Ontstaan en invoering van het klassikaal onderwijs*; prof.dr. A.M. van der Woude, *Analfabetisme als spiegel van regionale, sociale en kerkelijke differentiatie in het negentiende-eeuwse Nederland*; dr. Lea Dasberg, *De negentiende-eeuwse onderwijzer als maatschappelijk en cultureel werker 1840-1905*; drs. H. Jansing, *Sociale mobiliteit en schoolboekjes (spel- en leesboekjes) voor het lager onderwijs in de periode 1833-1900*.

De algemene ledenvergadering wordt gehouden in het Beatrixgebouw van de Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. Het congres begint vrijdagavond in het Evert Kupersoord, Stichtse rotonde 11 te Amersfoort. De congreskosten bedragen f 57,50 (logies, ontbijt en lunch inbegrepen, prijswijziging voorbehouden). Voor het gedeeltelijk bijwonen van het congres gelden gereduceerde tarieven. De leden van het Nederlands Historisch Genootschap zullen nader bericht ontvangen. Andere belangstellenden kunnen zich voorlopig aanmelden bij het secretariaat van het Nederlands Historisch Genootschap, Alexander Numankade 199, Utrecht, tel. 030-714135.

○ GESCHIEDENISSCRIPTIE-PRIJSVRAAG MOET NOG INBURGEREN

Omdat vorig jaar het experiment van Keesings Onderwijsbladen — samen met de Vereniging van Leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) een prijsvraag voor eindexamengeschiedenis-scripties organiseren — een bemoedigend resultaat onder de vwo-leerlingen, is dit jaar de inschrijving ook opengesteld voor havo- en mavo-leerlingen.

Het leek alsof veel leerlingen het "eng" vinden hun scriptie mee te laten doen aan een landelijke prijsvraag, terwijl vrij veel docenten niet van deze prijsvraag op de hoogte bleken te zijn dan wel de prestaties van hun leerlingen niet goed genoeg achtten. In totaal werden 54 scripties ingezonden: 10 van mavo-, 13 van havo- en 31 van vwo-leerlingen.

Tijdens een korte plechtigheid in het Victoria Hotel te Amsterdam reikte prof.dr. F.W.N. Hugenholtz (Rijksuniversiteit Utrecht) aan de volgende deelnemers en deelnemsters prijzen uit:

Bij de mavo-groep kreeg Thea Haak uit Zwijndrecht de eerste prijs met een scriptie over de Derde Wereld. Eervolle vermeldingen waren voor Ingrid Keukenkamp uit Groningen met "Koerdistan" en Peter Nederhoed uit Schoonoord met "Anti-semitisme".

Onder de havo-inzendingen waren twee eerste prijzen, nl. voor Astrid Sibbes uit Gouda met "Vincent van Gogh en zijn manier van schilderen" en voor Marijke van Triest uit Apeldoorn met "De Vikingen". Eervolle vermeldingen waren voor Lous Loo uit Hilversum met "Robespierre en de Franse Revolutie" en voor Mariëtte Bonenkamp uit Oisterwijk met "Van Nederlands-Indië tot Indonesië".

De eerste prijs bij de vwo-leerlingen ging naar Patsy Spijer uit Amsterdam met "Slavernij als oorzaak van de Amerikaanse Burgeroorlog". Eervolle vermeldingen waren voor Titus van Bonninghausen tot Herinckhave uit Soestdijk met "Geschiedenis van de adel" en voor Biek Verra uit Leiden met "Het ontstaan van het socialisme in Nederland".

Zowel de jury voor de havo- als voor de mavo-scripties waren van mening dat de inzenders te weinig de verwerkte literatuur in hun scriptie vermeldten en bovendien niet altijd een duidelijke probleemstelling hadden.

Professor Hugenholtz sprak de wens uit dat in het komende jaar veel meer inzendingen zouden binnenkomen en hij was van mening dat dit na een intensievere bekendmaking zeker het geval zou zijn. Hierbij rekende hij ook op de geschiedenisdocenten die lid van de VGN zijn.

○ REDACTIE KLEIO

De redactie van Kleio betreurt het dat de lay-out van de advertentie van Malmberg — zo gewenst door de opdrachtgever — in Kleio nr. 6-7, ongenummerde bladzijde, in eerste instantie de indruk wekt als zou het hier gaan om een onder redactionele verantwoordelijkheid vallende mededeling o.i.d. Dit is geen enkel opzicht het geval.

BOEKBESPREKINGEN

A. van Hulzen, *Vaderlandse Geschiedenis*, deel 1, 1970³, 408 p.; deel 2, 1974³, 413 p. Wolters-Noordhoff, Groningen. Prijs f 33,75, dl. I en f 32,25 voor dl. II.

A.C. Niemeijer en F.J. Schmit, *Vaderlandse Geschiedenis voor de opleidingsschool voor onderwijzers en onderwijzeressen*, Thieme, Zutphen, 1972⁵, 237 p. Prijs f 15,90.

Sinds de invoering van de wet op het voortgezet onderwijs is er veel veranderd in de wereld van de onderwijzersopleiding. De "kweekschool" is "pedagogische akademie" geworden, waardoor een driejarige opleiding in de plaats is gekomen van een vijfjarige. Kon voor 1968 een leerling met een U.L.O.-diploma toegelaten worden tot de kweekschool, voor de pedagogische akademie is het H.A.V.O. de vereiste opleiding. Daardoor kon de eerste leerkring van de kweekschool (2 jaren) worden omgezet in een H.A.V.O.-top (klas 4 en 5). De vroegere derde leerkring is thans de tweede (1 jaar) en sinds de cursus 1970/71 is in deze leerkring (waarin een zekere specialisatie plaatsvindt) een plaats ingeruimd voor o.a. de didaktiek van het geschiedenisonderwijs. Duidelijk is dat de vroegere tweede leerkring (2 jaren) nu de eerste is geworden. De huidige pedagogische akademie kent een driejarige ongedeelde opleiding. Dit betekent dat alle studenten twee jaren onderwijs ontvangen in o.a. de didaktiek van het geschiedenisonderwijs en dat een deel van hen aan het einde van het derde jaar in dit vak examen doet.

In het cursusjaar 1977/78 zal een aantal experimenten van start gaan ter voorbereiding van een geheel nieuwe pedagogische akademie. In verband met de samenvoeging van kleuter- en lager onderwijs tot basisonderwijs zullen pedagogische akademies en kleuteropleidingscholen moeten fuseren tot een opleiding voor onderwijsgevend in het basisonderwijs voor 4 - 12 jarigen.

Ondanks (of dankzij) deze veranderingen blijven er herdrukken verschijnen van boeken die geschreven zijn voor de "oude" kweekschool.

In zijn voorwoord schrijft Van Hulzen, dat zijn boeken bestemd zijn voor de tweede leerkring van de kweekschool. M.i. zouden ze bestemd moeten zijn voor de eerste leerkring van de pedagogische akademie, maar daar kan slechts in beperkte mate aan het inhoudelijke aspect van geschiedenis aandacht worden besteed. Niemeijer signaleert de veranderingen wel, maar hij vindt, dat zolang de reorganisatie van de pedagogische akademie nog niet voltooid is, het hem weinig zinvol lijkt om reeds nieuwe boeken voor het onderwijs daaraan samen te stellen. Vandaar dat hij zijn boek (Schmit is overleden) in de oude vorm, zij het bijgewerkt, aanbiedt.

Men kan zich afvragen in hoeverre een herdruk van deze boeken nog zin heeft. In de eerste leerkring zijn theoretisch maximaal 80 lessen voor de didaktiek van het geschiedenisonderwijs beschikbaar (één uur per week). Binnen dit tijdsbestek behoort men aandacht te besteden aan de didaktiek van het vak of van vakgebieden, aan de voorbereiding van lessen voor de lagere school en aan het vakinhoudelijke aspect van geschiedenis en staatsinrichting. Het moge duidelijk zijn dat het vakinhoudelijke aspect in de lessen weinig of geen aandacht krijgt, tenzij in de voorbereiding van lessen voor het lager onderwijs. In de vooropleiding hebben niet alle studenten geschiedenis en staatsinrichting in hun vakkenpakket gekozen en al hebben ze dat wel gedaan, dan zijn ze hoofdzakelijk enigszins "thuis" in de laatste halve eeuw. De consequenties hiervan voor de praktijk zijn, dat de studenten zich door middel van zelfstudie kennis en misschien begrip van geschiedenis en staatsinrichting bij moeten brengen en eigen moeten maken.

Kunnen deze boeken hen daarbij behulpzaam zijn?

De schrijvers menen van wel. Van Hulzen noemt zijn boeken liever werk- dan leerboeken. Hij is er vanuit gegaan, dat de studenten zelfstandig met zijn boeken moeten kunnen werken om er de nodige stof uit te halen voor hun lessen in de lagere school. Niemeijer hoopt, dat zijn boek wellicht nog diensten kan bewijzen als uitgangspunt voor wat in lessen (op de P.A.) aan de orde komt.

Naar mijn mening kunnen deze boeken de studenten niet of in zeer beperkte mate behulpzaam zijn bij hun zelfstudie. De akademie en vooral het geschiedenisonderwijs daaraan is wel gebaat bij geschiedenisboeken, maar dan bij *werkboeken* en dat zijn deze uitgaven niet. Deze boeken bieden de student een globaal chronologisch overzicht van de, voornamelijk politieke, geschiedenis van ons land, waarbij het boek van Niemeijer opvalt door zijn beknoptheid. Van Hulzen wijdt in zijn boeken (deel 1 gaat tot 1713 en deel 2 over de periode 1713 tot heden) wel een zestal hoofdstukken aan het dagelijks leven, maar dit omvat slechts 12% van het totaal aantal bladzijden. Opmerkelijk is het, dat in de boeken van Van Hulzen extra aandacht besteed is aan de laatste anderhalve eeuw en dat Niemeijer terwille van de beknoptheid de beperking gezocht heeft in de economische, culturele en nieuwste geschiedenis. Volgens de laatste komt de economische en culturele geschiedenis tot haar recht bij het vak culturele

en maatschappelijke vorming en is de nieuwste geschiedenis in de vooropleiding besproken. Veronderstellingen, waarvan ik de juistheid betwijfel. Het tweede gedeelte van Niemeijer's boek bevat een, eveneens beknopte, uiteenzetting over "de" didactiek van het geschiedenisonderwijs, gevolgd door een jaartallenlijst en een beknopte literatuuropgave.

De auteurs vermelden geen doelomschrijving van het geschiedenisonderwijs op de lagere school. Hun boeken wekken de indruk dat het hen erom gaat de leerlingen van de lagere school een traditioneel progressief — chronologisch geordend overzicht van de eveneens traditionele politieke en militaire geschiedenis van ons land aan te brengen, waarbij het accent behoort te worden gelegd op kennis van bepaalde historische feiten en gebeurtenissen, die door de docerende en/of vertellende onderwijzer moet worden doorgegeven met de bedoeling dat zijn leerlingen deze kennis memoriseren.

Dergelijke boeken zijn niet geschikt als werkboek. Wil men studenten mét een boek laten werken, dan is een eerste vereiste, dat dit boek een personen- en een zakenregister bevat. Daarnaast behoren in een studieboek voor de pedagogische akademie met het karakter van een werkboek vragen en opdrachten (geïfferentieerd) voor te komen, dient ruime aandacht besteed te worden aan literatuurverwijzing op het niveau van de studenten en op dat van de leerlingen van de lagere school en zijn verwijzingen naar allerlei onderwijs- en leermiddelen noodzakelijk.

Een dergelijk werkboek heeft m.i. slechts een beperkt aantal uitgewerkte onderwerpen te bevatten. De auteur behoort wel de keuze van deze onderwerpen te motiveren en in verband te brengen met zijn doelomschrijving van het geschiedenisonderwijs op de lagere school en op de pedagogische akademie. Zowel de pedagogische akademie als het lager onderwijs zullen m.i. baat hebben bij andere boeken voor de pedagogische akademie, maar ik vrees, dat we het met de bovengenoemde boeken nog geruime tijd zullen moeten doen.

J. Brouwer

A.B. Ceulaert en O. Feitsma, Kleio voor V.W.O. en H.A.V.O. I. Geschiedenis voor vwo en havo, ca. 1500 — ca. 1914, 3e druk, prijs f 14,25.

Kleio voor V.W.O. en H.A.V.O., Geschiedenis voor vwo en havo, ca. 1914 tot heden, 3e druk, prijs f 14,25.

Kleio voor M.A.V.O., Geschiedenis voor mavo, ca. 1500 tot heden, 2e druk. Uitgeverij N.I.B., Zeist, prijs f 16,75.

Na de publicatie van de, door mij van Marienfeld overgenomen "Kriteria voor een schoolboekanalyse" (Kleio, 16e jaargang (1975), no. 4, p. 161-162) is het voor mij wat eenvoudiger geworden een gefundeerd oordeel over schoolboeken uit te spreken.

Eerst moeten de uitgangspunten van de schrijvers aan bod komen. Deze zijn gedeeltelijk dezelfde als die van het brugklasboek: Kleio op de brug. Het zijn de volgende:

- veel leesteksten met vragen voor het bevorderen van de zelfwerkzaamheid en voor het opwekken van de interesse;
- de leerstof is beperkt gehouden zodat de leraar toch zijn verhaal kan afsteken;
- lectuuropgaven achter elk hoofdstuk;
- veel korte biografische schetsen;
- veel aandacht voor het taalniveau;
- opdrachten bij de hoofdstukken dienen voor het overzichtelijk maken van de leerstof;
- sobere kaartjes ter verduidelijking van de tekst.

De boeken uit deze serie worden vooral gekenmerkt door de vele leesteksten met opgaven, zodat de zelfwerkzaamheid van de leerlingen wel voorop moet staan. Af en toe komen ook andere opdrachten naar voren b.v. over het gebruik van de atlas, het opzoeken in een woordenboek of encyclopedie en worden er thema's gegeven voor het houden van een klasgesprek of discussie. Aan no. 13 van de eerder genoemde criteria: "een schoolboek moet een grote variatie geven in werkvormen en stofaanbod, zodat de leerlingen geactiveerd kunnen worden" is dus ruimschoots voldaan.

Of aan de meer inhoudelijke criteria: zakelijke juistheid (1), de stof moet uitgaan van de problemen van deze tijd (2), het aan de orde stellen van structuren en verhoudingen op politiek en sociaal-economisch gebied (3), etc., etc. wel zoveel aandacht besteed wordt waag ik, na enkele jaren ervaring met het brugklasboek en deze beide delen voor vwo en havo, te betwijfelen. De leertekst is namelijk erg summier en m.i. nogal traditioneel. In de leesstukken komen sommige zaken wel wat beter uit de verf, al lijkt de stof eerder gekozen te zijn met het oog op de belangstellingssfeer van de leerlingen dan

om de leerlingen zicht te geven op voor een historicus wezenlijke dingen (zie de criteria 1 tot en met 8).

Het zelf oordelen door leerlingen (criteria 8 en 9) wordt af en toe wel aan de orde gesteld (o.a. door middel van klasse-gesprekken), maar meestal niet door het gebruikmaken van bronnen, zodat een echte onderzoekende methode niet wordt toegepast.

Trouwens: hoewel in de leesstukken soms bronnen "verpakt" zijn is van origineel materiaal veel minder gebruik gemaakt dan mogelijk en wenselijk is. Ook contrasterende teksten zijn er amper in bovengenoemde boeken te vinden. Dat is jammer want juist daardoor kan het leereffect en de motivatie worden vergroot. Ook zijn vele teksten erg klein waardoor de vele vragen die daarbij gesteld worden tot een soort tekstverklaring uitnodigen. Het grootste bezwaar tegen het gebruik van deze teksten is voor mij gelegen in het nogal incidentele en weinig gestructureerde karakter ervan. Afzonderlijk zijn ze vaak best aardig, maar (zo vraag ik af): met welk doel staan juist deze teksten erin. Een onderlinge samenhang zie ik er vaak niet in. Ik denk ook niet dat de schrijvers ze zo hebben uitgezocht. Het verlevendigen of illustreren van bepaalde personen, toestanden of gebeurtenissen zal wel de voornaamste zorg van de schrijvers zijn geweest. Voor mij is dat niet genoeg. Ik zou die teksten veel meer willen kiezen vanuit een doelstelling (of een aantal doelstellingen) per onderwerp. Daarvoor heb je dan weer een lerarentoelichting nodig, die je hierbij dan ook node mist.

De "leertekst" vind ik (door zijn beknoptheid!) vaak nogal abstract en daardoor voor leerlingen aan de moeilijke kant. Didactisch is het trouwens aanvechtbaar deze teksten aan de veel meer motiverende leesteksten vooraf te laten gaan. Ik heb de volgorde tijdens mijn lespraktijk met deze boeken meestal omgedraaid of de leerteksten zelfs af en toe overgeslagen. De informatie erin is zeer traditioneel en inhoudelijk zelfs zeer pover. Maar dat komt ervan als men zoveel rekening wil houden met de vertellende leraar. Waarom zou een leerling d.m.v. het *uitvoerige* betoog dat het boek geeft niet zelf de stof kunnen structureren en samenvatten? Ik denk dat hij de stof zo vaak heel wat beter verwerkt dan door het betoog van de leraar (dat trouwens echt niet hoeft te vervallen...)

De illustraties tenslotte zijn in deze boeken als "armelijk" te karakteriseren. De plaatjes zijn technisch vaak matig, qua onderwerp meestal overbekend en in veel gevallen weinig functioneel; er staan b.v. een groot aantal portretten in. Docenten die desondanks deze boeken gaan invoeren moeten over dat bezwaar dus wel heenstappen. De uitgever moet in dat opzicht nog wel wat van zijn grotere broers leren.

Concluderend:

— een methode die door zijn vele leesteksten met (vaak) goede vragen en opdrachten duidelijk uitnodigt tot zelfwerkzaamheid, maar die vakinhoudelijk nogal traditioneel en oppervlakkig is. En dan nog dit: ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat na het tamelijk overwogen brugklasdeel de volgende delen veel meer het resultaat zijn van haastwerk. Jammer!

J.G. Toebes

Het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (abonnement f 25,—, losse nrs f 11,—, postgiro 2726783 Van Gennep, Amsterdam) biedt in de nrs 4 (febr. '76) en 5 (mei '76) een rijke variatie. Allereerst is er de discussie tussen "Amsterdam" en "Utrecht" over het begrip sociale stratificatie. Naar aanleiding van een door de Amsterdammers Giele en Van Oenen opgezet onderzoek naar "De sociale structuur van de Nederlandse samenleving rond 1850" heeft zich een discussie ontwikkeld over de aan te leggen criteria — stratificatie volgens de marxistische klassentheorie of meer aandacht voor inkomensstratificatie, statuskenmerken e.d.

In nr. 4 staat een interessant artikel van Gerda F. van Asselt over "De Hollandgänger: gastarbeid in de 19e eeuw". De titel spreekt voor zich. De schrijfster richt zich met name op de godsdienstige zorg die de Duitse kerk via de Innere Mission voor haar in het buitenland werkende leden had. Het artikel biedt mogelijkheden om in Drente en Overijssel via een stuk regionale geschiedenis het sociale vraagstuk in de 19e eeuw te behandelen.

In *Spiegel Historiael*, mei 1976 staat een artikel van A. Stam over "Van blokvorming naar verbrokkeling, betrekkingen tussen communistische staten, 1945–1975". Het juni nr. van dit tijdschrift is gewijd aan Zuid-Amerika. Er is aandacht voor de politieke, economische en culturele aspecten in dit gebied. Vooral Mexico krijgt de aandacht met o.a. een artikel over het indigenismo, de positie van de oorspronkelijke Indiaanse bevolking. Het nummer biedt mogelijkheden om samen met een aardrijkskunde collega iets aan dit gebied te doen. Het juli/augustus nr. is gevarieerd van samenstelling. Er zijn artikelen over: het Nationaal Syndicaat (zie recensie in *Kleio* (1976) 752-754),

over "Abraham Kuyper en de Amerikaanse Revolutie", over de Romeinse legerplaats Carnutum bij Wenen en een architectonische studie over het gebouw van het Gemeente Museum te Arnhem.

Van het altijd wel iets interessants biedende *Groniek*, onafhankelijk Groning historisch studentenblad (losse nrs f 2,50 + f 1,75 porto — postgiro 1496758 t.n.v. Groniek, Groningen) noem ik speciaal het mei nr. dat gewijd is aan het geschiedenisonderwijs. Er worden verschillende methoden besproken: *Kroniek* dl. 3VH, van Van Wakeren en Van Galen Last; *Geschiedenis in Thema en Taak*, dl IV VH, van Kalkwiek en Van der Linde; Novem, *Wereld in Wording*, 3Havo-VWO; Offringa, *Speurtocht door de eeuwen*, dl V (1971); Kalle e.a., *Podium van het verleden*, dl 3 en Hoekstra e.a., *Functionele geschiedenis*, dl 3v + 1. Verder is er aandacht voor de nieuwe methode van L. Dalhuisen, "Geschiedenis van de wereld", een interview met A.P. Dijkstra, didactiekdocent a.d. Groningse universiteit en een art. van Paul Offermans, "Een weg naar de historie", voorafgegaan door een aantal citaten uit diens met Feis geschreven *Geschiedenis van het gewone volk van Nederland*.

In het april nr. van *Groniek* staat een uitvoerig artikel over Nigeria en een kort artikel van Constandse over "Revolutie in Latijns Amerika".

Het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken in Den Haag heeft in haar reeks als nr. 6 gepubliceerd "Wapenfeiten 1976", gebaseerd op het SIPRI Jaarboek 1976. De statistische gegevens hebben betrekking op de militaire uitgaven op mondiaal gebied, binnen de NAVO en het Warschaupact, in het Midden Oosten en elders. Men geeft de totale sommen, maar ook de uitgaven gerelateerd aan het bruto nationaal product. Verder komen wapenexport (inkomsten) van verschillende landen aan de orde alsmede in een aantal artikelen de problematiek van de bewapeningswedloop (cruise missile). Het boekje, een samenvatting van het werk van het Stockholm International Peace Research Institute kost f 4,—.

Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant is na een vrij lange periode van stilstand uitgekomen met dl IV van de *Varia Historica Brabantica* ('s Hertogenbosch 1975, à f 30,—, te bestellen bij Prov. Gen. v. K. en W., Parade 17, Den Bosch). In dit forse 421 blz. tellende deel is een rijke oogst aan lokale historievorsing bijeengebracht.

Allereerst is er een uitvoerig artikel van Avonds en Brokken over "Heusden tussen Brabant en Holland (1317—1357); analyse van een grensconflict". Zeer leesbaar en van meer dan lokale betekenis is het artikel van Hollenberg over "'s Hertogenbosch als Perscentrum". De auteur schetst de ontwikkeling van het Bossche krantenwezen vanaf het einde der 18e eeuw tot na de tweede wereldoorlog. De houding van de bladen t.o. de landspolitiek, de aandacht voor het culturele leven, de lokale politiek (de strijd om het Carnaval in Den Bosch in 1928—1934) en de rol van de R.K. geestelijkheid t.o. de pers komen uitvoerig aan de orde. De zuiver economische bedrijfsvoering komt nauwelijks aan bod. Wel komen de verschillende courantiërs behoorlijk uit de verf, zoals J.B. Vesters van *Het Huisgezin* en G. Teulings van de *Krant van Arkesteijn*.

De fusieproblematiek, die, zoals uit dit artikel wel blijkt, niet van heden is kreeg in Den Bosch in 1941 definitief z'n beslag toen de *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant* (de krant van Arkesteijn) en *Het Noordbrabantsch Dagblad—Het Huisgezin* samengingen en sedertdien verschenen onder de naam *Het Brabantsch Dagblad*. Daarmee was de pluriformiteit van de Bossche pers ten einde.

Verder vragen nog de artikelen over "De kerken van architect Van Tulder in het bisdom Den Bosch"; "Brabantsche produkten in de twintiger jaren van de 19e eeuw"; "Een Brabantsch conflict om het concordaat van 1801" de aandacht en het artikel van Reinsma "De Latijnse scholen van Noord-Brabant in de negentiende eeuw" laat zien dat in Brabant de tijd niet heeft stilgestaan en dat er in het onderwijs vooruitgang te ontdekken valt.

v.H.

Riddertijd, dagelijks leven in de middeleeuwen. Uitgave National Geographic Society/De Haan, Bussum 1975, prijs f 49,50.

De laatste jaren zijn er diverse boeken over 'het dagelijks leven in de middeleeuwen' ter bespreking op mijn tafel gekomen. Met recht zou ik dit boek kunnen afdoen met de gebruikelijke constatering dat het dagelijks leven er te weinig in naar voren komt en verstikt wordt door de politieke en godsdienstige geschiedenis, maar dat zou niet helemaal rechtvaardig zijn. Dit boek is iets bijzonders, want in de reeks

mooie boeken over de middeleeuwen is het wel een heel mooi boek.

Het zijn de illustraties die deze uitgave zo bijzonder maken. Natuurlijk zijn er de oude miniaturen en schilderijen — overigens een vaak originele keuze van weinig gepubliceerde afbeeldingen. Daarnaast echter hebben de samenstellers een voorkeur voor tastbare overblijfselen die op welke wijze dan ook de lijn van verleden naar heden voortzetten. Beelden niet alleen, maar ook gebouwen of vertrekken, een wapenverzameling en vooral veel mensen: feestvierenden in middeleeuwse klederdracht, boogschutters en erg veel monniken. Kenmerkend voor het boek zijn de mensen-die-het-nog-zo-doen-als-vroeger zoals boeren, vissers en kooplieden. Soms gaat dat wat ver: bij een foto van een kudde schapen lezen we 'Als schapen voortgedreven door hun Roemeense herders (boven) stroomden de Visigoten naar het zuiden voor het op prooi beluste volk van de Hunnen uit'. Op een aantal plaatsen vinden we verder felgekleurde hedendaagse illustraties bij belangrijke gebeurtenissen, de enige dissonanten in een verder wel harmonisch geheel.

De aard van de afbeeldingen vloeit voort uit de identiteit van de oorspronkelijke uitgever: de National Geographic Society, die meer dergelijke boeken heeft gepubliceerd. Al wordt het niet met zoveel woorden gezegd, het is wel duidelijk dat in dit boek veel materiaal uit het bekende tijdschrift van de Society is opgenomen. Daardoor krijgt het iets van een reisverhaal, een reisgids bijna, waarin alle te bezoeken gebieden als buitengemeen interessant worden aangeprezen. Niet alleen gebieden — hanzesteden, vikingenlanden — worden door de schrijvers bezocht, maar ook periodes. Het boek staat dan ook bol van de historisch-toeristische hoogtepunten: Willem de Veroveraar, Bernard van Clairvaux, Koning Arthur, Roncevalles en Santiago de Compostella, Richard Leeuwenhart en natuurlijk Jeanne d'Arc. Daardoor staat ook veel essentieels er niet in. De keuze wijst verder op een lichte voorkeur voor de Angelsaksische geschiedenis. Jammer dat men het hoofdstuk over Constantijn en het laatromeinse rijk 'Herfsttij der middeleeuwen' noemde; 'herfsttij der oudheid' zou beter zijn geweest.

Een aantal speciale items tussen de hoofdstukken zijn zeer verfrissend: enkele bladzijden gedichten van Beowulf tot Dante, de bouw van een kathedraal, de anatomie van een kasteel. Het mooiste vind ik een complete, meervoudig uitklapbare weergave van het tapis de Bayeux met vertaling; dat alleen zou het boek al bijzonder maken. Jammer is weer dat men spreekt van het 'tapijt' van Bayeux, 'een tapijt met een episch verhaal', terwijl het toch duidelijk een wandkleed is.

Naast journalisten vinden we onder de schrijvers enkele Amerikaanse hoogleraren van naam. Paul Murray Kendall, die in zijn vorige werken al een boeiende verteltrant aan de dag legde, schreef een bijzonder leesbaar stuk over 'de wereld van Jacques Coeur'. De verslaggevers echter maken het soms wel eens wat bont met hun stijl. Howard La Fay, van National Geographic, onthult een grimmige sage als hij zich naar verre kusten begeeft in het kielzog der Vikingen. Het is de stijl van de man die er bijna bij heeft gestaan en alles weet, tot en met 'het druk gezoem der vliegen' op een dag in het leven van Richard Leeuwenhart. Toch is dat niet zo erg binnen de opzet van dit boek; met alle middelen worden de middeleeuwen dicht bij de lezer gebracht en daarvoor kan men veel vergeven.

D.A. Berents

Dr. W. Drees, Het Nederlandse Parlement, vroeger en nu. Uitg. Strengtholt, 319 pag., f 39,—.

Door de papieren flap ziet men niet zo gauw dat dit weer eens een voornaam gebonden boek is, zoals er zelden meer een op de boekenmarkt verschijnt. Het is uitgevoerd op mooi plaatpapier en bevat 50 niet zo bekende foto's en pentekeningen. Dit laatste duidt er in Nederland al op dat we hier niet met een wetenschappelijk werk te doen hebben.

Het bevat een tamelijk losse verzameling beschouwingen op het gebied van het Nederlandse staatsbestel, in hoofdzaak berustend op persoonlijke ervaringen van de schrijver in zijn functies van Kamerstenograaf, Tweede Kamerlid, Minister van Sociale Zaken en Minister-President. De titel dekt niet helemaal de inhoud. Hoewel opgezet als een serie beschouwingen (dat is iets anders dan een verhandeling!) over ons "parlement", komen er onvermijdelijk ook uiteenzettingen en mededelingen in voor over ministers en Kabinet.

Zoekt iemand een meer systematische behandeling dan kan men natuurlijk beter terecht bij *Het Nederlandse Parlement* van de nu helaas overleden Dr. E. van Raalte (Staatsuitgeverij). Maar wie daarnaast op ontspannen wijze over de werking en de praktijk van ons parlementaire systeem iets wil lezen, vindt in het laatste boek van "de oude Drees" heel wat van zijn gading. Het is een inderdaad vaderlijk en gezellig boek, dat zijn onmiskenbare charme mede ontleent aan de frisse toon en de wat van de hak op de tak springerige verteltrant over wat de schrijver in de zeventig jaar van zijn politieke medeleven heeft meegemaakt en meegedacht. Het is alleen wat duur.

C. de Ru

Fritz J. Raddatz, Karl Marx, Een politieke biografie. Het Wereldvenster, Baarn, 1976. Prijs f 37,50.

Raddatz' boek over Marx geeft niet wat de ondertitel belooft: een *politieke* biografie. Men zou mogen verwachten vooral geïnformeerd te worden over de politieke aspecten van Marx' levensloop, zijn ageren en reageren op de politieke gebeurtenissen van zijn tijd, b.v. op de revolutionaire ontwikkelingen in het Europa van 1848, en op de Parijse commune. De globaal geïnformeerde lezer komt hierover echter geen nieuwe dingen te weten. Over Marx' houding jegens het nationaliteitsvraagstuk in (Centraal-)Europa horen wij vrijwel niets. Geen woord over Bismarcks Duitsland politiek. Daarentegen wordt de lezer uitvoerig ingelicht over Marx' karakter, vooral over de onsympathieke kanten hiervan, waarbij zelfs resultaten van handschrift onderzoek worden aangevoerd. Aan heldenverering maakt de auteur zich niet schuldig: het beeld van de voor de zaak van de arbeiders (armoede) lijdende Marx wordt ingrijpend gecorrigeerd.

Raddatz pretendeert gelukkig niet een ideeën-historische biografie geschreven te hebben. Wat hij over (de ontwikkeling van) Marx' denken te berde brengt is summier en meestal ook nog gebrekkig. De controversie Marx-Proudhon komt niet uit de verf — dan druk ik me nog zwak uit — terwijl nu juist voor een politieke biografie van Marx inzicht in deze controversie van groot belang is.

Bij herhaling stelt de auteur dat de analyse die Marx in een bepaald werk van een of ander onderwerp geeft "schitterend en juist" is, maar de gevolgtrekkingen "vaag of verkeerd". Waarom die analyse "schitterend en juist" is wordt echter niet duidelijk gemaakt. Een enkele keer spreekt R. zelfs zijn eigen conclusie tegen door op onjuistheden in de analyse te wijzen, zo b.v. in een passage waarin het "Kapitaal" besproken wordt.

De stijl van het boek heeft me niet kunnen bekoren. Het boek "loopt" niet altijd even goed. De overgangen tussen de vaak niet al te heldere korte besprekingen van Marx' publicaties naar het meer zuiver biografische zijn meestal te abrupt. Te hooi en te gras worden onnozelheden vermeld waarvan je je afvraagt waarom die in een Marx-biografie opgenomen moesten worden: de kleindochter van Marx' pensionhoudster in Karlsbad "vertelde ook het macabere verhaal, dat in de kamer van Marx . . . een jonge Duitse soldaat gestorven was die antifascist was geweest".

De auteur vond het ook nodig storende excursies naar een latere tijd in te lassen. Zo wordt o.a. de Rote Armee Fraktion en Daniel Cohn-Bendit ten tonele gevoerd. Op een gegeven moment wordt zelfs gesteld: "Marx en Bakunin dat is Stalin en Trotzki". Je moet maar durven.

Tenslotte nog enkele feitelijke onjuistheden. Op p. 190 wordt over de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog gesproken, dat moet zijn de burgeroorlog. In 1843 kan Lassale onmogelijk naar Hegel, die dan al een tiental jaren dood is, in Berlijn gaan (p. 199).

Marx heeft nooit een "Kritik der Kantischen Kritik" geschreven, wel een Kritik der kritischen Kritik (p. 207). "Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie" is niet pas in 1927 in Moskou gepubliceerd (p. 46) en Chroestsjow sprak op het 20e partijcongres en niet op de 20e partijdag (p. 113).

A. van den Beld

Continent 2. Onafhankelijk forum van Russische en Oosteuropese auteurs. Baarn 1975. 185 pp., f 19,90.

Het tweede nummer van *Kontinent*, tijdschrift van de Oosteuropese intellectuelen in ballingschap of in oppositie (zie mijn boekbespreking van het eerste nummer in *Kleio* 1975/11, p. 735), is eind 1975 ook in Nederland uitgekomen. Wederom betreft het een selectie uit de oorspronkelijk Russische editie, die overigens intussen aan het achtste nummer toe is. De voornaamste artikelen, deels puur literair van aard (V. Maramsin: De huwelijksgechiedenis van Ivan Petrovitsj; V. Kornilov: Zonder armen en zonder benen, deel 2), deels politiek gericht (Solzjenitsyn over Sacharov) zijn van Russische komaf. De lezer loopt zo wel het risico bij deze selectie te vergeten dat juist vrij veel andere Oost-Europeanen originele bijdragen leveren (in het onderhavige Nederlandse nummer zijn niet opgenomen: Filip, Kolakovski, Borič, Déak). Voor de historici is een interessante bron opgenomen: het verslag van een buitengewone vergadering van de gevolmachtigden van fabrieken en bedrijven van de stad Petrograd, 18 maart 1918, 20 kopeken. Het betreft een vergadering van arbeiders, die in een verklaring duidelijk anti-bolsjevistische verlangens uitspreekt: men beroept zich op de Constituante, wil de Sovnarkom (Raad van volkscommissarissen) afzetten en wijst de zojuist gesloten vrede van Brest-Litovsk af. Soortgelijke eisen dus als toen door mensjeviki werden geuit. Concrete punten van kritiek waren: er komt geen brood, er is geen vrijheid, de vrede is in feite een kapitulatie. Verder is men uiterst sceptisch gestemd over de werkelijke macht van de sovjets: "de belangrijkste problemen worden buiten de

sovjets om opgelost" (p. 33). Dit is interessant gezien het vroege tijdstip van de verklaring van deze vergadering, zo spoedig na de oktoberrevolutie. Interessant ook, omdat de verklaring met deze kritiek aan het adres van het Sovjetcongres aan hetzelfde congres werd geadresseerd. Een loyale, doch weinigbelovende aanpak. Een fraai voorbeeld van kritiek is de discussiebijdrage van A.N. Smirnov, gedelegeerde van de patronenfabriek: "Morgen begint het Congres van Sovjets. De vertegenwoordiging is voor de helft vals: de soldaten vertegenwoordigen zichzelf, maar de arbeidersafgevaardigden geven nog niet eens de stemming van de arbeidersmassa weer . . . Het is noodzakelijk dat daar de ware stem van het proletariaat doorklinkt" (p. 22).

Voor Solzjenitsyn, die dit document onder de titel "Dictatuur zonder proletariaat" inbrengt, is het een belangrijk stuk, omdat het voor hem een bewijs is voor de "eerste en oudste leugen van onze revolutie: als zou de bolsjevistische partij in de jaren van de omwenteling de belangen en de wil van de arbeidersklasse . . . vertolkt hebben" (p. 12).

We zien met belangstelling de volgende nummers tegemoet!

A.P. van Goudoever

A.L. Constandse, De jaren der verleugening, internationale politiek sinds 1945, A'dam 1975 (240 blz.).

In zijn voorwoord tot de geschiedenis van 'Vietnam, Laos, Cambodja' (Nijmegen 1975) stelt Jan Pluvier dat onpartijdigheid van de historicus misschien haalbaar is als het de Punische oorlog of de stadsrekeningen van Kampen in de Hanzetijd betreft, maar praktisch onmogelijk is als het om contemporaine geschiedschrijving gaat. Dat de historicus daarbij zijn uitgangspunten op tafel legt, is dan ook een zaak van elementair fatsoen. Zo kiest Constandse als thema voor zijn boek: de ontmaskering, ontluistering van leugens. De term 'verleugening' staat voor ideologieën die door hun vervalsing van de werkelijkheid een politieke rol van betekenis vervullen.

Constandse wijst daarbij op de verbreiding van de communicatiemiddelen en de toenemende controle die regeringen hierop uitoefenen. Bij Constandses opvatting van het begrip 'ideologie' zijn enkele kanttekeningen te plaatsen. Ideologie krijgt bij hem de exclusieve betekenis van bedrog en leugen, een aangekweekt 'vals bewustzijn' dat de werkelijke machts- en uitbuitingsverhoudingen achter schijnheilige leuzen verbergt. De ideologie als een zuiver machtsinstrument van de heersende klasse te zien, is echter wel erg simpel. Zo hoeft de ideologie die een tijdvak beheerst, niet parallel te lopen met de ideologie van de heersende klasse; men denke bijv. aan de Verlichtingsideeën. Bijgevolg moet de legitimerende, machtsposities goedpratende functie van ideologie ook niet worden overschat, en zeker kan deze niet worden gekoppeld aan de ontwikkeling van de communicatiemiddelen. Deze heeft weliswaar de mogelijkheden tot beïnvloeding vergroot maar óók de mogelijkheden tot tegeninformatie; de katholieke ideologie was bij de middeleeuwse boeren hechter verankerd dan bij 20e-eeuwse katholieken, ondanks de toegenomen invloeden van pers, radio en tv. Tot slot kan men nog opmerken dat ideologieën kunnen worden gebruikt om de werkelijkheid te vervalsen, maar ook om de werkelijkheid beter te leren kennen; zo worden Aziatische boeren door communistische ideologieën geholpen in hun strijd tegen de bezittende klassen.

Tot zover Constandse en zijn thema: de verleugening in de politiek. Een groot gedeelte van het boek is — na een korte inleiding over de koude oorlog, de Sovjet-Unie en de VS — gewijd aan de situatie in Latijns-Amerika, het Midden-Oosten, Afrika en Azië. Daarbij legt Constandse sterk de nadruk op de rol van het Amerikaanse imperialisme, waartegen de Sovjet-Unie en de andere socialistische landen tegenwicht bieden.

Het is de vraag of de wereldsituatie nog volgens dit vertrouwde — bipolaire — beeld kan worden weergegeven: het VS-imperialisme tegenover het socialistische kamp. De verdeeldheid tussen Rusland en China heeft dit beeld sterk gekompliceerd, terwijl de Derde Wereld een toenemende rol speelt. Deze drang naar zelfstandigheid van de nationale bourgeoisieën in de Derde Wereld doet Constandse op blz. 82 te negatief af; verhoogde olieprijs van Arabische landen kunnen ook de macht van West-Europa en de VS aantasten. Tenslotte is het de vraag in hoeverre men Rusland als een socialistisch land kan opvatten. Constandse stelt vast dat er wél een elite is, die echter alleen konsumptieve voorrechten bezit, geen kapitaal. De doorstroming naar deze elite is groot; wie vandaag arbeider is, kan morgen ingenieur zijn. Constandse geeft hiermee wel een adequate beschrijving van de formele eigendomsverhoudingen in Rusland, maar een veel relevantere vraag is: verschilt de positie van de Russische arbeider sterk van de arbeider in West-Europa waar het invloed op de investeringen, werkgelegenheid, bedrijfsveiligheid, milieuzorg enz. betreft?

Naast zijn publicistische werk is Constandse vooral journalistiek werkzaam. Dit laat zich ook afleiden

uit de in dit boek gevolgde werkwijze (veel citaten uit kranten) en stijl (vlotte leesbaarheid). Soms leidt dit tot oppervlakkige generalisaties, zoals op blz. 40, waar de behoudende opstelling van de Duitse arbeidersklasse wordt herleid tot het 'koloniserende gevoel van superioriteit der massa's in het neo-kapitalisme'. Of op blz. 145 en 166, waar resp. Israël en Amerika als een 'neurotisch' land worden gekenschetst; op blz. 178 het Amerikaanse volk als 'uiterst gevaarlijk en tot alles in staat'. Naast deze kritische opmerkingen valt echter een heleboel goeds van het boek te zeggen. Constandse is er in geslaagd een zeer beknopt overzicht van de na-oorlogse geschiedenis te schrijven en daarin toch ruimte te behouden voor een aantal originele vaststellingen: bijv. zijn vergelijking tussen het Saint-Simonisme en het systeem in de Sovjet-Unie, zijn verslag van de Culturele revolutie in China (de val van Lin Piao schrijft hij toe aan verdeeldheid over de buitenlandse politiek van China tegenover de Sovjet-Unie). De sterke nadruk op de Derde Wereld steekt af bij de overwegend Europa-centrische benadering van veel van dit soort overzichten.

Constandse eindigt zijn boek met een verzuchting over het toenemende geweld in de wereld dat hij kategorisch veroordeelt. 'De verschijnselen van paranoia bij door angst bewogen collectiviteiten werden begeleid door individuele neurosen' (236). Hierbij kan men aantekenen dat geweld niet alleen uit atoombommen en geweerkogels bestaat maar ook uit maatschappelijke structuren die armoede of onwetendheid veroorzaken; in die zin waren ook de Middeleeuwen een tijd van geweld. Een cynische, ietwat vermoeide ondertoon spreekt ook uit uitspraken dat 'ideologieën moordend kunnen zijn' (23), of 'de staat een gevaar voor het socialisme, van welke kleur dan ook' (187). Daarbij onderkent Constandse onvoldoende de bijdrage die socialistische ideologieën én machtsapparaten hebben geleverd aan de emancipatie van de massa's (zo heeft de Sovjet-staat ons behoed voor de overwinning van het fascisme): een emancipatie die ondanks alle geweld en verleugening onweerstaanbaar doorgaat.

B.R. Feis

Prof.dr. B. Delfgauw, Vietnam. Zijn verdragen vodies papier? Baarn 1975, prijs f 8,90.

Eind april jl. was het een jaar geleden, dat het doek viel over de langste tragedie van de naoorlogse tijd: Indo-China was bevrijd of weer een stuk gebied achter het bamboegordijn — de lezer kieze zelf. In de westerse wereld was een meer genuanceerd standpunt in beide scherp gepolariseerde debatkampen al verdacht. Hardnekkige voorstanders van het Amerikaanse idealisme praatten nog goed wat ze konden, maar hun stemmen gingen teloor. Zij werden gebrandmerkt en in de hoek van de klappen gemaneuvreerd. Historisch, militair en politiek stonden zij qua feiten erg zwak; ook ethisch was er ondanks de "American Dream" van "to make the world safe for democracy" weinig eer te behalen.

De vraag die zich voordeed (en doet) is uiteraard: hoe speelden Vietnam, Laos en Cambodja het klaar de V.S. hun meest gevoelige nederlaag te bezorgen? Wat waren uiteindelijk de factoren, die deze volkeren de weg deed gaan, die ze meer dan dertig jaar hebben begaan? Het woord is nu de politici en militairen hun taak hebben volbracht aan de historici. Fervente tegenstanders van het Amerikaanse ingrijpen hebben al jaren lang getracht hierin opheldering te brengen, echter die literatuur had de zondebok voorhanden. Deze is nu vertrokken en "*Vietnam*" behoort tot het verleden alleen.

Ook in ons land was er grote belangstelling voor het Vietnamese vraagstuk. Curieus genoeg verschenen rondom die bewuste 30e april 1975 twee werken die de aandacht hier opeisen. De historicus Pluvier schreef een geschiedenis over *Vietnam, Laos, Cambodja* en de filosoof Delfgauw analyseerde de Akkoorden van 1954 en 1973 op hun naleving.

Over het eerste werk wil ik kort zijn: dit boek is geschreven vanuit "sympathie voor de standpunten en doelstellingen van de indochinese vrijheidstrijd", kortom met een bewust eenzijdige wetenschapsbril "... die getuigt van solidariteit met de slachtoffers en niet met de bedrivers van het westers imperialisme." (9) Pluvier zal het druk krijgen, de geschiedenis vanaf pakweg 1870 dient krachtig aangepakt!

Voor Delfgauw's boekje heb ik al evenmin veel waardering. Niet vanwege zijn analyse der Akkoorden van Genève en Parijs, — van de naleving deugde echt niet veel —, maar vanwege de overbodigheid. De Groninger hoogleraar weet ook zelf heus wel beter, want "... Wat hier volgt, is niet alleen een beschrijving van een trieste schending van gesloten verdragen. Het is tevens een verwijzing naar het feit, dat in de internationale politiek alleen macht geldt, geen recht." (8)

Helaas, dit dilemma mag bekend verondersteld! Na afloop van de Tweede Wereldoorlog wilden de winnaars bestraffing der oorlogsmisdadigers, want "... the immutable principles of justice were

supposed to have been vindicated. Many of the charges were real crimes in either war or peace — the mass murders of prisoners of war and hostages, the extermination of the Jews. But what were the crimes against peace-preparing for aggressive war or waging it? ", aldus Engeland's meest intrigerende historicus, Taylor, aan het slot van *zijn* Tweede Wereldoorlog. Even verder citeert hij Churchill n.a.v. een opmerking tegen Ismay over het Neurenberger proces: "You and I must take care not to lose the next war". Welnu de V.S. verloren de Indochinese oorlog en zij hebben het geweten. De crisis van de "American dream" is misschien zelfs groter dan wij hier ooit kunnen bevroeden.

Delfgauw vangt zijn werkje aan met een summier historisch overzicht. Hierop volgt beschrijving en analyse van het Akkoord van Genève uit 1954. Veelvuldig volgen citaten uit rapporten der controlecommissie. Het is een triest verslag, zoals ook de over en weer vliegende beschuldigingen over schendingen een even treurige aanblik bieden. En uiteraard Hanoi hield zich er stipt aan, de V.S. niet. "Hoe kan Amerika, dat de Akkoorden niet heeft ondertekend en ze voortdurend schendt, zich op de Akkoorden beroepen tegenover een tegenstander, die zich daar wel aanhoudt?" Het antwoord geeft de auteur even verder: "... reeds vóór de oprichting van de ZOAVO en reeds gedurende de conferentie van Genève wist (Amerika) wat het wilde en zou gaan doen." (31/2) Terecht bouwt hij zijn betoog uit tegen de achtergrond van een kruistochtideologie, die de Amerikanen in de Eisenhower-era via Forster Dulles ontegenzeggelijk hooghielden. De rest van het verhaal is bekend: er wordt met nadruk steeds geoordeeld, de zondebok wordt het graf in geprezen. Ook de analyse van de Parijse Akkoorden verloopt langs deze lijn, vooral daar Kissinger het erom begonnen was de V.S. uit het conflict terug te halen en Zuid-Vietnam in staat te stellen zichzelf te verdedigen. Het oogmerk van vrede in de preambule van Parijs bleek inderdaad een wassen neus. Het was dus dom om hierin te geloven: "Zo dom was ook het Noorse Parlement, dat Kissinger de Nobelprijs voor de vrede toekende." (92) Zelfs de Nederlandse regering moet het bij Delfgauw ontgelden. Er had een initiatief uit kunnen gaan om naleving der akkoorden; deze regering had de deelnemende landen tenminste toch kunnen benaderen.

De conclusie van deze analyse is apert: de V.S. is slecht en schendt alle bestaande akkoorden vanaf de Haagse Conventie van 1907; en "Nederland moet zijn invloed binnen de EEG gebruiken om deze gemeenschap tot een positievere houding ten opzichte van de derde wereld te brengen. Dit betekent het vormen van een tegenwicht tegen de huidige Amerikaanse politiek." (112) Er volgt tot slot een beredeneerde literatuurlijst en het onontbeerlijke boek voor een goed begrip van de Vietnamese oorlog is uiteraard — U raadt het al — dat van Jan Pluvier.

Wil de lezer een echt serieuze poging tot begrip van de oorlog in Vietnam, ga dan te rade bij het bepaald overtuigende werk van de Amerikaanse journaalste Frances FitzGerald, *Fire in the Lake* — ook in vertaling verkrijgbaar: deze studie is zonder meer briljant!

M.J. ten Berge

MEDEDELINGEN VAN DE CEGES-14

De Mededelingen van de CEGES-13 verschenen in Kleio, 17e jaargang, no. 6/7, 1976, pag. 587-727.

In die Mededelingen werden opgenomen:

- Twee reacties uit het veld op het werk van de C.E.G.E.S. en het antwoord van de commissie op deze reacties.
- De experimentele centraal schriftelijke examens geschiedenis en staatsinrichting 1976, eerste tijdvak, met brieven aan de deelnemende leraren, de correctiemodellen c.a., het enquêteformulier, enkele reacties uit de pers.

L.S.

Hierachter volgen:

- Een verklaring namens de C.E.G.E.S. naar aanleiding van een advertentie in Kleio, 17e jg. no.6/7, 1976.
- De experimentele centraal schriftelijke examens geschiedenis en staatsinrichting 1976, tweede tijdvak.
- Brief van 28 augustus 1976 aan de leraren die aan genoemd examen deelnemen met de correctiemodellen en waarderingsschalen voor deze examens met bronvermeldingen van het gebruikte historisch materiaal.
- Brief van 30 augustus aan diezelfde leraren waarin geschreven wordt over de mogelijkheid om vóór 1 oktober a.s. op- aanmerkingen of suggesties over de examens naar het bureau van de commissie te zenden.

Verzoeken om inlichtingen of opmerkingen over het in deze Mededelingen gepubliceerde kunt u sturen naar het Secretariaat van de commissie, Postbus 6, Overveen.

Namens de commissie,
C.M.H. Bosch.

VERKLARING

De C.E.G.E.S. wil om elke misvatting verder te voorkomen — er waren bij de commissie reeds verzoeken om inlichtingen gedaan — nog eens met de grootste nadruk verklaren dat zij op generlei wijze betrokken is (geweest) bij uitgaven van boekjes die door uitgevers op de markt gebracht worden en die door de C.E.G.E.S. gekozen onderwerpen voor haar experimentele centraal schriftelijke eindexamens behandelen.

De commissie ziet zich opnieuw tot een dergelijke verklaring gedwongen door de advertentie van uitgeverij Malmberg in Kleio, no. 6/7, 1976, waarvan vorm én inhoud kunnen suggereren dat men niet met een advertentie maar louter met een of andere mededeling — naar sommigen nota bene meenden van de C.E.G.E.S. — te doen heeft.

De commissie betreurt het in hoge mate dat door ernstig gebrek aan zorgvuldigheid van de zijde van de uitgever deze misvatting post heeft kunnen vatten. Zoals uit de verklaring in bovenstaande eerste alinea blijkt heeft de commissie met de in de advertentie genoemde katernen *geen enkele* bemoeienis (gehad).

De C.E.G.E.S. is een staatscommissie die — volgens overeenkomst tussen het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en het in 1971 in functie zijnde V.G.N.-bestuur, van welke overeenkomst tegenover de Algemene Ledenvergadering in dat jaar verantwoording werd afgelegd — naar de wens van de V.G.N. met alle zorgvuldigheid een zo open mogelijk onderzoek naar een centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis en staatsinrichting tracht in te stellen.

In het volledig besef van het delicate van haar opdracht heeft de commissie steeds geprobeerd (en dat doet zij nog) bij haar experimenten die vereiste zorgvuldigheid in acht te nemen. Zo heeft zij onder meer ook nimmer haar werkzaamheden binnen de commerciële sfeer kunnen en willen brengen daar zij van mening was dat daardoor onzuivere elementen in haar onderzoek zouden sluipen hetgeen haar als ongeoorloofd voorkwam.

Tenslotte wil de commissie nog opmerken dat — zoals men nu wel zal begrijpen — bij het samenstellen van de examenopgaven géén rekening gehouden wordt met uitgaven als de hierboven genoemde. De commissie gebruikt voor het samenstellen van de examenopgaven uitsluitend haar eigen omschrijvingen — hoe uitvoerig of hoe summier ze ook mogen zijn — met eventueel het daarbij door haar gepubliceerde historisch materiaal.

Namens de commissie,
C.M.H. Bosch, voorzitter,
Drs. M. Leeflang, h.t. secretaris.

Published weekly, except the last two issues which are published bi-weekly. Subscription price, \$5.00 per annum in advance. Single copies, 15 cents. Entered as second-class matter, October 3, 1917. Postpaid. Accepted for mailing at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917. Authorized to mail at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917. Postpaid. Accepted for mailing at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917. Postpaid.

The purpose of this journal is to provide the medical profession with a medium for the publication of original research, clinical reports, and other material of interest to the medical profession. It is published by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610. The journal is published weekly, except the last two issues which are published bi-weekly. Subscription price, \$5.00 per annum in advance. Single copies, 15 cents. Entered as second-class matter, October 3, 1917. Postpaid. Accepted for mailing at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917. Postpaid.

The journal is published by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610. The journal is published weekly, except the last two issues which are published bi-weekly. Subscription price, \$5.00 per annum in advance. Single copies, 15 cents. Entered as second-class matter, October 3, 1917. Postpaid. Accepted for mailing at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917. Postpaid.

The journal is published by the American Medical Association, 535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610. The journal is published weekly, except the last two issues which are published bi-weekly. Subscription price, \$5.00 per annum in advance. Single copies, 15 cents. Entered as second-class matter, October 3, 1917. Postpaid. Accepted for mailing at special rate of postage provided for in Act of October 3, 1917. Postpaid.

Published by the American Medical Association
535 North Dearborn Street, Chicago, Ill. 60610
The Journal of the American Medical Association

EXAMEN MIDDELBAAR ALGEMEEN VOORTGEZET ONDERWIJS IN 1976

MAVO 3

Maandag 30 augustus, 9.30-11.30 uur

GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

In dit examenwerk worden opdrachten/vragen gegeven, die van 1 tot 28 genummerd zijn. Eerst is het onderwerp „Van Nederlands-Indië tot Indonesië” aan de beurt, daarna het onderwerp „De Koude Oorlog”.

Vóór je een vraag gaat beantwoorden of een opdracht gaat uitvoeren moet je goed de afbeelding(en) bekijken en/of de tekst(en) lezen.

Een aantal vragen kun je met één naam, één woord of één zin beantwoorden.

Bij andere vragen moet je meer zinnen voor je antwoord gebruiken.

Is dat laatste het geval, denk er dan om: een juist antwoord hoeft niet altijd een lang antwoord te zijn!

Zie ommezijde

Deze opgaven zijn vastgesteld door de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.).

- A. Hieronder staan vijf met Romeinse cijfers genummerde beweringen waarvan er sommige juist en andere onjuist zijn.

- I. Naar de radiorede van koningin Wilhelmina op 7 december 1942 werd in geheel Nederlands-Indië enthousiast geluisterd.
- II. Soekarno is er steeds vanuit gegaan dat er tussen Nederland en Indonesië nauwe politieke banden zouden blijven bestaan.
- III. De voornaamste bepaling bij de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 was dat Indonesië volledig onafhankelijk werd zonder enige band met Nederland.
- IV. Mede uit vrees dat Indonesië communistisch zou worden, wilde de Verenigde Staten van Amerika Nederland dwingen tot een soepele politiek tegenover Indonesië.
- V. Eind 1949 werd besloten om de beslissing over de status van Nieuw-Guinea uit te stellen tot een later tijdstip.

Opdracht:

1. Zet de nummers van de vijf beweringen onder elkaar en schrijf daarachter of de bewering juist of onjuist is.

Voorbeeld:

I = ... (juist of onjuist invullen),
enz.

- B. Hieronder staat een fragment uit een artikel van een Nederlandse journalist die in de jaren van de Indonesische kwestie lange tijd op Java verbleef.

„... Ik kende Djokja uit de republikeinse tijd van meer dan één bezoek en had er onder de Indonesiërs enige vrienden en goede bekenden verworven. Op weg naar de Nederlandse kolonel liep ik op straat toevallig een van hen tegen het lijf. Hij bekleedde een tamelijk vooraanstaande positie bij de republikeinse regering en ik voor mij vond de ontmoeting onder deze omstandigheden pijnlijk. Ik verwachtte bitterheid, maar trof verbazing, zelfs gemengd met een zekere **bewondering**. „Jullie Nederlanders zijn toch merkwaardige lieden,” zei hij. „De hele wereld is tegen jullie, en toch zijn jullie begonnen...”

Vragen:

2. Wie wordt/worden bedoeld met de republikeinse regering?
3. In het citaat staat: „De hele wereld is tegen jullie...”
In welke organisatie bleek dit steeds duidelijker?
4. Aan het eind van de tekst staat: „... en toch zijn jullie begonnen.”
a. Waarmee waren de Nederlandse militairen begonnen?
b. Waarom gaf de Nederlandse regering opdracht om te beginnen?

- C. Op deze pagina zie je een afbeelding van een affiche die in ons land in de maanden juni en juli 1945 gebruikt werd om vrijwilligers voor Indië te werven.

Vragen:

5. Waarom had de Nederlandse regering toen vrijwilligers nodig?
6. Tegen welke vijand verwachtten deze vrijwilligers te moeten strijden?
7. Het bleek dat zij in Indië een andere vijand moesten bestrijden.
Welke vijand was dat?
8. Hoe zou het gekomen zijn dat direct na de Duitse bezetting van ons land, vele jonge mannen vrijwillig dienst namen?

- D.** Hieronder staan twaalf met Romeinse cijfers genummerde termen en begrippen. Daarnaast staan tien omschrijvingen in willekeurige volgorde.

Termen of begrippen

Omschrijvingen

I. Petitie-Soetardjo	a. Een groepering die voor een onafhankelijk Indonesië strijdt.
II. Ronde Tafelconferentie	b. De eerste niet-officiële onderhandelingen tussen afgevaardigden van Nederland en de Indonesische Republiek.
III. Stichting Rijkseenheid	c. Overeenkomst tussen Nederland en de deelstaten van Indonesië.
IV. Atlantic Charter	d. Afgevaardigden van drie landen, door de Veiligheidsraad aangesteld om te bemiddelen.
V. Malino-conferentie	e. Een natie mag zelf beslissen over eigen staats- of regeringsvorm.
VI. Commissie van Goede Diensten	f. Erkenning dat Indonesië een onafhankelijke en zelfstandige staat is.
VII. Commissie - Generaal	g. Een aantal afspraken waarin onder meer stelling werd genomen tegen het kolonialisme.
VIII. Indonesische nationalisten	h. Overleg waarbij de partijen elkaar als gelijken behandelen.
IX. Zelfbeschikkingsrecht	i. Verzoek om een conferentie van Nederland en Nederlands-Indië om een plan op te stellen teneinde Nederlands-Indië geleidelijk meer zelfstandigheid te geven.
X. Souvereiniteitsoverdracht	j. Groep Nederlanders die zich fel tegen elke onafhankelijkheid van Nederlands-Indië verzette.
XI. Hoge Veluwe-conferentie	
XII. Akkoord van Linggadjati.	

Opdracht:

9. Schrijf de Romeinse cijfers van de termen en begrippen onder elkaar en schrijf daar de letter van de juiste omschrijving achter.
Denk erom: er zijn meer begrippen en termen dan omschrijvingen.

Voorbeeld:

I = . . . (juiste letter invullen),
enz.

- E** Hieronder volgen enkele vragen, die niet over een tekst, een prent, termen, begrippen of omschrijvingen gaan.

Vragen:

10. Er zijn tijdens de Koude Oorlog verschillende militaire bondgenootschappen gesloten die tegen het communisme gericht zijn.
Welk land heeft in de meeste militaire bondgenootschappen de leiding?
11. Onder leiding van welk land staat het Pact van Warschau?
12. In het Westen werd vaak gesproken over de communistische expansie.
 - a. Wat verstond men hieronder?
 - b. Op welke wijze vond die communistische expansie plaats?
13. a. Hoe zou het merendeel van de Nederlanders tijdens de periode van de Koude Oorlog het doel van de NAVO gezien hebben?
b. Een Oosteuropese communist zag in de NAVO een groot gevaar. Verklaar dit.
14. In Korea en Vietnam botsten de invloedssferen van beide machtsblokken op elkaar.
Wat gebeurde er door deze botsingen met het grondgebied van Korea en Vietnam?

- F. Hieronder staat een dramatisch radiobericht uit Hongarije afgedrukt dat in het Westen werd opgevangen. Het was het laatste bericht dat de Hongaren tijdens hun opstand konden uitzenden.

„Vaarwel Vrienden.

Russische gangsters hebben ons verraden, ze hebben overal in Boedapest het vuur geopend. Stel alstublieft Europa en de Oostenrijkse regering op de hoogte. (. . .). Ze hebben op iedereen het vuur geopend . . .

Een paar honderd tanks vallen Boedapest aan (. . .). We zullen de wereld over alles inlichten.

We liggen onder zwaar machinegeweevuur; premier Nagy zal het volk toespreken (. . .). Hebt u al informatie die u me kunt doorgeven? Lang leve Hongarije en Europa. De Russen gebruiken fosforgranaten . . . Enig nieuws over hulp? Haast u . . .

We hebben geen tijd te verliezen (. . .) Imre Nagy* persoonlijk vraagt om hulp en diplomatieke stappen . . .

S.O.S.

Wij zijn kalm, niet bang. Stuur het nieuws de wereld in (. . .) Ik ren nu naar het raam in de kamer hiernaast om te schieten maar ik kom terug. We houden stand tot de laatste druppel bloed. Wat doen de Verenigde Naties? Spreek ons een beetje moed in. Er komt net een bericht binnen dat Amerikaanse troepen binnen één of twee uur hier zullen zijn . . .

Vaarwel vrienden. God hebbe onze zielen. De Russen zijn te dichtbij . . .

(Hier eindigde abrupt het radiobericht)”

* Imre Nagy was eerste-minister van Hongarije tijdens de opstand.

Vragen:

15. „Russische gangsters hebben ons verraden” (regel 2).
 - a. Met welk doel stuurden de Russen in 1956 troepen naar Hongarije?
 - b. Waarom spreekt de Hongaarse radio van „gangsters”?
 - c. Waarop beriepen de Russen zich ten aanzien van hun ingrijpen?
16. „We zullen de wereld over alles inlichten” (regel 5 en 6).
Waarom zou het wenselijk geweest zijn dat men vanuit Hongarije de wereld „inlichtte”?
17. De Russen zagen de zich verzettende Hongaren als verraders van het communisme.
Deze noemden zichzelf vrijheidsstrijders. Verklaar deze benamingen.
18. „Stel alstublieft Europa en de Oostenrijkse regering op de hoogte” (regel 3).
Waarom deden de Hongaren een beroep op het Westen?
19. Het Westen beschouwde Hongarije als een satellietstaat.
 - a. Wat versta je hieronder?
 - b. Geef een reden op waarom Rusland aan zijn westgrens satellietstaten vestigde.
20. Uit de tekst blijkt dat Imre Nagy het Westen om hulp vroeg.
Op welke twee manieren had het Westen hulp kunnen bieden? (zie de tekst).
21. Onder het Hongaarse volk was een opstand uitgebroken.
Noem de voornaamste reden waarom het in verzet was gekomen.
22. Is de Verenigde Staten van Amerika Hongarije te hulp gekomen?
Verklaar waarom wel of niet.
23. Welke andere crisis die in dezelfde tijd plaats vond, maakte de zaak voor het Westen moeilijker?

- G. Op deze bladzijde zie je een Nederlandse spotprent over de Russische propaganda. Bekijk de prent goed.

Theater voor onderontwikkelden

Vragen:

24. Noem twee aanwijzingen waaruit valt op te maken dat de tekenaar de spot drijft met de Russische propaganda.
25. De poppenkastvoorstelling wordt op deze prent gegeven aan de „Derde Wereld”. Wat verstaat men onder de „Derde Wereld”?
26. Waarom zijn deze landen van de „Derde Wereld” voor Rusland en voor de Verenigde Staten van Amerika economisch en militair zo belangrijk?
27. In welke internationale organisatie krijgen deze landen steeds meer invloed?

- (H.) Hieronder staan tien met Romeinse cijfers genummerde omschrijvingen waarin gebeurtenissen vermeld worden die betrekking hebben op de Koude Oorlog.
Na de omschrijvingen worden tien landen genoemd.

Omschrijvingen:

- I. Voor de eerste maal na de Tweede Wereldoorlog brak in 1950 in dit verdeelde land een oorlog uit, waarin aan de ene kant de troepen uit het Noorden geholpen werden door Rusland en China terwijl aan de andere kant een leger van de Verenigde Naties onder leiding van de Verenigde Staten van Amerika de troepen uit het Zuiden hielp.
- II. Oorspronkelijk was dit land na de Tweede Wereldoorlog in vier zones verdeeld die bezet waren door de vier grote mogendheden. Toen drie van de vier in 1949 toestonden dat hun drie zones één zelfstandige staat werden, liet de vierde mogendheid in zijn gebied ook een eigen regering vormen. Zo werd dit land verdeeld.
- III. Toen in dit land na de Duitse aftocht een burgeroorlog uitgebroken was, waarin de communisten in opstand kwamen tegen de regering, bood de Verenigde Staten van Amerika sinds 1947 militaire hulp. De Amerikanen waren nl. bang dat dit land communistisch zou worden.
- IV. Het volk kwam in een land in opstand tegen de communistische onderdrukking en riep de hulp van het Westen in. Het Westen wilde en durfde niet helpen en Russische troepen sloegen de opstand neer.
- V. Toen vliegtuigen van de Verenigde Staten van Amerika door middel van foto's ontdekten dat Rusland vanuit dit land de Verenigde Staten zou kunnen bedreigen, eiste de regering te Washington dat Rusland een einde zou maken aan deze bedreiging.
- VI. Een land dat in haar geschiedenis al zoveel invallen had meegemaakt, ging zich met een gordel van volgzame staten omringen. Het sloot zelfs met die landen een militair verdrag om zich tegen aanvallers te verdedigen.
- VII. Na de Tweede Wereldoorlog heeft dit verdeelde land bijna geen vrede gekend. Uit vrees voor communistische expansie en overheersing van het gehele land, stuurde de Verenigde Staten van Amerika steeds meer troepen om het Zuiden te helpen.
- VIII. In 1948 kwamen de communisten in dit land aan de macht. Vanaf die tijd ligt dat land achter het IJzeren Gordijn.
- IX. Dit land heeft zich opgeworpen als verdediger van vrijheid en democratie. Het dacht dat de wereld na de Tweede Wereldoorlog bedreigd werd door het communisme en sloot daarom met een aantal landen militaire verdragen.
- X. Toen de communistische leider van dit land de bevelen van Stalin niet meer opvolgde en zijn eigen communistische weg ging, dreigde Stalin dit land tot gehoorzaamheid te dwingen.

Landen:

• Griekenland	• Korea	• Duitsland
• Cuba	• Tsjecho-Slowakije	• Hongarije
• Joego-Slavië	• Verenigde Staten	• Vietnam
• Rusland	van Amerika	

Opdracht:

28. Schrijf de Romeinse cijfers die voor de omschrijvingen staan, onder elkaar en zet achter elk cijfer de naam van het land waar de omschrijving het beste bij past.

Voorbeeld:

I = ... (naam van het juiste land invullen),
enz.

EXAMEN MIDDELBAAR ALGEMEEN VOORTGEZET ONDERWIJS IN 1976

MAVO 4

Maandag 30 augustus, 9.30-11.30 uur

GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

In dit examenwerk worden opdrachten/vragen gegeven, die van 1 tot 37 genummerd zijn. Eerst is het onderwerp „Van Nederlands-Indië tot Indonesië” aan de beurt, daarna het onderwerp „De Koude Oorlog”.
Vóór je een vraag gaat beantwoorden of een opdracht gaat uitvoeren moet je goed de afbeelding(en) bekijken en/of de tekst(en) lezen.
Een aantal vragen kun je met één naam, één woord of één zin beantwoorden.
Bij andere vragen moet je meer zinnen voor je antwoord gebruiken.
Is dat laatste het geval, denk er dan om: een juist antwoord hoeft niet altijd een lang antwoord te zijn!

Zie ommezijde

Deze opgaven zijn vastgesteld door de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.).

- A. De onderstaande tekening stond in *De Groene Amsterdammer* van 15 september 1945. De prent geeft iets weer van de ongerustheid die er in Nederland leefde over de toestand waarin de eerste ambtenaren en militairen Indië na de capitulatie van Japan zouden aantreffen.

Die ongerustheid bestond er over de volgende groeperingen of zaken:

- a. Nederlandse vrouwen en kinderen.
- b. Nederlandse krijgsgevangenen.
- c. Bezittingen van Nederlandse burgers en ondernemingen.
- d. Nog aanwezige Japanse militairen.
- e. Indonesische nationalisten.

Hoe zullen we Indië aantreffen ?

Opdracht:

1. Zet de letters a tot en met e onder elkaar en schrijf achter iedere letter de reden waarom men zich om die bepaalde groep of zaak ongerust maakte.

- B. Hieronder staan zes met Romeinse cijfers genummerde beweringen waarvan er sommige juist en andere onjuist zijn.
- I. Naar de radiorede van koningin Wilhelmina op 7 december 1942 werd in geheel Nederlands-Indië enthousiast geluisterd.
 - II. Soekarno is er steeds vanuit gegaan dat er tussen Nederland en Indonesië nauwe politieke banden zouden blijven bestaan.
 - III. De voornaamste bepaling bij de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 was dat Indonesië volledig onafhankelijk werd zonder enige band met Nederland.
 - IV. Mede uit vrees dat Indonesië communistisch zou worden, wilde de Verenigde Staten van Amerika Nederland dwingen tot een soepele politiek tegenover Indonesië.
 - V. Eind 1949 werd besloten om de beslissing over de status van Nieuw-Guinea uit te stellen tot een later tijdstip.
 - VI. De confessionele partijen waren eenstemmig van oordeel dat Indonesië op korte termijn een volledig onafhankelijke republiek zou moeten worden.

Opdracht:

2. Zet de nummers van de zes beweringen onder elkaar en schrijf daarachter of de bewering juist of onjuist is.

Voorbeeld:

I = . . . (juist of onjuist invullen).

Enz.

- C. Hieronder staat een fragment uit een artikel van een Nederlandse journalist die na de Tweede Wereldoorlog enige tijd op Java verbleef.

„ . . . Ik kende Djokja uit de republikeinse tijd van meer dan één bezoek en had er onder de Indonesiërs enige vrienden en goede bekenden verworven. Op weg naar de Nederlandse kolonel liep ik op straat toevallig een van hen tegen het lijf. Hij bekleedde een tamelijk vooraanstaande positie bij de republikeinse regering en ik voor mij vond de ontmoeting onder deze omstandigheden pijnlijk. Ik verwachtte bitterheid, maar trof verbazing, zelfs gemengd met een zekere bewondering.
„Jullie Nederlanders zijn toch merkwaardige lieden,” zei hij. „De hele wereld is tegen jullie, en toch zijn jullie begonnen . . .”

Vragen:

3. Wie wordt/worden bedoeld met de republikeinse regering?
 4. In het citaat staat: „De hele wereld is tegen jullie . . .”
In welke organisatie bleek dit steeds duidelijker?
 5. Aan het eind van de tekst staat: „ . . . en toch zijn jullie begonnen.”
a. Waarmee waren de Nederlandse militairen begonnen?
b. Waarom gaf de Nederlandse regering opdracht om te beginnen?
-

- D. Hieronder staat een tekening uit het blad *De Wereldkroniek* van 13 oktober 1945. Bekijk de tekening goed.

HERRIJZEND INDONESIË - HERRIJZEND NEDERLAND

Van beide zijden: Begrip en Vertrouwen!

Vragen:

6. Boven de tekening staat: „Herrijzend Indonesië – Herrijzend Nederland”. Er onder staat: „Van beide zijden: Begrip en Vertrouwen!”
 - a. Verklaar waarom het voor het „herrijzen” van beide landen nuttig kan zijn om samen te werken.
 - b. Uit de latere gebeurtenissen blijkt dat er weinig begrip en vertrouwen was. Noem twee feiten of gebeurtenissen waaruit dit blijkt.
7. De tekening is van oktober 1945. De tekenaar gebruikt dan al de naam Indonesië. Wat zou je hieruit kunnen afleiden over het politieke standpunt van de tekenaar in de Indonesische kwestie?
8. Er waren in Nederland verschillende opvattingen over het voortbestaan van een band met Indonesië. Noem twee van deze opvattingen.

- E. Hieronder volgt een gedeelte van een bericht uit het dagblad *Het Parool* van 21 december 1949, waarin de uitslag van de stemming in de Eerste Kamer over de soevereiniteitsoverdracht wordt weergegeven.

„ . . . Voor stemden de K.V.P. (17), de P.v.d.A. (14) en de V.V.D. (3). Tegen waren de A.R. (6), de C.H.U. (5) en de C.P.N. (4).

De tweederde meerderheid werd dus precies behaald. Het A.R.-kamerlid De Wilde, was wegens ziekte afwezig, zodat er dus in totaal slechts 49 afgevaardigden (van de 50) aan de stemming deelnamen . . . ”

Vragen:

9. Welke verandering vond er plaats in de verhouding Nederland-Indië door de soevereiniteitsoverdracht?
10. Door welke bepaling uit de overdracht bleef de verhouding gespannen?
11. De A.R., de C.H.U. en de C.P.N. stemden samen tegen.
 - a. Waarom stemden de A.R. en C.H.U. tegen?
 - b. Waarom stemde de C.P.N. tegen?

- F. Hieronder staan twaalf met Romeinse cijfers genummerde termen en begrippen. Daarnaast staan tien omschrijvingen in willekeurige volgorde.

Termen of begrippen:

- I. Petitie-Soetardjo
- II. Ronde Tafelconferentie
- III. Stichting Rijkseenheid
- IV. Atlantic Charter
- V. Malino-conferentie
- VI. Commissie van Goede Diensten
- VII. Commissie-Generaal
- VIII. Indonesische nationalist
- IX. Zelfbeschikkingsrecht
- X. Soevereiniteitsoverdracht
- XI. Hoge Veluwe-conferentie
- XII. Akkoord van Linggadjati

Omschrijvingen.

- a. Een groepering die voor een onafhankelijk Indonesië strijdt.
- b. De eerste niet-officiële onderhandelingen tussen afgevaardigden van Nederland en de Indonesische Republiek.
- c. Overeenkomst tussen Nederland en de deelstaten van Indonesië.
- d. Afgevaardigden van drie landen, door de Veiligheidsraad aangesteld om te bemiddelen.
- e. Een natie mag zelf beslissen over eigen staats- of regeringsvorm.
- f. Erkenning dat Indonesië een onafhankelijke en zelfstandige staat is.
- g. Een aantal afspraken waarin onder meer stelling werd genomen tegen het kolonialisme.
- h. Overleg waarbij de partijen elkaar als gelijken behandelen
- i. Verzoek om een conferentie van Nederland en Nederlands-Indië om een plan op te stellen teneinde Nederlands-Indië geleidelijk meer zelfstandigheid te geven.
- j. Groep Nederlanders die zich fel tegen elke onafhankelijkheid van Nederlands-Indië verzette.

Opdracht:

12. Schrijf de Romeinse cijfers van de termen en begrippen onder elkaar en schrijf daar de letter van de juiste omschrijving achter.
Denk erom: er zijn meer begrippen en termen dan omschrijvingen.

Voorbeeld:

I = . . . (juiste letter invullen).
Enz.

- G. Hieronder volgen enkele opdrachten/vragen, die niet over een tekst, een prent, termen, begrippen of omschrijvingen gaan.

Vragen:

13. Er zijn tijdens de Koude Oorlog verschillende militaire bondgenootschappen gesloten die tegen het communisme gericht zijn.
Welk land heeft in de meeste militaire bondgenootschappen de leiding?
14. Onder leiding van welk land staat het Pact van Warschau?
15. In het Westen werd vaak gesproken over de communistische expansie.
a. Wat verstond men hieronder?
b. Op welke wijze vond die communistische expansie plaats?
16. a. Hoe zou het merendeel van de Nederlanders tijdens de periode van de Koude Oorlog het doel van de NAVO gezien hebben?
b. Een Oosteuropese communist zag in de NAVO een groot gevaar.
Verklaar dit.
17. In Korea en Vietnam botsten de invloedssferen van beide machtsblokken op elkaar.
Wat gebeurde er door deze botsing met het grondgebied van Korea en Vietnam?

- H. Hieronder staat een dramatisch radiobericht uit Hongarije afgedrukt dat in het Westen werd opgevangen. Het was het laatste bericht dat de Hongaren tijdens hun opstand konden uitzenden.

„Vaarwel Vrienden.

Russische gangsters hebben ons verraden, ze hebben overal in Boedapest het vuur geopend. Stel alstublieft Europa en de Oostenrijkse regering op de hoogte. (. . .). Ze hebben op iedereen het vuur geopend . . .

Een paar honderd tanks vallen Boedapest aan (. . .). We zullen de wereld over alles inlichten.

We liggen onder zwaar machinegeweevuur; premier Nagy zal het volk toespreken (. . .).

Hebt u al informatie die u me kunt doorgeven? Lang leve Hongarije en Europa.

De Russen gebruiken fosforgranaten . . . Enig nieuws over hulp? Haast u . . .

We hebben geen tijd te verliezen (. . .) Imre Nagy* persoonlijk vraagt om hulp en diplomatieke stappen . . .

S.O.S.

Wij zijn kalm, niet bang. Stuur het nieuws de wereld in (. . .) Ik ren nu naar het raam in de kamer hiernaast om te schieten maar ik kom terug. We houden stand tot de laatste druppel bloed. Wat doen de Verenigde Naties? Spreek ons een beetje moed in. Er komt net een bericht binnen dat Amerikaanse troepen binnen één of twee uur hier zullen zijn . . .

Vaarwel vrienden. God hebbe onze zielen. De Russen zijn te dichtbij . . .

(Hier eindigde abrupt het radiobericht)''

* Imre Nagy was eerste-minister van Hongarije tijdens de opstand.

Vragen:

18. „Russische gangsters hebben ons verraden'' (regel 2).
a. Met welk doel stuurden de Russen in 1956 troepen naar Hongarije?
b. Waarom spreekt de Hongaarse radio van „gangsters''?
c. Waarop beriepen de Russen zich ten aanzien van hun ingrijpen?
19. „We zullen de wereld over alles inlichten'' (regel 5 en 6).
Waarom zou het wenselijk geweest zijn dat men in Hongarije de wereld „inlichtte''?

20. De Russen zagen de zich verzettende Hongaren als verraders van het communisme. Deze noemden zichzelf vrijheidsstrijders. Verklaar deze benamingen.
21. „Stel alstublieft Europa en de Oostenrijkse regering op de hoogte” (regel 3)
Waarom deden de Hongaren een beroep op het Westen?
22. Het Westen beschouwde Hongarije als een satellietstaat.
a. Wat versta je hieronder?
b. Geef een reden op waarom Rusland aan zijn westgrens satellietstaten vestigde.
23. Uit de tekst blijkt dat Imre Nagy het Westen om hulp vroeg.
Op welke twee manieren had het Westen hulp kunnen bieden? (zie de tekst).
24. Onder het Hongaarse volk was een opstand uitgebroken.
Noem de voornaamste reden waarom het in verzet was gekomen.
25. Is de Verenigde Staten van Amerika Hongarije te hulp gekomen?
Verklaar waarom wel of niet.
26. Welke andere crisis die in dezelfde tijd plaats vond, maakte de zaak voor het Westen moeilijker?

1. De hieronder afgedrukte tekst is een fragment uit een in 1947 afgelegde verklaring van de zogenaamde Kominform, een organisatie van de belangrijkste communistische partijen in Europa.

„... Gedurende de oorlog tegen Duitsland en Japan marcheerden de geallieerde landen tezamen en vormden één gemeenschappelijk kamp. Evenwel bestond toen reeds in het geallieerde kamp een verschil van inzicht omtrent de vaststelling van de oorlogsdoeleinden ...

„Thans staan twee politieke kampen tegenover elkaar:

Aan de ene kant het imperialistische, anti-democratische kamp, waarvan het wezenlijke doel is de wereldheerschappij van het Amerikaanse imperialisme* en de vernietiging van de democratie ...

Aan de andere kant het anti-imperialistische en democratische kamp, welks wezenlijke doel de ondergraving van het imperialisme is, de versterking van de democratie ...

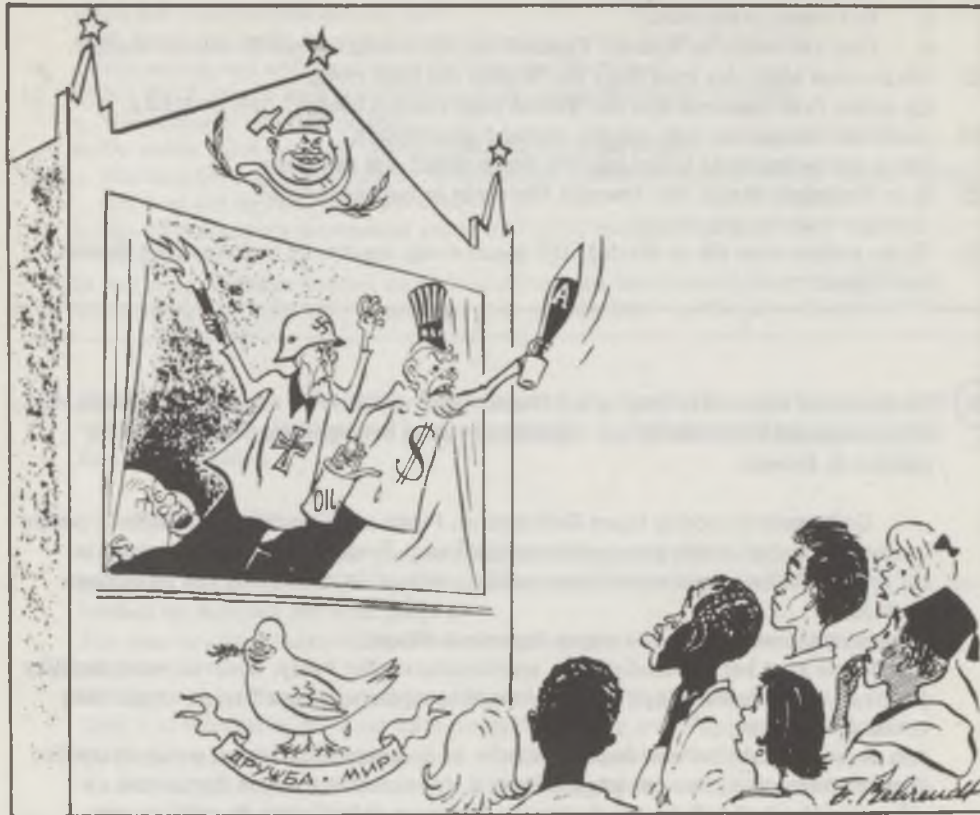
„Het plan Marshall belichaamt slechts het Europese gedeelte van de politiek van expansie die de Verenigde Staten uitvoeren in alle delen van de wereld ...”

* N.B. De term imperialisme slaat hier niet op de omstreeks 1947 nog bestaande koloniale verhoudingen.

Vragen:

27. Noem twee aanwijzingen uit de tekst waaruit blijkt dat het hier gaat om een verklaring van een communistische organisatie.
28. Met „het anti-imperialistische en democratische kamp” wordt Rusland bedoeld.
a. Velen zijn van mening dat de Russische politiek juist wel imperialistisch was.
Geef twee voorbeelden waaruit volgens sommigen blijkt dat Rusland wel imperialistisch optrad.
b. Waarom vinden velen in het Westen dat Rusland geen echte democratie is?
29. Hoe wordt de Amerikaanse maatschappij of samenleving door de communisten genoemd?
30. Wat bedoelt men in de tekst met de term „imperialisme”?
31. In Duitsland kan men goed het verschil zien tussen de opvattingen van Rusland en die van de Verenigde Staten van Amerika.
Verklaar dit.
32. Wat was de bedoeling van het „plan Marshall”?
33. Waarom zou Rusland dit plan als „Amerikaans imperialisme” uitleggen?

- J. Op deze pagina zie je een Nederlandse spotprent over de Russische propaganda. Bekijk de prent goed.

Theater voor onderontwikkelden

Vragen:

34. Noem twee aanwijzingen waaruit valt op te maken dat de tekenaar de spot drijft met de Russische propaganda.
35. De poppenkastvoorstelling wordt op deze prent gegeven aan de „Derde Wereld”. Wat verstaat men onder de term „Derde Wereld”?
36. Waarom zijn deze landen van de „Derde Wereld” voor Rusland en voor de Verenigde Staten van Amerika economisch en militair zo belangrijk?
37. In welke internationale organisatie krijgen deze landen steeds meer invloed?

EXAMEN HOGER ALGEMEEN VOORTGEZET ONDERWIJS IN 1976

HAVO

Maandag 30 augustus, 9.30–12.00 uur

GESCHIEDENIS EN STAATSIINRICHTING

In dit examenwerk worden opdrachten/vragen gegeven, die van 1 tot 55 genummerd zijn. Eerst is het onderwerp „Van Nederlands-Indië tot Indonesië aan de beurt, daarna het onderwerp „De Koude Oorlog”.
 Vóór je een vraag gaat beantwoorden of een opdracht gaat uitvoeren moet je goed de afbeelding(en) bekijken en/of de tekst(en) lezen.
 Een aantal vragen kun je met één naam, één woord of één zin beantwoorden.
 Bij andere vragen moet je meer zinnen voor je antwoord gebruiken.
 Is dat laatste het geval, denk er dan om: een juist antwoord hoeft niet altijd een lang antwoord te zijn!

Zie ommezijde

Deze opgaven zijn vastgesteld door de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.).

- A. Hieronder staan drie met Romeinse cijfers genummerde kaartjes van de Indonesische Archipel. Alle drie zijn ze verschillend wat het gearceerde en het niet gearceerde deel betreft.

Vraag:

- Welk kaartje geeft het grondgebied van Nederlands-Indië weer: kaartje I, II of III?

- B. Hieronder staan vier – met Romeinse cijfers genummerde – gebeurtenissen uit het onderwerp „Van Nederlands-Indië tot Indonesië”. Zij staan niet in de juiste volgorde van tijd.

- I. Het aannemen van de motie Romme-Van der Goes van Naters.
- II. De instelling van de Commissie-Generaal.
- III. Het opstellen van het Atlantic Charter.
- IV. Het sluiten van de Renville-overeenkomst.

Vragen:

2. Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde van tijd.
Noteer alleen de cijfers die voor de gebeurtenissen staan.
 3. Welke van deze gebeurtenissen vond plaats tussen de eerste en de tweede politieke actie?
-

- C. Na de capitulatie van Japan in augustus 1945 kon de Nederlandse regering niet onmiddellijk haar gezag in Nederland-Indië herstellen.

Vraag:

4. Noem drie redenen waarom de Nederlandse regering niet onmiddellijk na de Japanse capitulatie haar gezag in Nederlands-Indië kon herstellen.
-

- D. Een fragment uit de memoires van Dr. W. Drees Sr., „Zestig jaar levenservaring” luidt:

„Het kabinet had bezwaren tegen overleg met Soekarno persoonlijk. Dat hij met de Japanners had samengewerkt zou op zich zelf wellicht nog niet beslissend zijn geweest. Bij een Indonesisch nationalist kan men dat niet op dezelfde wijze beoordelen als bij een Nederlander. Hij was echter ... veel verder gegaan dan zakelijke samenwerking ...”

Vragen:

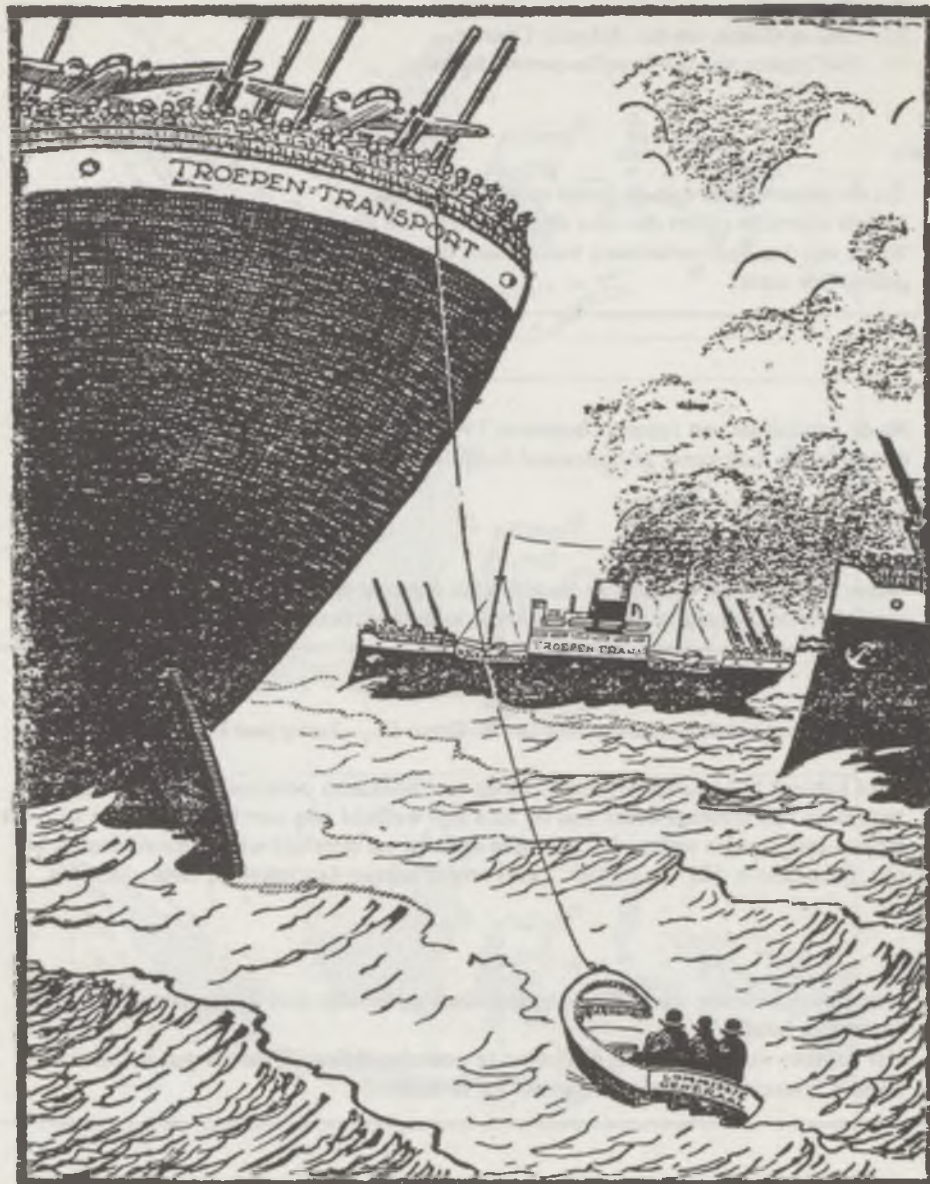
5. Noem twee redenen waarom een Indonesisch nationalist met de Japanners samengewerkt kan hebben.
 6. Het kabinet wenste niet met Soekarno te onderhandelen. Waarom was het niet verstandig Soekarno als gespreks-partner uit te sluiten?
-

- E. Bij het onafhankelijk worden van Nederlands-Indië is de rol van de Verenigde Staten van Amerika belangrijk geweest.

Vraag:

7. Noem twee redenen waarom de Amerikaanse regering zo dikwijls de zijde van de Indonesische nationalisten gekozen heeft.
-

- F. De hieronder afgedrukte prent heeft betrekking op de uitzending van Nederlandse troepen en het vertrek van de Commissie-Generaal naar Indonesië.

Op weg naar Indonesië

Vragen:

8. Wat bedoelt de tekenaar, wanneer hij de Commissie-Generaal uitbeeldt als een sloepje op sleeptouw genomen door een troepentransportschip?
9. Wat was de opdracht van de Commissie-Generaal?

- G. Onderstaande tekst geeft een deel van de rede die prof. Logemann, oud-minister van Overzeese gebiedsdelen, ter gelegenheid van het sluiten van het akkoord van Linggadjati voor de radio uitsprak.

„Ik begrijp, dat deze zaak ruime kringen van ons volk diep beroert. Maar ik schaam mij als Nederlander voor de teugelloze laster en smaadcampagne en het snerpend valse pathos, waarmee zoveel onbegrip voor wat ginds voorvalt en zoveel onvermogen om de Indonesiër als gelijkwaardig medemens te bejegenen, aan de man wordt gebracht. Ik protesteer als Nederlander met klem tegen deze zelfbesmeuring, die onze eer in Indonesië en in het buitenland aantast ...

Aanvaarding van het akkoord betekent: de weg open naar een nieuwe constitutionele orde.

Verwerping: bestendiging der revolutie ... ”

Vragen:

10. Is prof. Logemann een voorstander of een tegenstander van het akkoord van Linggadjati?
 11. Zo ja, uit welke zinsnede(n) blijkt dat?
 Zo nee, uit welke zinsnede(n) blijkt dat?

- H. Hieronder staat de afbeelding van een verkiezingsaffiche waarop vermeld staat dat 3.000.000 kiezers „loyale uitvoering van Linggadjati” eisen.

**3.000.000 kiezers eisen van Nederland
 en Indonesië *loyale uitvoering van***

UITGAVE VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID TEGELSCHADESTRAAT 31 AMSTERDAM

Vragen:

12. In welk jaar werden deze verkiezingen gehouden?
 13. In welk opzicht was Nederland niet loyaal in de uitvoering van Linggadjati?
 14. In welk opzicht was Indonesië niet loyaal in de uitvoering van Linggadjati?

- I. Hieronder staan twee teksten, daarna volgen vijf vragen die op die teksten betrekking hebben.

- I. Nadat de auteur van een Amerikaans handboek over de politiek van de Verenigde Staten ten opzichte van het Verre Oosten na de Tweede Wereldoorlog beschreven heeft wat er in Indonesië gebeurde tijdens de wapenstilstand van januari tot december 1948 (het oprichten van aparte staten in de Indonesische archipel door de Nederlandse regering) schrijft hij:

„De Nederlandse maatregelen schenen ontworpen te zijn met de bedoeling, zoals de nationalisten het vervolgens stelden, om de bevolkingrijke Republiek, het centrum en de voornaamste bron van de onafhankelijkheidsbeweging, tot slechts een van die staten te maken. Het was duidelijk de bedoeling pro-koloniale regeringen in deze staten op te zetten om als één blok op te treden en de kracht van de Republiek in een toekomstige Indonesische federatie te vernietigen..”

- II. Daarna worden in dit handboek de Nederlandse activiteiten als volgt beoordeeld:

„Wat de nieuwe federale staten vooral van het vooroorlogse koloniale Indonesië onderscheidde was: (1) een nieuwe formule van indirect bestuur waarin de uiteindelijke Nederlandse beheersing bekwaamer was gecamoufleerd dan vroeger; (2) meer Indonesiërs die een midden en top administratieve post bekleedden, terwijl zij in enkele staten een geringe mate van bestuursinitiatief hadden, dat onderworpen was aan de supervisie en de beheersing vanuit Batavia; (3) meer Nederlandse militaire en politieke macht; (4) meer Indonesische nationalisten in de gevangenis...”

Vragen:

15. Wat houdt het begrip „federale staat” in?
16. Waarom wilde de Nederlandse regering voor de toekomstige staatsvorm van Indonesië juist een federale staat?
17. Welk bezwaar hadden Republikeinse nationalisten tegen de federalistische opbouw van een onafhankelijke staat Indonesië?
18. Waarom vereiste de totstandkoming van een Indonesisch-Nederlandse Unie een 2/3 meerderheid van het Nederlandse parlement?
19. In welk opzicht was er a) overeenkomst en b) verschil in samenstelling van het kabinet na de verkiezingen van juli 1948 met het voorgaande?

- J. Onderstaande spotprent verscheen in 1949 in een Nederlands weekblad en had betrekking op de Ronde Tafelconferentie tussen Nederland en Indonesië die destijds in Den Haag gehouden werd.

DEN HAAG, 12 MAART

Vragen:

20. Welke drie afvaardigingen nemen aan de conferentie deel?
21. Waarom kijken deze heren zo verschrikt naar de spoken boven hen?

- (K.) Hoewel meer dan de helft van de Tweede Kamerleden voorstander bleek te zijn van soevereiniteitsoverdracht, hield dit nog niet in, dat Nederlands-Indië staatsrechtelijk onafhankelijk kon worden.

Vraag:

22. Waarom hield dit nog niet in dat Nederlands-Indië staatsrechtelijk onafhankelijk kon worden?
-

- (L.) De tekst die hieronder staat, is een fragment uit het charter van de soevereiniteits-overdracht.

„Ten aanzien van ... Nieuw Guinea is overeengekomen:

...gezien de belangrijke factoren, die in ogenschouw moeten worden genomen bij de oplossing van het vraagstuk Nieuw-Guinea, ...

dat ... het vraagstuk van de staatkundige status van Nieuw-Guinea zal worden bepaald door onderhandelingen tussen de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden.”

Vragen:

23. Noem één belangrijke factor die in Nederland een rol speelde om de beslissing over de positie van Nieuw-Guinea uit te stellen.
24. Waarop baseerde Indonesië zijn aanspraken op Nederlands Nieuw-Guinea?
-

- (M.) Onderstaande foto's (I en II) werden met ongeveer een verschil van 5 maanden na elkaar genomen.
De foto's hebben respectievelijk betrekking op de conferenties van Jalta en van Potsdam.

Vraag:

25. Welke foto werd het laatst gemaakt? (Nummer noemen.)
Licht je antwoord toe met twee argumenten.

Hieronder zie je een gedeelte van de titel van een hoofdstuk uit de *Standaard Geschiedenis van de 20ste eeuw*, deel V.

EUROPA EN AMERIKA, 1946-1952

Het Marshallplan voor de Europese wederopbouw

Het Marshallplan was de
keerzijde van de
Trumandoctrine. Door een

omvangrijke financiële en
materiële hulp redde Amerika
Europa

Vragen:

26. Geef in enkele punten aan, wat de Trumandoctrine inhield.
27. Geef in enkele punten aan, wat het Marshallplan inhield.
28. Waarom wordt in de tekst het Marshallplan als de keerzijde van de Trumandoctrine voorgesteld?
29. Van welke mogelijke politieke druk wilde de Verenigde Staten van Amerika Europa vrijwaren?
30. Is de stelling „De Marshallhulp was, economisch gezien, louter een daad van liefdadigheid van de Verenigde Staten” juist of onjuist?
Licht je antwoord toe.

- Op deze pagina staat een prent die in 1949 in het Russische satirische blad *Krokodil* verscheen. Tito staat er als een (gif)slang op afgebeeld.

Vragen:

31. Wat symboliseren de twee verschillende tekens die op de (gif)slang staan?
32. Waarom merkt men Tito juist met deze tekens?
33. Noem twee redenen waarom Tito in de Sovjet-Unie als (gif)slang werd voorgesteld.

P. Hieronder staan vier met Romeinse cijfers genummerde citaten uit memoires van president Eisenhower en de Britse minister Eden. Ze staan niet in de juiste volgorde van de tijd.

- I. „Het was mogelijk, dat het pact zou kunnen uitgroeien tot een NAVO voor het Midden-Oosten. Er leek een kans te bestaan, dat Pakistan dat in april 1954 een wederzijds militaire overeenkomst gesloten had met Turkije, lid zou worden zoals dat ook mogelijk was met Iran en Jordanië ...”
- II. „De volgende dag werd het verdrag getekend ... Het voorzag in internationale controle ... De wapenstilstand in Vietnam werd erkend als een militaire, niet een politieke of territoriale. Algemene verkiezingen in Vietnam, Laos en Cambodja zouden in juli 1956 gehouden worden, onder toezicht van een internationale commissie ... Dezelfde dag, 21 juli, trachtte ik onze visie weer te geven. Ik sprak er natuurlijk mijn voldoening over uit, dat het bloedvergieten ten einde was ...”
- III. „In de verklaring zei ik, dat we ook aan onze bondgenoten dachten, mannen van 21 naties, die met ons gedurende de lange gevechtsrijke maanden vochten, en speciaal de dappere legers van de Republiek Korea ... Zij hadden meer gedaan dan het bewijs leveren dat zij hun vrijheid waard waren, zij hadden de volkeren overal ter wereld een voorbeeld van moed en patriotisme gegeven, en een voorbeeld van het feit, dat mannen van Oost en West samen konden vechten voor hun vrijheid ...”
- IV. „De afwijzing van de Europese Defensie Gemeenschap in de Franse Nationale Vergadering eind augustus, dwong me, al mijn tijd aan Europese zaken te wijden en ik kon daarom niet deelnemen aan de conferentie die in Manilla ... bijeenkwam. Lord Reading vertegenwoordigde het Verenigd Koninkrijk op zeer kundige wijze bij deze besprekingen, die afgerond werden door het tekenen van het Zuid-Oost Aziatische Collectieve Verdedigingsverdrag en het Zuidzeeverdrag op 8 september...”

Opdrachten:

34. Schrijf de Romeinse cijfers onder elkaar en zet achter elk cijfer om welke gebeurtenis of verdrag het gaat.
Voorbeeld:
I = ... (de gebeurtenis of verdrag invullen),
Enz.
35. Geef met behulp van de Romeinse cijfers de juiste volgorde van de tijd aan waarin de gebeurtenissen plaats vonden en/of de verdragen gesloten werden.

- Q. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de regeringen van Bulgarije, Roemenië en Hongarije vijanden van de Sovjet-Unie. Zij werkten samen met Hitler-Duitsland.

Vraag:

36. Welke doeleinden heeft de Sovjet-Unie na de Tweede Wereldoorlog met betrekking tot de genoemde landen trachten te verwezenlijken?

Let bij de beantwoording op:

- de economische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog voor de Sovjet-Unie;
- de door de Sovjet-Unie gewenste maatschappijvorm in deze landen;
- het buitenlands-politiek aspect van de Sovjet-Unie.

- R. Op deze pagina staat een stukje uit een boek van de Engelse historicus Hugh Seton Watson.

„De indruk die je als Engelsman in deze tijd krijgt bij een bezoek aan Hongarije hangt af van hoe je er binnenkomt. Kom je direkt van Londen in Boedapest, dan word je bedrukt door de economische moeilijkheden en de algehele onzekerheid. Maar als je zoals ik, uit Roemenië komt, krijg je juist het tegenovergestelde gevoel. Je ziet de energie waarmee de inwoners van Boedapest hun stad herbouwen. Je kunt er kranten en tijdschriften kopen met zeer uiteenlopende meningen over strijdvrage. En bovendien word je verrast door de enorme geestelijke aktiviteit die je in de pers en in gesprekken ontmoet. Vergeleken met de geestelijke steriliteit en de angst die in de Balkanlanden zo wijd is verbreid, lijkt Hongarije een oase van kultuur en vrijheid ...”

Vragen:

- Heeft de tekst betrekking op de situatie in Hongarije in 1946 of in 1957?
- Toon met twee voorbeelden uit de tekst aan, waarom je 1946 of 1957 gekozen hebt.

- (S.) Op deze prent goochelt Fidel Castro Cuba uit de zak van de ene figuur in die van de ander.

Castro's grote goocheltruc...

Vragen:

39. Welke landen stellen op deze prent de groot afgebeelde figuren voor?
Motiveer je antwoord.
40. Waarom laat Fidel Castro Cuba uit de zak van de linkerfiguur verdwijnen?
41. Spreekt uit deze prent waardering voor Castro's optreden?
Licht je antwoord toe.

T. Hieronder staan zes met Romeinse cijfers genummerde citaten van staatslieden uit de periode van de Koude Oorlog.

- I. „Ge moet niet denken, dat ge U nogmaals op de hulp van de Sovjet-Unie kunt verlaten, als er een nieuwe tegen-revolutie zou uitbreken ... De volgende keer zult Ge U zelf moeten helpen ...”
- II. „De gebeurtenissen hebben sindsdien bewezen, dat er geen plaats is voor een compromis met de knechtjes van het imperialisme, de Kwo Min Tang en zijn medeplichtigen. Wij moeten deze vijanden verslaan, of door hen afgeslacht en onderdrukt worden ...”
- III. „De senatoren Stuart Symington en Henry Jackson beweerden dat er een niet te rechtvaardigen achterstand in ons eigen ruimtevaartprogramma was en beschuldigden, de dag na de Russische verklaring over de Spoetnik, onze regering er van, dat zuinigheid de oorzaak was van dit achterblijven. Ze zagen zelfs in het Spoetnik-succes een onrust-barend bewijs van het feit dat de Sovjet-Unie niet alleen de eerste in de ruimte was, maar ook ver vooruit op het gebied van geleide projectielen ...”
- IV. „Ik ben erkentelijk voor de uitnodiging van president Truman naar Washington te komen. Lange tijd heb ik gewenst naar Washington te gaan. Helaas is het mij op het ogenblik onmogelijk aan deze wens gehoor te geven, omdat de doktoren mij zeer beslist ontraden een lange reis – vooral een zee- of luchtreis – te ondernemen. De Russische regering zou een bezoek van president Truman aan de Sovjet-Unie toejuichen ...”
- V. „De bewijzen zijn geleverd dat alle bekende raketbases op Cuba worden ontmanteld. De raketten en de daarbij behorende installaties zijn in Sovjetschepen geladen. Onze inspectie ter zee van deze vertrekkende schepen heeft bevestigd dat het aantal raketten door de Sovjet-Unie als ingevoerd zijnde op Cuba ... nu verwijderd is ...”
- VI. „Door dit te doen, liet Mac Arthur mij geen keus, ik kon zijn insubordinatie niet langer tolereren. Wat Mac Arthur eigenlijk aan het doen was, was de vijand bedreigen met een ultimatum, dat inhield dat de hele overmacht van het Geallieerde leger tegen Rood-China moest worden ingezet ...”

Hieronder volgen in alfabetische volgorde de namen van zeven staatslieden uit die jaren:

- A. Chroestsjov
- B. Eisenhower
- C. Kennedy
- D. Mao Tse-toeng
- E. Marshall
- F. Stalin
- G. Truman

Opdracht:

42. Schrijf de cijfers van de zes citaten onder elkaar en plaats er achter de letter van de staatsman die dit gezegd heeft.
Denk er om: er blijft één staatsman over.

- U. De onderstaande tekst is afkomstig uit de memoires van president Eisenhower.

„Op maandag 10 november 1958 verklaarde premier Chroestsjov van de Sovjet-Unie dat hij van plan was binnenkort een „vredeverdrag” met Oost-Duitsland te sluiten, waardoor naar hij zei een eind zou komen aan de rechten van de Geallieerden in West-Berlijn. Met deze uitspraak veranderde hij de stad Berlijn, die gedurende meer dan negen jaar betrekkelijk rustig was geweest, in een vat buskruit ...”

Vragen:

43. Waarom zet Eisenhower het woord „vredeverdrag” tussen aanhalingstekens? Licht je antwoord toe.
44. Op grond van welk verdrag hebben de Geallieerden bepaalde rechten in Berlijn?
45. Waarom wordt, volgens de schrijver, de situatie in Berlijn door de verklaring van Chroestsjov explosief?

- V. Onderstaande prent werd in de Sovjet-Unie gepubliceerd.

Vragen:

46. De groot afgebeelde figuur stelt de Verenigde Staten van Amerika voor. Uit welke twee kenmerken van de figuur blijkt dit?
47. Wat doet genoemde figuur?
48. Wat is de functie van het kleine mannetje in de achterzak, die in de microfoon o.a. „vrede” zegt?

- W. In de op de hieronderstaande prent afgebeelde boot „Oost-West coëxistentie” zitten v.l.n.r. De Gaulle, MacMillan, Adenauer, Eisenhower, Chroestsjov en Mao Tse-toeng. Onder de tekening staat: „Amerikaans en Duits tuig! ! Ik zal jullie deel van de boot tot zinken brengen, als jullie niet oppassen”.

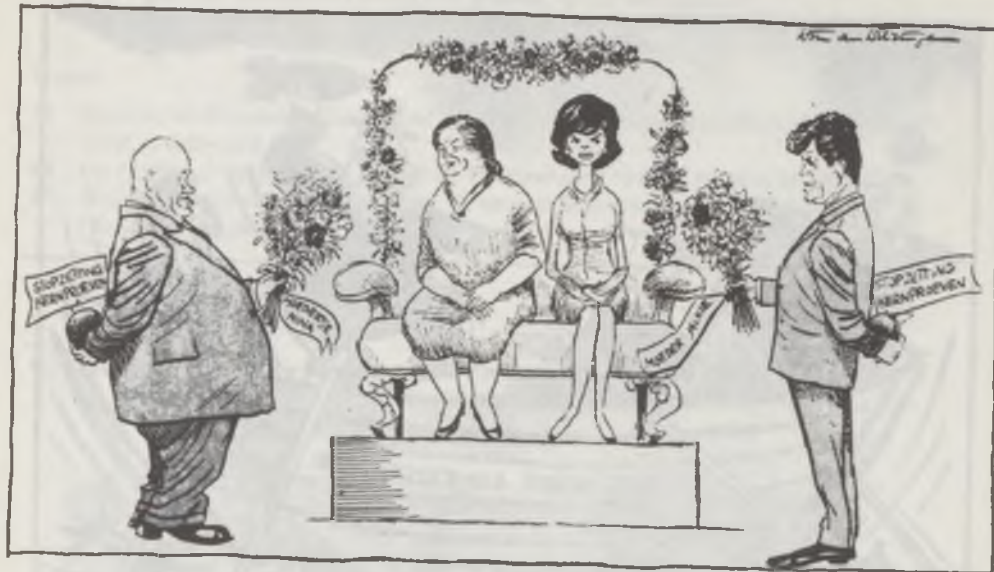
‘American and German riff-raff!! I’ll sink your part of the boat if you’re not careful!’

Vragen:

49. Waarom heeft de tekenaar deze politici in één en dezelfde boot geplaatst?
50. Wat wil de met een bom dreigende figuur bereiken?

- (X.) Op onderstaande tekening zien we Chroestsjov en Kennedy elk met hun vrouw.

MOEDERDAG

Het geschenk, dat niet gegeven wordt

Vragen:

51. Vond deze moederdag plaats aan het eind van de jaren vijftig of in het begin van de jaren zestig?
52. Zoals uit de tekening blijkt vond er toen geen stopzetting van de kernproeven plaats. Later werd er tussen de Verenigde Staten van Amerika en de Sovjet-Unie toch een beperkt kernstopverdrag gesloten.
Noem twee argumenten waarom deze landen dit verdrag ondertekenden.
53. Eigenlijk zouden nog twee andere landen hetzelfde geschenk voor moederdag hebben kunnen geven.
Welke landen zijn dat?

(Y.) De tekening hieronder is in het jaar 1962 in een Nederlandse krant verschenen.

Vragen:

54. Welk bouwwerk in welke plaats wordt hier afgebeeld?
55. Welke interpretatie geeft de tekenaar door de figuur van Stalin achter het bouwwerk te tekenen?

Figure 1

(1) The first stage of the development of the site, showing the initial layout of the blocks and the surrounding area.

(2) The second stage of the development, showing the addition of new blocks and the expansion of the site.

(3) The third stage of the development, showing the final layout of the site and the surrounding area.

EXAMEN VOORBEREIDEND WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS IN 1976

(GYMNASIUM EN ATHENEUM)

Maandag 30 augustus, 9.30–12.00 uur

GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

In dit examenwerk worden opdrachten/vragen gegeven, die van 1 tot 52 genummerd zijn. Eerst is het onderwerp „Van Nederlands-Indië tot Indonesië” aan de beurt, daarna het onderwerp „De Koude Oorlog”.

Vóór je een vraag gaat beantwoorden of een opdracht gaat uitvoeren moet je goed de afbeelding(en) bekijken en/of de tekst(en) lezen.

Een aantal vragen kun je met één naam, één woord of één zin beantwoorden.

Bij andere vragen moet je meer zinnen voor je antwoord gebruiken.

Is dat laatste het geval, denk er dan om: een juist antwoord hoeft niet altijd een lang antwoord te zijn!

Zie ommezijde

Deze opgaven zijn vastgesteld door de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.).

- (A.) In de hieronder afgebeelde prent met de tekst „Rise of Asia” (= Azië verrijst) bungelen aan een ketting of vliegen in het rond de letters A, B, C en D, die staan voor American, British, Chinese en Dutch, dus het anti-Japanse front, gevormd door de Verenigde Staten van Amerika, het Britse Gemenebest, China en Nederlands Oost-Indië.

Vragen:

1. Welke rol in Azië wordt Japan op deze prent toegekend?
2. Sommige Indonesische nationalistenvetzetten zich tegen de Japanners, terwijl anderen met hen samenwerkten. Verklaar die reacties.
3. Wat verstonden de Japanners onder de „Rise of Asia”?

- B. In een boek van de Duitse auteur Dahm over Soekarno en het Indonesische nationalisme komt de volgende beschouwing voor over de gebeurtenissen rond het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid in augustus 1945:
- „Intussen was in juli via de opperbevelhebber van de „Zuidelijke Gebieden”, maarschalk Terauchi, vanuit Tokio de order gekomen haast te maken met de Indonesische onafhankelijkheid. Dit leidde op 7 augustus tot de bekendmaking van de instelling van het „Komitee ter Voorbereiding van de Indonesische Onafhankelijkheid”.
5. Triomfantelijk zei Soekarno dat dit de „laatste stap” op weg naar de onafhankelijkheid was ... Maar de vrijheid zou pas zeker zijn,” ... als elk vreemd imperialisme vernietigd is”.
- De tijd van „op leven en dood met Dai Nippon”^{*} was voor Soekarno voorbij..... Met de „meest oprechte dank” aan Japan maakte Soekarno zich na de bekendmaking van het Komitee ter Voorbereiding definitief los uit de gevaarlijke omhelzing door nog diezelfde avond zijn „maisrede” te houden met de toespeling op de voorspelling van Djajabaja^{**} dat, wanneer er een maisjaar voorbij zou zijn, de veroveraars uit het noorden naar hun eigen rijk zouden moeten terugkeren. „Voor de mais rijp is, moet Indonesië onafhankelijk zijn”, sprak hij, er nadrukkelijk op wijzend dat hij zich van de „raadselachtigheid” van deze zin wel bewust was. Pas op dat ogenblik, aangezien – naar hij zei – “... Dai Nippon al begonnen was de onafhankelijkheid te erkennen”, maakte hij gebruik van deze mythe tegen de Japanners ... Nooit is Soekarno zo heftig tegen de Geallieerden, in het bijzonder tegen de Nederlanders, uitgevaren als in het verloop van deze toespraak. „De enige tegenstand tegen de onafhankelijkheid van Indonesië komt nog van de zijde der Geallieerden, van de zijde der Amerikanen, de Engelsen en de Nederlanders” ...
10. Direct nadat de instelling van het Komitee ter Voorbereiding was bekend gemaakt, werden Soekarno, Hatta en Dr. Radjiman naar de omgeving van Saigon overgevoerd, waar zij van maarschalk Terauchi nadere instructies over de verwezenlijking van de onafhankelijkheid in ontvangst namen ...
15. Bij de terugkeer op Java, op 14 augustus, bleek Soekarno zeer hoopvol gestemd ... Maar ... de verontwaardiging ... nog langer op Japanse toestemming te moeten wachten had haar hoogtepunt bereikt. In brede kring was men van opvatting dat een door Tokio „geschonken onafhankelijkheid” het karakter van de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging in een verkeerd daglicht zou stellen en een schandvlek zou betekenen ...”
20. 25. 30.

^{*} Dai Nippon = Groot Japan.

^{**} Djajabaja is een Javaanse vorst uit de 12e eeuw, aan wie voorspellingen over de geschiedenis van Java worden toegeschreven, die in roerige tijden telkens opduiken. Volgens een bepaalde lezing van de voorspellingen zou een overheersing door een volk van handelaars door een klein geel volk uit het Noorden worden beëindigd, dat zich daarna zou terugtrekken, waarna een tijdvak van regering door een inheemse vorst zou aanbreken.

Vragen:

1. Waarom zou Tokio de Indonesische onafhankelijkheid hebben willen bespoedigen (regel 1–3)?
2. Hoe komt de schrijver tot de gevolgtrekking „dat voor Soekarno de tijd om op leven en dood met Japan samen te gaan (regel 8) voorbij was”?
3. Waarom spreekt de auteur in regel 10 van een „gevaarlijke omhelzing”?
4. In hoeverre gebruikt Soekarno de voorspelling van Djajabaja tegen de Japanners, zoals de schrijver in regel 16–17 stelt?
5. Welk gebruik hebben conservatief gezinde mensen in Nederland gemaakt van gegevens als de in deze tekst – zie met name regel 17 tot 25 – verstrekte?
6. Uit regel 26 tot 29 blijkt dat vele Indonesische nationalistena Soekarno’s hoopvolle stemming niet deelden, maar ongeduldig werden. Welk belangrijk nieuws dat midden augustus tot Java doordrong, zal tot dat ongeduld hebben bijgedragen?
7. Waartoe leidde dit ongeduld?

- C. In de laatste maanden van 1945 begon, zij het in een zeer langzaam tempo, de opbouw van een Nederlandse strijdmacht op Java.
De regering van Soekarno besloot toen haar zetel van Djakarta naar Djokjakarta te verplaatsen.
Beantwoord na deze inleiding onderstaande vragen.

Vragen:

11. Waardoor kwamen de Nederlandse troepen pas zo laat in het jaar op Java?
 12. Waarom wachtte de regering van de Republiek de komst van de Nederlanders niet af?
 13. Waarom wenste de regering van de Republiek in ieder geval op Java te blijven?
 14. Tot hoelang heeft deze regering zich in Djokjakarta kunnen handhaven?
-

- D. De hieronder afgedrukte prent heeft betrekking op de uitzending van Nederlandse troepen naar Indonesië.

Op weg naar Indonesië

Vragen:

15. In de sloep achter een der troepentransportschepen zit de Commissie-Generaal. Wie was de voorzitter van deze commissie?
16. Met welk doel werd deze commissie naar Indonesië gezonden?
17. Aan welke bezorgdheid geeft de tekenaar uiting?

- E.** Onderstaande tekst is een fragment uit een artikel van de Indonesische politicus Soetan Sjahrir. Dit artikel verscheen in het Nederlandse weekblad *De Groene Amsterdammer* van 2 augustus 1947 nadat de eerste politieke actie begonnen was.

„In Indonesië bevochten ruim-toegeruste, goed-geëfende en krachtig gesteunde Nederlandse troepen een pover-toegerust republikeins leger. Wij weten, dat het een ongelijke oorlog is, maar geloof, moed en aantal zijn aan onze zijde. Doch wat het zwaarste weegt, wij strijden voor een ideaal, dat de Nederlanders niet missen, en de sympathie der wereld is met ons ...”

Vragen:

18. In dit artikel schrijft Sjahrir „de sympathie der wereld is met ons”. Waarop kon hij deze bewering baseren?
 19. Ook van Nederlandse zijde werd verklaard dat men „voor een ideaal” streed. Hoe zouden deze Nederlanders dit ideaal omschreven hebben?
 20. In welke vorm van oorlogsvoering zou het Indonesische (Republikeinse) leger vooral zijn kracht gaan zoeken?
-

- F.** In december 1948 schreef een buitenlands journalist een artikel over de Indonesische kwestie.
De onderstaande tekst is een fragment uit dat artikel.

„Denkt men nu werkelijk dat de wereld zich maar niet zal bemoeien met het Indonesische drama, alleen omdat Nederland zich beroept op zijn soevereiniteit die al bijna geheel ondermijnd is?
Dit is een te magere motief om zich tegenover het buitenland te rechtvaardigen voor de oorlog in Indonesië. De Nederlanders hebben de gedachte om de hele kwestie door middel van arbitrage op te lossen met allerlei juridische argumenten van de hand gewezen. Nederland is zijn eigen gang gegaan en heeft het nu hard te verduren, want het moet tegen een wereldstroom oproeien.”

Vragen:

21. Na het begin van welke ingrijpende gebeurtenis in Indonesië werd de hierboven afgedrukte tekst geschreven?
 22. Aan welke instantie moet je vooral denken in verband met „de wereld”?
 23. In welk opzicht scheen Nederland „tegen de stroom op te roeien”?
 24. Welke politieke conclusie heeft Nederland spoedig hierna – dus in 1949 – uit de politieke situatie getrokken?
-

- G. Na de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding van Oost-Europa door de legers van de Sovjet-Unie begon de laatste haar positie in de Oosteuropese landen te consolideren. Dit proces werd in het Westen over het algemeen beschouwd als een „sovjetisering”, dus een opleggen van communistische regimes onder druk van de Sovjet-Unie. Protesten van Westerse zijde, dat met name de parlementaire democratie achter het „IJzeren Gordijn” geweld werd aangedaan, werden door de Sovjet-Unie gebrandmerkt als een imperialistische bemoeizucht of zelfs inmenging, of als een vorm van onbegrip aangaande het karakter van een socialistische „volksdemocratie”.

Vragen:

25. Op welke gronden zou een voorstander van de Sovjet-politiek het Russische optreden in Oost-Europa verdedigen?
 26. Welke kritiek zou een tegenstander van deze politiek op dit optreden kunnen uitoefenen?
 27. Welke kritiek zal een voorvechter van de Westerse democratie hebben op de Oosteuropese volksdemocratie?
 28. Welke kritiek hebben voorstanders van deze volksdemocratie op het Westerse parlementaire stelsel?
-

- H. Hieronder volgen twee teksten.
De eerste is een fragment uit een bekend artikel “The Sources of Soviet Conduct” (= De oorsprongen van de gedragslijn van de Sovjet-Unie) in het tijdschrift *Foreign Affairs* van juli 1947. Het is geschreven door de Amerikaanse diplomaat George F. Kennan.
De tweede tekst is een gedeelte uit een officiële verklaring van de pas opgerichte Kominform die in september 1947 uitgegeven werd.

- I. „Dit maakt aannemelijk dat de Verenigde Staten met redelijk vertrouwen een ‘policy of firm containment’* gaan voeren, die er op gericht is de Russen voortdurend tegen-druk te geven op elk punt waar ze tonen inbreuk te willen maken op de belangen van een naar vrede en stabiliteit strevende wereld”.
- II. „Zoals in het verleden de Münchenpolitiek de aanvalslust van Hitler heeft aangemoedigd, zo kunnen thans de concessies aan de nieuwe politiek van de V.S. de bezielers daarvan prikkelen om nog onbeschaamder en agressiever te worden. Daarom moeten de Communistische Partijen zich aan het hoofd stellen van het verzet op elk gebied ... tegen de imperialistische plannen van overheersing en agressie”.

* Vertaald: een politiek van resoluut in bedwang houden.

Vragen:

29. Wat veronderstellen beide verklaringen — in de geest van de „Koude Oorlog” — ten aanzien van de tegenstander?
 30. Welke overeenkomst tekent zich in beide verklaringen af met betrekking tot de te volgen politiek?
 31. Waar — resp. bij welke gelegenheden — hebben de Verenigde Staten in de komende jaren hun onverzettelijkheid gedemonstreerd, met de bedoeling „het communisme in bedwang te houden”?
-

1. De hieronder afgebeelde prent verscheen in juli 1948 in een Nederlands weekblad.

„Nou jij weer!”

Vragen:

32. Als je weet dat de engel op de tekening de vrede voorstelt, zeg dan wat de prent uitdrukt.
33. Tekenaars stellen de Verenigde Staten van Amerika dikwijls als „Uncle Sam” voor, Rusland als een beer. Waarom doet deze tekenaar dat hier wel voor Amerika, maar geeft hij de Rus de trekken van Stalin?

- J. De hieronder afgebeelde propagandaprent liet het commando van de Verenigde Naties tijdens de oorlog in Korea boven de linies van de Chinese troepen afwerpen. De voorste figuur stelt een Chinese militair voor.

Vraag:

34. Wat wilde deze prent uitdrukken?

- (K.) De volgende vijf vragen hebben ook betrekking op de Koreaanse Oorlog.

Vragen:

35. Een artikel over de Koreaanse Oorlog had als opschrift:
„De Verenigde Naties van Amerika”.
Verklaar dit opschrift.
 36. Hoe valt de stelling te verdedigen, dat tijdens dit gewapende conflict in Korea de Koude Oorlog toch „koud” was gebleven?
 37. Welke verdragen zijn onder invloed van de Koreaanse Oorlog tot stand gekomen?
 38. De onderhandelingen over definitieve beëindiging van de strijd in Korea hadden een slepend karakter. Een van de hoofdoorzaken was de eis van Communistisch China en Noord-Korea, dat alle wederzijdse krijgsgevangenen verplicht uitgewisseld dienden te worden, ongeacht de wensen van de krijgsgevangenen zelf. Het commando van de Verenigde Naties stelde hier de eis van vrijwillige repatriëring tegenover.
Wat zou communistisch China en Noord-Korea tot hun standpunt gebracht hebben?
 39. De halsstarrigheid van Communistisch China en Noord-Korea t.a.v. de kwestie van de krijgsgevangenen (zie vraag 38) werd, aldus sommige auteurs, mede veroorzaakt door het feit, dat genoemde landen zich in deze kwestie volkomen gesteund achtten door de U.S.S.R. Toen zij door de gebeurtenissen in de Sovjet-Unie daar niet meer zo zeker van waren, bleken zij, aldus deze historici, tot toegeven bereid.
Op welke „gebeurtenissen” in de U.S.S.R. zouden deze schrijvers doelen?
-

- (L.) J. W. Fulbright, senator voor de Democratische Partij, was vele jaren voorzitter van de Senaatscommissie van Buitenlandse Zaken in Washington.
Hij bestreed de door hem als rechts aangeduide anti-communistische politiek van minister Foster Dulles en hij was een voorstander van de erkenning van de Chinese Volksrepubliek. In zijn boek *De arrogantie van de macht* schreef hij:
„... Tegelijkertijd staat onze afkeer van geweld van links in geen enkele verhouding tot ons begrip, wanneer dit geweld van rechts komt ...”

Vragen:

40. Geef een uitleg van de opmerking van senator Fulbright.
Noem daarbij enige voorbeelden van Amerikaanse afkeer van gewelddadigheid van links en van tolerantie voor gewelddadige regimes van rechts.
 41. Hoe uitte de communistenangst zich in de binnenlandse politiek van de Verenigde Staten van Amerika?
-

- (M.) De prent hieronder is een afbeelding van Adenauer, van 1949–1963 bondskanselier van de Bondsrepubliek Duitsland (B.R.D.).
Onder de prent stond: „Adenauer zoals Ulbricht hem ziet”.
Ulbricht was van 1949–1971 een vooraanstaand politicus in Oost-Duitsland.

Vraag:

42. Verklaar de tekst die onder de prent stond.
-

- (N.) De volgende vier vragen gaan over de Duitse kwestie.

Vragen:

43. Waarom was een Russisch voorstel, om herstel van de Duitse eenheid via onderhandelingen tussen de regeringen van de Bondsrepubliek Duitsland (B.R.D.) en de Duitse Democratische Republiek (D.D.R.) tot stand te brengen, voor Adenauer onaanvaardbaar?
44. Welk risico hield het westelijke plan, nl. herstel van de Duitse eenheid door middel van vrije verkiezingen, voor de Russen in?
45. Welk bezwaar hadden de Russen tegen de positie van West-Berlijn?
46. Welke politieke gevolgen heeft de eerste Berlijnse crisis, die in 1948 uitbrak, in het jaar 1949 voor Europa gehad?
-

- ① De volgende zes vragen hebben betrekking op de Cuba-crisis.

Vragen:

47. Tijdens deze crisis voer een groot aantal Russische vrachtschepen naar Cuba.
Wat was de lading van deze schepen?
 48. Waarom werd deze zaak zo hoog opgenomen door de Verenigde Staten van Amerika (Kennedy)?
 49. Kon Kennedy zich bij zijn optreden in deze kwestie beroepen op de Truman-leer?
Verklaar je antwoord.
 50. Hoe verklaart men dat na deze crisis een toenadering, d.w.z. een grotere bereidheid tot zekere concessies, tussen de twee wereldmachten te bespeuren is geweest?
 51. Welke gebeurtenis bewijst, dat er inderdaad na de Cuba-crisis enige verbetering in de verhouding tussen de Verenigde Staten van Amerika en de Sovjet-Unie tot stand kwam?
 52. Terwijl niemand in de mislukking van de blokkade van Berlijn in 1948-1949 een aantasting van de positie van Stalin ziet, wordt de mislukking van het „Cubaanse avontuur” wel een van de oorzaken van de val van Chroestsjov genoemd.
Hoe zou men tot dit verschil in beoordeling komen?
-

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Secretariaat :

Bloemendaalseweg 190 A
Overveen
Telefoon 023-257602
Postrekening 2465667

Aan de collega's die deelnemen
aan het experimenteel centraal
schriftelijk eindexamen
geschiedenis en staatsinrichting
in 1976, tweede tijdvak.

Uw brief van

Ons kenmerk BO/FB 6-602

Bijlage(n) 1

Datum 28 augustus 1976.

Zeer geachte dames en heren,

Bij deze brief doe ik u het definitieve correctiemodel met waarderingsschaal en cijferbepaling voor het tweede tijdvak toekomen. Ook voor deze normen geldt dat zij een niet-bindend karakter hebben. Hoe er mee gehandeld dient te worden heb ik u in mijn brief van 17 mei j.l. geschreven. Een afschrift van die brief gaat als bijlage bij dit schrijven. In het bijzonder vraagt de commissie nogmaals uw aandacht voor enkele punten die zij in haar brief van 22 mei j.l. u geschreven heeft. Die punten zijn:

"... - ... het is ondoenlijk om in de correctiemodellen alle varianten te vatten die in de beantwoording ook goed kunnen zijn, de mogelijkheid van diverse varianten is immers een verschijnsel dat inherent is aan ons vak;
- hieruit vloeit voort dat de beoordeling welke variant goed, welke half goed en welke fout is bij de leraren ligt;
- de commissie wil de collega's ook de ruimte geven om te bepalen of de puntenwaardering van niet helemaal goede antwoorden gehalveerd dient te worden..."

Tenslotte vraagt de commissie nog uw medewerking met betrekking tot de beantwoording van het enquêteformulier dat u ook het tweede tijdvak toegezonden zal worden.

Met vriendelijke groet en de meeste hoogachting,
namens de commissie,

(w.g.) C.M.H. Bosch.

AFSCHRIJF

Bijlage bij brief 6-602
d.d. 28 augustus 1976.

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Secretariaat :

Bloemendaalseweg 190 A
Overveen
Telefoon 023-257602
Postrekening 2465667

Aan de collega's die deelnemen
aan het experimenteel centraal
schriftelijk eindexamen
geschiedenis en staatsinrichting
in 1976.

Uw brief van

Ons kenmerk

Bo/JL 4-474

Bijlage(n)

Datum 17 mei 1976.

Zeer geachte dames en heren,

Hierbij stuur ik u het in mijn brief van 17 februari j.l. beloofde - voorlopige - correctiemodel met waarderingsschaal en cijferbepaling. Van eventuele wijzigingen zult u zo spoedig mogelijk op de hoogte gebracht worden.

In verband met verzoeken om informatie over de tweede correctie en de niet-bindende (advies-)normen heeft de commissie mij gevraagd u - in overleg met de inspectie - het volgende mee te delen:

De commissie is van oordeel dat wil zij te zijner tijd een gefundeerd advies uitbrengen de werkelijkheid van een centraal schriftelijk eindexamen zo dicht mogelijk benaderd dient te worden.

Daarom dient u correctiemodel en waarderingsschaal te volgen, het werk door een tweede corrector te laten corrigeren en, zo nodig met toepassing van art. 28.2 van het eindexamenreglement, eindcijfers te bepalen. Als u dan van mening mocht zijn dat een of meer leerlingen de dupe van het experiment worden, kunt u zich beroepen op het feit dat correctiemodel en waarderingsschaal een adviserend karakter hebben en op grond daarvan naar eigen inzicht het volgens u juiste cijfer c.s.e. vaststellen en daaruit op de gebruikelijke wijze het eindcijfer voor geschiedenis en staatsinrichting afleiden.

Wij zijn van mening dat de belangen van de eindexamenkandidaten en die van het experiment zo gewaarborgd zijn.

In onze enquête - zoals u reeds eerder werd meegedeeld - wordt u gevraagd aan te geven op welke punten u van correctiemodel en waarderingsschaal afweek, en waarom u dat deed, deze gegevens zijn voor de evaluatie van ons experiment, zoals u zult begrijpen, belangrijk.

Met vriendelijke groet en de meeste hoogachting, teken ik,
namens de commissie,

(w.g.) C.M.H. Bosch.

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSIINRICHTING
(C.E.G.E.S.)

Centraal schriftelijk eindexamen

Mavo-3

Tweede tijdvak - 30 augustus 1976.

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
A. 1.	1 : I = onjuist II = onjuist III = onjuist IV = juist V = juist	10 (5 x 2)
B. 2.	2 : Soekarno-Hatta; of: republikeinse nationalisten.	1
3.	3 : De Veiligheidsraad of de Verenigde Naties.	1
4a.	4a: Met de politionele actie.	2
b.	b: Om een einde te maken aan de voortdurende schendingen van de bestandslijn door Indonesische nationalisten; of: de republikeinse regering tot toegeven te dwingen (of antwoorden van gelijke strekking N.B.: één van beide is al goed).	2
C. 5.	5 : Ieder antwoord waaruit blijkt dat de opbouw van een strijdmacht met dienstplichtigen direkt na de oorlog technisch nog niet mogelijk was.	2
6.	6 : Japan(ers), Japannezen of "Jappen".	1
7.	7 : Indonesische nationalisten/republikeinen, enz.	1
8.	8 : Drang tot avontuur; of: na jaren lang in eigen land "opgesloten" te hebben gezeten wilden velen wel eens wat van van de wereld zien; of: de vrijheid echt beleven; angst voor werkloos- heid; of: plichtsbetrachting ten aanzien van het vaderland.	2

612170F-3

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
D. 9.	9 : I = i II = h III = j IV = g V = o VI = d VII = - VIII = a IX = e X = f XI = b XII = -	10 (10 x 1)
E. 10.	10 : De Verenigde Staten van Amerika.	1
11.	11 : Rusland.	1
12a.	12a: Streven van Rusland om de invloedssfeer uit te breiden ten koste van niet-communistische landen.	2
b.	b: Door het geven van steun op militair, technisch, economisch terrein en steun aan onafhankelijkheidsbewegingen.	2
13a.	13a: Verdediging tegen de communistische expansie.	2
b.	b: Volgens de communisten is de NAVO een offensief verbond gericht tegen de communistische staten.	2
14.	14 : Beide gebieden werden verdeeld in een communistisch noorden en een niet-communistisch zuiden.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
F. 15a.	15a: Om de opstand te onderdrukken.	2
b.	b: Elk antwoord waaruit het misdadige karakter van de onderdrukking van de opstand blijkt.	2
c.	c: Op bepalingen van het Paot van Warschau.	2
16.	16 : Het tonen van het ware gezicht van Rusland en het Westen aansporen tot actie.	2
17.	17 : Volgens Rusland waren het opstandigen tegen het communistische ideaal; volgens henzelf streden zij tegen onderdrukking (en ieder antwoord van soortgelijke strekking).	2
18.	18 : Vragen om daadwerkelijke hulp.	2
19a.	19a: Een staat die zich onder dwang aansluit (in politiek en economisch opzicht) bij een machtiger staat.	2
b.	b: Volgens sommigen uit defensief oogpunt; volgens anderen uit offensieve overwegingen. (een van beide is al goed).	2
20.	20 : Militaire en diplomatieke hulp. (bijv. door bemiddeling van de Verenigde Naties).	2
21.	21 : De opstandelingen vonden dat de vrijheid van hun land onderdrukt werd.	1
22.	22 : Neen. Omdat de Verenigde Staten de invloedsferen wilden eerbiedigen. Het antwoord dat de Verenigde Staten bang was voor een derde wereldoorlog is ook goed.	2
23.	23 : Suez-crisis.	1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
G. 24.	24 : - De Russische vredesduif; - de voorstelling van Uncle Sam met zijn raket, dollars en olie; - Adenauer met hakenkruis; - Chroestsjov's hoofd met hamer en sikkel (twee van de vier is goed).	2
25.	25 : De onderontwikkelde landen van Azië, Afrika en Zuid-Amerika.	2
26.	26 : Als leveranciers van grondstoffen en afzetgebieden voor produkten (economisch). Als mogelijke bondgenoot, als afzetgebied voor wapens en uitbreiding van invloedsfeer (militair).	4
27.	27 : De Verenigde Naties.	1
H. 28.	28 : I = Korea II = Duitsland III = Griekenland IV = Hongarije V = Cuba VI = Rusland VII = Vietnam VIII = Tsjecho-Slowakije IX = Verenigde Staten X = Joego-Slavië	15 (10 x 1½)
totaal aantal te behalen punten:		90

CIJFERBEPALING:

- Op voorhand wordt aan elke kandidaat tien punten toegewezen.
- Het totaal aantal punten dat een kandidaat toegewezen kan worden bedraagt honderd.
- Het cijfer dient in decimalen berekend te worden en wordt bepaald door het totaal aantal aan de kandidaat toegewezen punten door tien te delen.

BRONVERMELDING VAN HET GEBRUIKTE HISTORISCH MATERIAAL.

A: -

B: Paul van 't Veer, Gelijk hebben en krijgen. Amsterdam, 1962, p. 132.C: Michel van der Plas, Mooie vrede, een documentaire over Nederland in de jaren 1945-1950. Utrecht, 1966, p. 165.

D: -

E: -

F: A.P. Manning e.a., Onze jaren 45-70. Amsterdam, 1972, deel 3, p. 1263.G: Algemeen Handelsblad. 15 juli 1960.

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
(C.E.G.E.S.)

Centraal schriftelijk eindexamen

Mavo-3

Tweede tijdvak - 30 augustus 1976.

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
A. 1.	1 : I = onjuist II = onjuist III = onjuist IV = juist V = juist	10 (5 x 2)
B. 2.	2 : Soekarno-Hatta; of: republikeinse nationalist.	1
3.	3 : De Veiligheidsraad of de Verenigde Naties.	1
4a.	4a: Met de politionele actie.	2
b.	b: Om een einde te maken aan de voortdurende schendingen van de bestandslijn door Indonesische nationalist; of: de republikeinse regering tot toegeven te dwingen (of antwoorden van gelijke strekking N.B.: één van beide is al goed).	2
C. 5.	5 : Ieder antwoord waaruit blijkt dat de opbouw van een strijdmacht met dienstplichtigen direkt na de oorlog technisch nog niet mogelijk was.	2
6.	6 : Japan(ners), Japannezen of "Jappen".	1
7.	7 : Indonesische nationalisten/republikeinen, ens.	1
8.	8 : Drang tot avontuur; of: na jaren lang in eigen land "opgesloten" te hebben gezeten wilden velen wel eens wat van van de wereld zien; of: de vrijheid echt beleven; angst voor werkloos- heid; of: plichtsbetrachting ten aanzien van het vaderland.	2

612170F-3

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
D. 9.	9 : I = i II = h III = j IV = g V = o VI = d VII = - VIII = a IX = e X = f XI = b XII = -	10 (10 x 1)
E. 10.	10 : De Verenigde Staten van Amerika.	1
11.	11 : Rusland.	1
12a.	12a: Streven van Rusland om de invloedssfeer uit te breiden ten koste van niet-communistische landen.	2
b.	b: Door het geven van steun op militair, technisch, economisch terrein en steun aan onafhankelijkheidsbewegingen.	2
13a.	13a: Verdediging tegen de communistische expansie.	2
b.	b: Volgens de communisten is de NAVO een offensief verbond gericht tegen de communistische staten.	2
14.	14 : Beide gebieden werden verdeeld in een communistisch noorden en een niet-communistisch zuiden.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
F. 15a.	15a: Om de opstand te onderdrukken.	2
b.	b: Elk antwoord waaruit het misdadige karakter van de onderdrukking van de opstand blijkt.	2
c.	c: Op bepalingen van het Paot van Warschau.	2
16.	16 : Het tonen van het ware gezicht van Rusland en het Westen aansporen tot actie.	2
17.	17 : Volgens Rusland waren het opstandigen tegen het communistische ideaal; volgens henzelf streden zij tegen onderdrukking (en ieder antwoord van soortgelijke strekking).	2
18.	18 : Vragen om daadwerkelijke hulp.	2
19a.	19a: Een staat die zich onder dwang aansluit (in politiek en economisch opzicht) bij een machtiger staat.	2
b.	b: Volgens sommigen uit defensief oogpunt; volgens anderen uit offensieve overwegingen. (een van beide is al goed).	2
20.	20 : Militaire en diplomatieke hulp. (bijv. door bemiddeling van de Verenigde Naties).	2
21.	21 : De opstandelingen vonden dat de vrijheid van hun land onderdrukt werd.	1
22.	22 : Neen. Omdat de Verenigde Staten de invloedsferen wilden eerbiedigen. Het antwoord dat de Verenigde Staten bang was voor een derde wereldoorlog is ook goed.	2
23.	23 : Suez-crisis.	1

612170F-3

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
G. 24.	24 : - De Russische vredesduif; - de voorstelling van Uncle Sam met zijn raket, dollars en olie; - Adenauer met hakenkruis; - Chroestajov's hoofd met hamer en sikkel (twee van de vier is goed).	2
25.	25 : De onderontwikkelde landen van Azië, Afrika en Zuid-Amerika.	2
26.	26 : Als leveranciers van grondstoffen en afzetgebieden voor produkten (economisch). Als mogelijke bondgenoot, als afzetgebied voor wapens en uitbreiding van invloedssfeer (militair).	4
27.	27 : De Verenigde Naties.	1
H. 28.	28 : I = Korea II = Duitsland III = Griekenland IV = Hongarije V = Cuba VI = Rusland VII = Vietnam VIII = Tsjecho-Slowakije IX = Verenigde Staten X = Joego-Slavië	15 (10 x 1½)
totaal aantal te behalen punten:		90

CIJFERBEPALING:

- Op voorhand wordt aan elke kandidaat tien punten toegewezen.
- Het totaal aantal punten dat een kandidaat toegewezen kan worden bedraagt honderd.
- Het cijfer dient in decimalen berekend te worden en wordt bepaald door het totaal aantal aan de kandidaat toegewezen punten door tien te delen.

BRONVERMELDING VAN HET GEBRUIKTE HISTORISCH MATERIAAL.

A: -

B: Paul van 't Veer, Gelijk hebben en krijgen. Amsterdam, 1962, p. 132.C: Michel van der Plas, Mooie vrede, een documentaire over Nederland in de jaren 1945-1950. Utrecht, 1966, p. 165.

D: -

E: -

F: A.P. Manning e.a., Onze jaren 45-70. Amsterdam, 1972, deel 3, p. 1263.G: Algemeen Handelsblad. 15 juli 1960.

Nr.	Beschreibung	Menge
1	...	...
2	...	...
3	...	...
4	...	...
5	...	...
6	...	...
7	...	...
8	...	...
9	...	...
10	...	...
11	...	...
12	...	...
13	...	...
14	...	...
15	...	...
16	...	...
17	...	...
18	...	...
19	...	...
20	...	...
21	...	...
22	...	...
23	...	...
24	...	...
25	...	...
26	...	...
27	...	...
28	...	...
29	...	...
30	...	...
31	...	...
32	...	...
33	...	...
34	...	...
35	...	...
36	...	...
37	...	...
38	...	...
39	...	...
40	...	...
41	...	...
42	...	...
43	...	...
44	...	...
45	...	...
46	...	...
47	...	...
48	...	...
49	...	...
50	...	...

Die ...
 Die ...
 Die ...

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
(C.E.G.E.S.)

Centraal schriftelijk eindexamen

Mavo-4

Tweede tijdvak - 30 augustus 1976

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
A. 1a.	1a: Zaten nog in interneringskampen; elk antwoord waaruit blijkt dat ze in gevaar verkeerden.	1
b.	b: In werkkampen waar ze dwangarbeid hadden moeten verrichten (bijv. Birma).	2
c.	c: Onteigend, verwaarloosd, vernietigd.	2
d.	d: Sommigen sloten zich bij de Indonesische strijdgroepen aan of gaven deze hun wapens.	2
e.	e: Stuurden aan op een onafhankelijk Indonesië.	1
B. 2.	2 : I = onjuist II = onjuist III = onjuist IV = juist V = juist VI = onjuist	1 1 1 1 1 1
C. 3.	3 : Soekarno-Hatta; of: republikeinse nationalist.	1
4.	4 : De Veiligheidsraad of de Verenigde Naties.	1
5a.	5a: Met de politionele actie.	1
b.	b: Om een einde te maken aan de voortdurende schendingen van de bestandslijn door Indonesische nationalist; of: de republikeinse regering tot toegeven te dwingen (of antwoorden van gelijke strekking. N.B. één van beide is al goed).	1

612170F-4

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
D. 6a.	6a: Elk antwoord waaruit blijkt dat door wederzijdse samenwerking tot politiek en economisch herstel kan worden gekomen is goed (of antwoorden van gelijke strekking).	2
b.	b: Enkele te noemen feiten zijn: - het verwijt dat Soekarno en de zijnen oollaborateurs waren; - het verwijt dat Nederland het kolonialisme wilde herstellen; - de politionele acties; - het "gesoharrel" met Linggadjati.	2
7.	7 : Hij aanvaardt Indonesië als een politiek gegeven (en antwoorden van gelijke strekking).	2
8.	8 : - Handhaving van een koloniale verhouding; - de unie-gedachte (in welke vorm dan ook); - het verbreken van de band door middel van het verlenen van onafhankelijkheid.	2
E. 9.	9 : Van een koloniale verhouding, bevoogding en "uitbuiting" naar een zelfstandig onafhankelijk Indonesië met als enige band de Unie waarvan de koningin het hoofd was (of antwoorden van gelijke strekking).	2
10.	10 : Dat Nieuw-Guinea voorlopig onder het beheer van Nederland bleef (Uitblijven van een schuldenregeling is ook goed.)	1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
E. 11a.	11a: De A.R.P. en de C.H.U. stemden tegen omdat de overdracht een "verraad" was van de taak die Nederland in Indië had. Het was een akkoord met Soekarno die als "collaborateur" werd beschouwd.	2
b.	b: De C.P.N. wilde een Indonesische staat volkomen los van Nederland; of: ze waren tegen elke vorm van kolonialisme.	1
F. 12.	12 : I = i II = h III = j IV = g V = c VI = d VII = - VIII = a IX = e X = f XI = b XII = -	(12 x $\frac{1}{2}$) max. 6
G. 13.	13 : De Verenigde Staten van Amerika.	1
14.	14 : Rusland.	1
15a.	15a: Streven van Rusland om de invloedssfeer uit te breiden ten koste van niet communistische landen.	2
b.	b: Door het geven van steun op militair, technisch, economisch terrein en steun aan onafhankelijkheidsbewegingen.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
G. 16a.	16a: Verdediging tegen de communistische expansie.	2
b.	b: Volgens de communisten is de NAVO een offensief verbond, gericht tegen de communistische staten.	2
17.	17 : Beide gebieden werden verdeeld in een communistisch noorden en een niet-communistisch zuiden.	2
H. 18a.	18a: Om de opstand te onderdrukken.	1
b.	b: Elk antwoord waaruit het misdadige karakter van de onderdrukking van de opstand blijkt.	1
c.	c: Op bepalingen van het Pact van Warschau.	1
19.	19 : Het tonen van het ware gezicht van Rusland en het Westen aansporen tot actie.	2
20.	20 : - Volgens Rusland waren het opstandigen tegen het communistisch ideaal; - volgens henzelf stredden zij tegen onderdrukking (en ieder antwoord van soortgelijke strekking).	2
21.	21 : Vragen om daadwerkelijke hulp.	2
22a.	22a: Een staat die zich onder dwang aansluit (in politiek en economisch opzicht) bij een machtiger staat.	2
b.	b: Volgens sommigen uit defensief oogpunt; volgens anderen uit offensieve overwegingen; één van beide is al goed.	1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
H. 23.	23 : Militaire en diplomatieke hulp, bijv. door bemiddeling van de Verenigde Naties.	2
24.	24 : De opstandelingen vonden dat de vrijheid van hun land onderdrukt werd.	1
25.	25 : Nee. Omdat de Verenigde Staten de invloedsferen wilde eerbiedigen. Het antwoord dat de Verenigde Staten bang was voor een derde wereldoorlog is ook goed.	2
26.	26 : Suez-crisis.	1
I. 27.	27 : De Verenigde Staten streeft de wereldheerschappij na, wil de democratie vernietigen, het Marshallplan is een middel tot expansie.	2
28a.	28a: Houding ten aanzien van de satellietlanden, ruzie met China over de grensgebieden, houding ten opzichte van Joego-Slavië.	4
b.	b: Eénpartijstaat, schending van de grondrechten.	1
29.	29 : Kapitalistisch. Ook goed is: imperialistisch of antidemocratisch.	1
30.	30 : Uitbreiden van macht over landen uit velerlei oogmerken.	2
31.	31 : Verdeling van Duitsland, waarbij de beide helften een geheel eigen karakter vertonen, elk kenmerkend voor de blokken waartoe de delen behoren.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
I. 32.	32 : De door de oorlog getroffen Europese staten financieel en economisch weer op de been te helpen.	1
33.	33 : De landen die de hulp aanvaarden zouden afhankelijk worden van de Verenigde Staten.	1
J. 34.	34 : - De Russische vredesduif; - de voorstelling van Uncle Sam met zijn raket, dollars, olie; - Adenauer met hakenkruis; - Chroestsjov's hoofd met hamer en sikkel.	2
35.	35 : De onderontwikkelde landen van Azië, Afrika, Zuid-Amerika.	2
36.	36 : Als leveranciers van grondstoffen en afzetgebieden voor produkten (economisch). Als mogelijke bondgenoot, als afzetgebied voor wapens en uitbreiding van de invloedssfeer (militair).	3
37.	37 : De Verenigde Naties.	1
Totaal aantal te behalen punten:		90

CIJFERBEPALING:

- Op voorhand wordt aan elke kandidaat tien punten toegewezen.
- Het totaal aantal punten dat een kandidaat toegewezen kan worden bedraagt honderd.
- Het cijfer dient in decimalen berekend te worden en wordt bepaald door het totaal aantal aan de kandidaat toegewezen punten door tien te delen.

BRONVERMELDING VAN HET GEBRUIKTE HISTORISCH MATERIAAL.

- A: De Groene Amsterdammer, 15 september 1945.
- B: -
- C: Paul van 't Veer, Gelijk hebben en krijgen, Amsterdam, 1962, p. 132.
- D: De Wereldkroniek, 13 oktober 1945, 14e jrg., no. 247c, Den Haag.
- E: Het Parool, 21 december 1949.
- F: -
- G: -
- H: A.F. Manning e.a., Onze jaren 45-70, Amsterdam, 1972, deel 3, p. 1263.
- I: Keesings Historisch Archief, 5 oktober 1947, p. 7333.
- J: Algemeen Handelsblad, 15 juli 1960.

REPORT ON THE PROGRESS OF THE WORK DURING THE YEAR 1900

By the Secretary of the Board of Education

No.	Name of the Institution	Value of the Property
1.	2.	3.
1.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
2.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
3.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
4.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
5.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
6.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
7.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
8.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
9.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
10.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
11.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
12.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
13.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
14.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
15.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
16.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
17.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
18.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
19.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
20.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00
21.	The Board of Education, New York City	1,000,000.00

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
(C.E.G.E.S.)

Centraal schriftelijk eindexamen

HAVO

Tweede tijdvak - 30 augustus 1976

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
A. 1.	1 : Kaartje III.	1
B. 2.	2 : III - II - I - IV.	2
3.	3 : IV (de Renville-overeenkomst)	1
C. 4.	4 : Drie van de volgende redenen: - er waren geen of te weinig soldaten; - er waren te weinig schepen; - Nederland werd niet toegelaten door het geallieerde opperbevel; - geen of slechte communicatie met dit overzeese gebiedsdeel; - de Republiek beheerste een gedeelte van Nederlands-Indië.	3
D. 5.	5 : Twee van de volgende redenen: - hij ziet de Japanners als bevrijders; - hij ziet de Japanners als stimulators van de onafhankelijkheid van Indonesië; - de Japanners zijn ook een Aziatisch volk; - er lag voor hem een goede baan in het verschiet.	1
6.	6 : Omdat Soekarno de leider van de Republiek was; of: omdat hij over aanzienlijke aanhang beschikte.	2

612170F-2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
E. 7.	7 : Twee van de volgende redenen: - de Verenigde Staten van Amerika was anti-kolonialistisch; - een onafhankelijk Indonesië zou, economisch gezien, voordeliger voor de Verenigde Staten van Amerika kunnen zijn; - uit anti-communistische overwegingen (Koude Oorlog); - op grond van de principes van het Atlantic Charter.	2
F. 8.	8 : De Commissie-Generaal zou weinig kunnen bereiken omdat militaire acties belangrijker waren dan haar optreden, of antwoorden van gelijke strekking.	2
9.	9 : Een akkoord sluiten met de Republiek; of: een gewelddadige oplossing voorkomen.	1
G. 10.	10 : Een voorstander.	1
11.	11 : Hij vindt dat de Indonesiër als "gelijkwaardig medemens" bejegend moet worden; hij is voor een "nieuwe constitutionele orde".	1 (2 x ½)
H. 12.	12 : 1948.	1
13.	13 : Door de "aankleding"; of: door de eerste politionele actie, die de geest van het akkoord brak.	1
14.	14 : Bestandsschendingen; of: infiltraties buiten Republikeins gebied; of: traag overleg met de Nederlandse regering.	1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
I. 15.	15 : Een staat, waarvan de delen zelfstandig kunnen beslissen over die zaken die niet uitdrukkelijk (in de grondwet) tot onderwerpen voor het centrale gezag zijn verklaard.	1
16.	16 : Elk volk in Indonesië had recht op een eigen staat; of: hierdoor kon Nederland een "verdeelen heerspolitiek" voeren.	1
17.	17 : Isolement van de Republiek; of: negeren van de Indonesische eenheid; of: Nederlandse suprematie blijft (hoewel verborgen).	1
18.	18 : Er was een grondwetswijziging voor nodig.	1
19.	19 : a. Overeenkomst: K.V.P. en P. v.d. A. weer in het kabinet. b. Verschil: C.H.U. en V.V.D. er bij.	1
J. 20.	20 : Nederland, de Republiek en de andere Indonesische staten.	1
21.	21 : Omdat vorige overeenkomsten niet goed uitgevoerd (gesaboteerd, geschonden) waren door Nederland en door de Republiek.	1
K. 22.	22 : Omdat voor een soevereiniteitsoverdracht een grondwetswijziging nodig is.	1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
L. 23.	23 : Eén van de volgende factoren: - men wilde Indo-Europeanen (Indische Nederlanders) een eigen gebied verze- keren, wanneer zij zich in de nieuwe staat Indonesië niet "op hun gemak" zouden voelen; - de bevolking van Nieuw-Guinea had nooit aan de Indonesische nationalistische beweging deelgenomen; - Nederland had de zedelijke plicht dit gebied alsnog te ontwikkelen; - Nederland wilde een vuistpand; - er waren, ethnologisch gezien, verschil- len tussen de bevolking van Nieuw-Guinea en die van de rest van Nederlands-Indië; - de Nederlandse regering had het idee, dat de Staten-Generaal de soevereiniteits- overdracht alleen met een voldoende meer- derheid zou accepteren, als Nieuw-Guinea niet onder Nederlands bestuur bleef.	1
24.	24 : Nederlands Nieuw-Guinea maakte deel uit van Nederlands-Indië.	1
M. 25.	25 : Foto II, want: a. Roosevelt is overleden en opgevolgd door Truman. b. Ook Churchill is van het politieke toneel verdwenen (Attlee hoeft niet vermeld te worden).	2 (1+1)

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
N. 26.	26 : De Verenigde Staten van Amerika zou: a. alle volken helpen die bedreigd werden met b. onderverping door gewapende minderheden of: o. door druk van buitenaf. (Per element 1 punt).	3 (3x1)
27.	27 : Hierbij bood de Verenigde Staten aan: a. Europa b. economische hulp aan om o. de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog te boven te komen. (Per element 1 punt).	3 (3x1)
28.	28 : Omdat zonder economische hulp de militair- politieke steun van de Verenigde Staten tot in lengte van dagen zou doorgaan; of: de landen die politiek-militair door de Verenigde Staten geholpen werden, zouden zo economisch niet op eigen benen leren staan; of antwoorden van gelijke strekking.	2
29.	29 : Van een mogelijke communistische over- heersing; of: van steeds groeiende communistische partijen.	1
30.	30 : Onjuist, want: de Verenigde Staten hadden ook belang bij Europa als afzetgebied; of: Europa mocht niet in een communistisch stelsel belanden, omdat dit het westerse democratische kapitalistische stelsel af- breuk zou doen.	2

612170F-2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
O. 31.	31 : Hakenkruis: teken van het nazisme (Hitler-Duitsland). Dollarteken: teken van het kapitalisme (de Verenigde Staten).	1
32.	32 : Om propagandistische redenen: nazisme en kapitalisme zijn doodsvijanden van het communisme.	1
33.	33 : Omdat hij hulp uit het Westen aanvaardde, en omdat hij vanwege zijn zelfstandige koers op gespannen voet stond met de Sovjet-Unie.	2 (1+1)
P. 34.	34 : I : Pact van Bagdad. II : Genève (einde van de Indochinese oorlog). III: Einde van de Koreaanse oorlog. IV : Z.G.A.V.O.	2 (4x $\frac{1}{2}$)
35.	35 : III - II - IV - I.	2
Q. 36.	36 : a. De economische schade van de Sovjet-Unie diende door de verliezers vergoed te worden; of: deze landen economisch aan de Sovjet-Unie te onderwerpen (of antwoorden van gelijke strekking). b. Bevordering van een rechtvaardiger samenleving; of: bevordering van een beter maatschappelijk stelsel; of: bevordering van het communisme (eventueel socialisme) en antwoorden van gelijke strekking. c. Die landen mogen in de toekomst geen bases vormen voor de agressie tegen de Sovjet-Unie; of: bevordering van het ontstaan van pro-Russische regeringen.	6 (3x2)

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
R. 37.	37 : In 1946.	1
38.	38 : Je kunt er kranten en tijdschriften kopen met uiteenlopende meningen over strijd-vragen; het is een "oase van cultuur en vrijheid".	2
S. 39.	39 : De Verenigde Staten van Amerika, te zien aan de sterren en strepen; de Sovjet-Unie, te zien aan de sikkel en hamer. (N.B. V.S. en S.U. samen: 1 punt; motivering bij beiden: 1 punt).	2 (1+1)
40.	40 : Omdat Castro Cuba niet langer afhankelijk (economisch en politiek) wilde laten zijn van de Verenigde Staten.	1
41.	41 : Nee, want de goocheltruc mag knap zijn, maar de Cubaan is slachtoffer; of: nee, want er wordt maar wat gedaan met Cuba (dat zelf geen inspraak heeft); of: nee, want het onderschrift is duidelijk ironisch, heeft een bijmaak; of: ja, want het is een knap staaltje een land uit de invloedssfeer van de Verenigde Staten te toveren.	2
T. 42.	42 : I : A II : D III : B IV : F V : C VI : G	6 (6x1)

612170F-2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
U. 43.	43 : Het is geen echt vredesverdrag, hierdoor wordt Duitsland definitief verdeeld; of: het is een eenzijdige actie van de Sovjet-Unie, geen gezamenlijke van de geallieerden; of: het vormt een bron van moeilijkheden met de Westelijke geallieerden; of: het is geen verdrag tussen gelijkwaardige partijen, maar opgelegd door de Sovjet-Unie.	2
44.	44 : Het verdrag van Potsdam.	2
45.	45 : Omdat de positie van de Westerse geallieerden in West-Berlijn hierdoor ondermijnd wordt.	2
V. 46.	46 : De Amerikaanse vlaggetjes, en/of het dollarteken op het pistool, en/of de letters U.S. op de mouw.	1
47.	47 : Hij markeert bases of antwoorden van gelijke strekking.	1
48.	48 : Hierdoor wordt de schijnheiligheid van de Amerikaanse politiek aangegeven: de bases moeten zogenaamd voor de vrede dienen.	2
W. 49.	49 : Zij zijn allen betrokken bij het vreedzaam voortbestaan van de wereld.	1
50.	50 : De dreigende figuur (de Sovjet-Unie) probeert Frankrijk, Engeland, West-Duitsland en de Verenigde Staten zijn wil op te leggen / tot meegaandheid te bewegen.	1
X. 51.	51 : Het begin van de jaren zestig.	1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
X. 52.	52 : Bescherming van het leven op aarde; en/of: het tonen van goede wil om zo aan de ontspanning in de wereld bij te dragen; en/of: de beheersing van de atoombewapening uit vrees voor zelfvernietiging; en/of: het tegenwerken van landen die nog niet zover waren gevorderd met hun nucleaire bewapening.	2
53.	53 : Engeland en Frankrijk.	1
Y. 54.	54 : De muur door Berlijn.	1
55.	55 : In de Russische politiek is sinds Stalin eigenlijk niets veranderd; of: de muur was gebouwd onder druk van de Sovjet-Unie (of antwoorden van gelijke strekking).	2
totaal aantal te behalen punten:		90 =====

CIJFERBEPALING:

- Op voorhand wordt aan elke kandidaat tien punten toegewezen.
- Het totaal aantal punten dat een kandidaat toegewezen kan worden bedraagt honderd.
- Het cijfer dient in decimalen berekend te worden en wordt bepaald door het totaal aantal aan de kandidaat toegewezen punten door tien te delen.

BRONVERMELDING VAN HET GEBRUIKTE HISTORISCH MATERIAAL.

- A: Naar het kaartje in: C. Smit, De liquidatie van een imperium. Amsterdam, 1962, p. 178.
- B: -
- C: -
- D: W. Drees Sr., Zestig jaar levenservaring. Amsterdam, 1962, p. 198.
- E: -
- F: De Groene Amsterdammer. 4 augustus 1946.
- G: Keesings Historisch Archief. 1946, p. 6967.
- H: A.F. Manning e.a., Onze jaren 45-70. Amsterdam, 1972, deel 2, p. 781.
- I: Harold M. Vinacke, Far Eastern Politics in the Postwar Period. New York, 1956, p. 352-353.
- J: De Groene Amsterdammer. 5 maart 1949.
- K: -
- L: P.S. Gerbrandy, De scheuring van het rijk. Kampen, 1951, p. 263 e.v.
- M: A.J.P. Taylor e.a., Standaard geschiedenis van de 20e eeuw: foto's, feiten en figuren. Antwerpen/Utrecht, 1969, deel V, p. 231.
- N: A.J.P. Taylor e.a., a.w., p. 343.
- O: A.J.P. Taylor e.a., a.w., p. 381.
- P: Anthony Eden, Full Circle. London, 1960, p. 220;
Dwight D. Eisenhower, Mandate for change. London, 1963, p. 371;
idem, p. 191; Anthony Eden, a.w., p. 144-145.
- Q: -
- R: Hugh Seton Watson, Nationalism and Communism. London, 1964, p. 106.
- S: Algemeen Handelsblad. 29 oktober 1960.
- T: Keesings Historisch Archief. 1958, p. 13950;
idem, 1949, p. 8339; Dwight D. Eisenhower, a.w., p. 206;
Keesings Historisch Archief. 1948, p. 7944;
Robert F. Kennedy, De dertien dagen. Baarn, 1969, p. 174;
Harry S. Truman, Years of Trial and Hope. New York, 1956, p. 442.
- U: Dwight D. Eisenhower, Waging Peace. London, 1960, p. 329.
- V: A.F. Manning e.a., a.w., deel 4, p. 1774.
- W: Daily Mirror. 20 mei 1960.
- X: De Telegraaf. 12 mei 1962.
- Y: Algemeen Handelsblad. 22 augustus 1962.

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
(C.E.G.E.S.)

Centraal schriftelijk eindexamen
GYMNASIUM EN ATHENEUM

Tweede tijdvak - 30 augustus 1976.

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
A. 1.	1 : Die van bevrijder van het imperialisme.	1
2.	2 : - Die zich verzetten waren principieel tegen het Japanse militair-autoritaire systeem. - Zij die samenwerkten dachten zich, na de snel verkregen onafhankelijkheid, ook weer van Japan te kunnen distantiëren.	2
3.	3 : Het ontstaan van een Groot-Aziatische welvaarts-sfeer onder leiding van Japan; of: een Aziatische wereldmacht onder leiding van Japan.	2
B. 4.	4 : Om hindernissen voor de Geallieerden op te werpen bij hun opmars; of: bij hun mogelijke overwinning. Men begon met een nederlaag rekening te houden.	2
5.	5 : "Elk vreemd imperialisme" (regel 9) houdt ook het Japanse in.	2
6.	6 : In een omhelzing heeft men onvoldoende vrijheid tot manoeuvreren; of: door zich daaruit los te maken, kan hij de weg naar vrijheid ook zonder of tegen Japan inslaan.	2
7.	7 : Hij geeft te kennen dat de Japanners moeten vertrekken (zie regel 17). Een ander goed antwoord is: Door hen te identificeren met het volk uit het Noorden uit de voorspelling van Djajabaja.	2

612170F-1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
B. 8.	8 : Soekarno is tegen de Nederlanders, tegen de Geallieerden, is een Jappenknecht e.d.; of: de Republiek is van Japanse makelij. In beide gevallen met de conclusie: niet mee onderhandelen.	1
9.	9 : Het nieuws dat Japan de wapens neerlegde.	1
10.	10 : Het uitroepen van de onafhankelijkheid.	1
C. 11.	11 : Het pas bevrijde Nederland beschikte nog niet over voldoende troepen en scheepsruimte.	1
12.	12 : Uit angst dat de Nederlanders hen zouden arresteren; of: de regering wil niet vlak bij het front verblijven.	1
13.	13 : Omdat Java het kerngebied van de Republiek Indonesië was.	1
14.	14 : Tot de tweede politionele actie.	1
D. 15.	15 : Schermerhorn.	1
16.	16 : Verder leiden van de besprekingen om tot de Verenigde Staten van Indonesië te komen.	1
17.	17 : Dat vreedzaam overleg in de schaduw van een grote troepenmacht weinig kans maakt; of: dat de commissie slechts optreedt om de aandacht van de wereld en van de Republiek van de troepen zendingen af te leiden; of: dat het optreden van de commissie alleen dient om de ware bedoeling van de troepen zendingen te maskeren.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
E. 18.	18 : De wereldopinie - zoals deze zich o.a. in de Verenigde Naties weerspiegelde - was duidelijk in meerderheid tegen het Nederlandse optreden gekant; of: de algemene tendens van de wereldopinie ging in de richting van een (vreedzame) dekolonisatie.	1
19.	19 : De vorming van een welvarend en vreedzaam "Indië", waarin de Indische bevolking samen met of onder leiding van de Nederlanders kon leven en werken, en waarin de verschillende volkeren tot hun recht kwamen en zelfbestuur genoten.	3
20.	20 : In de guerrilla-strijd (van Nederlandse zijde doorgaans omschreven als "terrorisme").	1
F. 21.	21 : De tweede politionele actie.	1
22.	22 : De Verenigde Naties.	1
23.	23 : Door het handhaven van een koloniale status terwijl elders in de wereld - met name in Azië - het dekolonisatieproces op gang was gekomen.	2
24.	24 : Hernieuwing van de onderhandelingen; of: overdracht van de soevereiniteit. (Beide antwoorden zijn goed).	1
G. 25.	25 : - De Sovjet-Unie had strategische ruimte nodig voor haar veiligheid; - de Sovjet-Unie droeg haar superieure politieke stelsel uit.	2
26.	26 : De Sovjet-Unie gedraagt zich als een typisch imperialistische macht; of: zet de expansionistische politiek van het Tsarenrijk voort.	2

*12170F-1

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
G. 27.	27 : Deze "volksdemocratie" is in werkelijkheid een communistische partijdictatuur.	2
28.	28 : Dit parlementaire stelsel is in werkelijkheid een verschijningsvorm of een camouflage van de Westerse plutocratie (kapitalisme).	2
H. 29.	29 : Beide verklaringen veronderstellen agressiviteit en expansiedrang bij de tegenstander.	2
30.	30 : In beide gevallen neemt men aan, dat alleen een vastberaden tegenstand de ander kan "temmen".	2
31.	31 : Twee van de volgende gelegenheden: - in Griekenland; - bij de blokkade van Berlijn; - in de Korseaanse oorlog.	2
I. 32.	32 : In het antwoord dienen drie elementen tot uiting te komen: - Amerikanen en Russen spelen een gevaarlijk spel; - de inzet van het spel is Berlijn; - de vrede wordt bedreigd (of: is "vleugellam").	3
33.	33 : Dit geeft de opvatting weer dat Stalin de Russische politiek bepaalt, terwijl aan de Amerikaanse kant geen figuur voorkomt met bevoegdheden als de Russische dictator had.	2
J. 34.	34 : De opvatting dat de Chinese troepen gebruikt werden voor Russische belangen.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
K. 35.	35 : De troepen van de Verenigde Naties die tegen de Noord-Koreanen in actie kwamen, waren voor het overgrote deel troepen van de Verenigde Staten van Amerika.	2
36.	36 : Er waren geen officiële oorlogsverklaringen uitgewisseld; of: er was geen sprake geweest van een directe confrontatie Sovjet-Unie - Verenigde Staten van Amerika.	2
37.	37 : - De Z.O.A.V.O. ; - het Pact van Bagdad.	2
38.	38 : Deze landen wensten officieel niet toe te geven, dat er onder de communistische krijgsgevangenen lieden waren, die niet naar een communistisch regime terug wilden.	2
39.	39 : De dood van Stalin met de daaruit voortvloeiende verwarring en machtsstrijd in het Russische regeringsapparaat.	2
L. 40.	40 : De Verenigde Staten van Amerika toont afkeer van geweld van links, door linkse, communistische revolutie te bestrijden. Het staat toegevender tegenover rechts, door niet-communistische revolutie te steunen en rechtse dictatuur aanvaardbaar te achten. Communistenangst is duidelijk aanwezig. Zie houding van de Verenigde Staten ten opzichte van Griekenland, China, Korea, Cuba; de tolerantie ten opzichte van regimes in Latijns Amerika, Spanje, Portugal.	4

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
L. 41.	41 : In het optreden van Senator McCarthy; of: het McCarthy-isme, het onderzoek naar on-Amerikaanse activiteiten.	1
M. 42.	42 : In de dagen van Adenauers kanselierschap werd de Bondsrepubliek Duitsland als re- vanchistische dienaar van de Amerikanen gezien door de leiders van de Duitse Democratische Republiek.	2
N. 43.	43 : Zulke onderhandelingen zouden een zekere erkenning van de D.D.R. inhouden en daar wilde hij niet aan; of: de regering in Bonn erkende de regering van de D.D.R. niet als representatief voor enig deel van de Duitse bevolking.	3
44.	44 : De communisten zouden bij vrije verkiezingen zeker niet de meerderheid in Duitsland be- halen.	2
45.	45 : West-Berlijn vormde een enclave in hun in- vloedssfeer; of: het bood een vluchtweg; of: het was aanlokkelijk door de hogere welvaart.	2
46.	46 : Verscherping van de Oost-West verhouding, zoals die tot uiting kwam in de oprichting van de NAVO en de stichting van de B.R.D. en de D.D.R.	2

Opdr./vraag	Antwoordkern	Punten
0. 47.	47 : Raketten (raketinstallaties).	1
48.	48 : Men voelde zich door de Russische raketten op het Westelijk halfrond onmiddellijk bedreigd.	1
49.	49 : Neen, omdat bij deze crisis geen sprake was van een vrij land dat bedreigd werd door een macht van buiten of door een gewapende binnenlandse minderheid.	2
50.	50 : De gevaren van een gewapend conflict waren duidelijker dan ooit aan de dag getreden. Men ging van beide zijden pogingen aanwenden om die gevaren te beperken.	2
51.	51 : Het Kernstopverdrag.	1
52.	52 : De positie van Stalin in Rusland was in 1948-1949 veel sterker dan die van Chroestsjov in 1962-1964.	2
totaal aantal te behalen punten:		90

CIJFERBEPALING:

- Op voorhand wordt aan elke kandidaat tien punten toegewezen.
- Het totaal aantal punten dat een kandidaat toegewezen kan worden bedraagt honderd.
- Het cijfer dient in decimalen berekend te worden en wordt bepaald door het totaal aantal aan de kandidaat toegewezen punten door tien te delen.

Bronvermelding van het gebruikte historisch materiaal:

A: I.J. Brugmans e.a., "Nederlands-Indië onder Japanse bezetting", Franeker, 1960, t.o.p. 113.

B: B. Dahm, "Soekarno en de strijd om Indonesië's onafhankelijkheid, Meppel, z.j., p. 275-278.

C: -

D: "De Groene Amsterdammer", 24 augs. 1946.

E: "De Groene Amsterdammer", 20 augs. 1947 (fragment van artikel van de hand van Soetan Sjahrir).

F: H.M. Bleich, "Herrijzen met vallen en opstaan", Amsterdam, 1969, p. 60.

G: -

H: George F. Kennan, "American Diplomacy 1900-1950", New York, 1952, p. 119 ; Keessings Historisch Archief, 1947, p. 7333.

I: "De Groene Amsterdammer", 10 juli 1948.

J: A.F. Manning e.a., "Onze Jaren 45-70", Amsterdam, 1972, deel 2, p. 884.

K: -

L: J.W. Fulbright, "De arrogantie van de macht", Utrecht, 1968, p. 67-71.

M: G. Mikes, "Germany laughs at herself", Stuttgart, z.j., p. 112.

N: -

O: -

COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Secretariaat :

Bloemendaalseweg 190 A

Overveen

Telefoon 023-257602

Postrekening 2465667

Aan de docenten geschiedenis en
staatsinrichting die deelnemen aan
het experimenteel c.s.e.g.s. 1976,
tweede tijdvak.

Uw brief van

Ons kenmerk

Bijlage(n)

Datum 30 augustus 1976

Zeer geachte dames en heren,

Het leek de C.E.G.E.S. niet nodig om, zoals ze bij het experimenteel c.s.e.g.s. 1976 eerste tijdvak gedaan heeft, aan u een aantal vragen voor te leggen. Wel meende de commissie dat het voor de evaluatie van het experiment van belang is dat u de gelegenheid heeft uw op-, aanmerkingen en suggesties over het werk van het tweede tijdvak tegenover haar te maken. Zij nodigt u uit, als u er de behoefte toe gevoelt dit te doen, vóór 1 oktober a.s. in een brief aan het Bureau CEGES, Postbus 6, Overveen al datgene te schrijven wat u op uw hart heeft over het tweede tijdvak en wat u voor de evaluatie van het experiment van belang lijkt.

Namens de commissie teken ik,
U bij voorbaat dankend voor de te nemen moeite,
met de meeste hoogachting,

(w.g.) C.M.H. Bosch

DIDAKTIEKCOMMISSIE

DRS. J. BAALBERGEN, *voorzitter*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207. 46-3207.
MEJ. D.H. VERHAGEN, *secretaresse*, Wortelhaven 16, Dokkum, tel. 05190-4560.
J.C. VRIELINK, *penningmeester*, H. Stevinstraat 11, Harderwijk, tel. 03410-15288, postrekening 1561752 t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
H. de Langen, *2e penningmeester*, Rijnsburglaan 23, Heerde (Gld.) tel. 05782-2516.
DRS. J. BROUWER, Elst (Gld.) DRS. L.G. DALHUISEN, Warmond
P. DOVES, Zaandam. H. van der VEEN, Veendam.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

F. JONKER, *voorzitter en 1e secretaris*, Parklaan 4, Hoogezand, tel. 05980-94895.
A.J. PLAS, *1e vice-voorzitter*, Vooronder 44, Groningen, tel. 050-411561.
DRS. J. BOUWSMA, *2e vice-voorzitter*, Brokmui 40, Dokkum, tel. 05190-3598.
H. ROEST, *2e secretaris*, Anerveen C 38, Gramsbergen, tel. 05246-1200.
L.W. LENSEN, *penningmeester*, Zuiderlaan 4, Hoogezand, tel. 05980-94101,
Gironummer van de commissie: 527314 t.n.v. de penningmeester.
DR. J. SWART, portefeuilles, Lindenlaan 40, Assen, tel. 05920-14591.
N. HOOVELD, Marsstraat 19, Emmeloord, tel. 05270-3778.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	<i>Haarlem:</i>	Noorderdreef 160, Vennep.
<i>Arnhem:</i>	Apeldoornseweg 31.	<i>Heerlen:</i>	Parallelweg Zd. 69, Hulsberg.
<i>Amsterdam:</i>	Anton Mauvelaan 7, Nederhorst ten Berg.	<i>Hengelo:</i>	Th. de Keyserstraat 276, Enschede.
<i>Den Bosch:</i>	Donauring 11, Veghel.	<i>Leeuwarden:</i>	Gerard ter Borchstraat 19.
<i>Breda:</i>	St. Bavostr. 96. Rijsbergen.	<i>Maastricht:</i>	Veldspaatstraat 23.
<i>Eindhoven:</i>	Boschdijk 161.	<i>Rotterdam:</i>	Van der Helmstraat 27.
<i>Goes:</i>	Spanjaardstr. 37, Middelburg.	<i>Utrecht:</i>	Marnixlaan 75, Amersfoort.
<i>Groningen:</i>	v. Heemskerkstraat 74, Hoogezand.	<i>Venlo:</i>	Leunseweg 2, Venray.
<i>Den Haag:</i>	Lindenstraat 22, 's-Gravenzande.	<i>Zutphen:</i>	Gerstekamp 12, Warnsveld.
		<i>Zwolle:</i>	Stevinstraat 11, Harderwijk.

MAVOCOMMISSIE

J.P.M. HENKES, *voorzitter*, Kerkendijk 96 b, Someren-Heide, tel. 04937-3230.
C.H.R. BERENSCHOT, *secretaris*, Dr. A. Plesmanlaan 334, Maarssen, tel. 03465-4327.
P. DOVES, Praamstraat 32, Zaandam, tel. 075-161062.
N. HOOVELD, Marsstraat 19, Emmeloord, tel. 05270-3778.
F.W.J. KOOPMAN, 1e J.C. Mensinglaan 6, Aalsmeer, tel. 02977-27901.
H. ZWARTVEEN, Pr. Irenelaan 51, Leusden-Z, tel. 033-11879.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE ACADEMIES (PEDAK)

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, Uden (N. Br.) tel. 04132-64117.
P.W. BROUWER, *secretaris*, Esdoornlaan 1, Rotterdam-12, tel. 010-226431.
DRS. D.J. NOORDAM, *penningmeester*, Jan Vethkade 50, Dordrecht, tel. 078-37781.
DRS. N. BAKKER, Troelstralaan 9, Weesp, tel. 02940-10700.
J.E. BROUWER, Draflaan 8, Gorssel, tel. 05759-2608.
B. SCHLAMAN, Hettenheuvellaan 27, Eindhoven, tel. 040-436507.

ONDERWIJS-ADVIES COMMISSIE

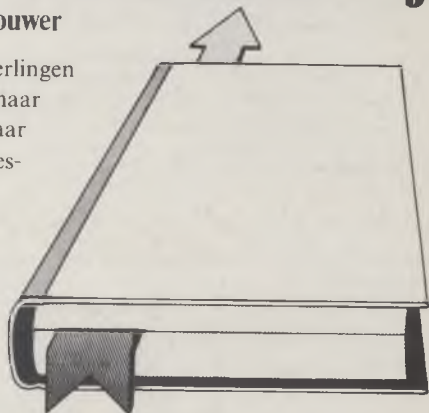
M.J. van VELZEN, *voorzitter*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 045-455941.
DRS. C.W. KOREVAAR, *secretaris*, Koningin Wilhelminalaan 8, Haarlem, tel. 023-324397.
J.W. JANSEN, Buitenruststraat 35, Voorburg, tel. 070-870442.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, Ockenburg 29, Oosterhout (N. Br.) tel. 01620-26665.

Bibliografie voor het geschiedenisonderwijs

W.D. Brouwer

Bij leraren en leerlingen blijkt een toenemende vraag naar een leidraad bij het zoeken naar geschikte literatuur voor de lesvoorbereiding of het (laten) maken van werkstukken.

Ook bij studenten aan de diverse lerarenopleidingen en universiteiten is het snel vinden van goede literatuur over een bepaald onderwerp vaak een probleem.

Deze uitgave is een bescheiden poging aan genoemde wensen tegemoet te komen. De vermelde literatuur is verschenen in de periode 1940-1975. Het materiaal is alfabetisch op onderwerp gerangschikt en waar mogelijk getypeerd met de volgende symbolen:

- I – Illustraties
- D – geschikt voor docenten en studenten
- L – geschikt voor leerlingen
- B – gekenmerkt door bronnen

Voorbeelden van thema's: Amsterdam, Belastingen, Communisme, Geneeskunde, Industrialisatie, Jeugd, Kinderarbeid, Molens, Prehistorie, Scheepvaart, Tabak, Thorbecke, Zeventiende eeuw.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij de uitgever.

Geïnteresseerden kunnen een exemplaar voor rekening met recht van retour aanvragen.

Van deze uitgave zijn geen beoordelingsexemplaren beschikbaar

ISBN 90 01 17653 4 Ing. f. 9,90

Wolters-Noordhoff

3190/242:34